

7. 20

ივერია

1882

№ II, ფეხეკალი.

თბილისი.

ქეთიქე სელაძის სტამბა.

1882

შინაარსი:

I	ღვით ზურაბიშვილი და იმისი ღრო (დასასრული) თ. ყორღანისი	3
II	ხალხური ლექსები (ქართლში გაგონილნი)	39
III	თავზღ ხელ-აღებული ი. ტურგენევის (თარგმანი)	41
IV	დედოფალი, ლექსი ვ. თ.-სა.	72
V	ნახული და გაგონილი (მგოსავრის შენიშვნები)	77
VI	ლექსი ჭ-სი.	91
VII	შინაური მიმოხილვა.	

II

ეროვნული მნიშვნელობა ღდა ენის და ლიტერატურის შესწავლისა.— უნუგუშო მდგომარეობა ამ საქმისა საერო სასწავლებლებში.— მეტის-მეტე მცირე რიცხვი ქართულის ენის გაკვეთილებისა.— ამ ენის სასწავლებლების მეტის-მეტე უვარგისობა.— რა და როგორ უნდა ეშველოს ამ საქმეს?— ჩვენის ქვეყნის სასწავლებლებში ადგილობრივ ენათაგან მარტო ქართული უნდა იქმნას ვალდებული.— სამღვდელოება და ერი.— ეროვნულის პრინციპის უარ-ყოფა ჩვენს სასულიერო სასწავლებლებსა და სემინარიაში.— ვინ არის ამასი დამნაშავე?— უვარგისობა სამღვდელოებისა.— ამ საქმეს როგორღა უნდა ეშველოს? — მარჯვე დრო სასულიერო სასწავლებლების და სემინარიის პროგრამის შეცვლისათვის — შიპართვა ქუთაისის სამღვდელოებისადმი II. ეროვნულის პრინციპის და ეკონომიურის აღორძინების ერთმან

ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო
ჟურნალი.

9006

წელიწადი მეექვსე.

№ II

თბილისი.

ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე.

1882

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 7 Февраля 1882 г.

დავით გურამიშვილი და მისი დრო

(დასასრული *).

სიბერის უამი დავით გურამიშვილისა.

გურამიშვილმა გუგარის პოლკი დასტოვა მხოლოდ მაშინ, როდესაც სიბერემ უსწრო და სამსახურის ტვირთის ზიდვა ადარ შეეძლო. ეს მოხდა ჩვენის აზრით 1769—1774 წლებ შუა. მასწავლებელ ამ დროს პოლკი სამოც წელს კარგა გადასული უნდა ყოფილიყო.

ამ დროდამ პოლკი აუშოვოთავად სტროკრობდა თავის მამულში, მცირე-რუსეთში, ლიტვინოვოში და რუსოვოში გაერთული. ამ დროის მის ლიტვინოვოვ ნაწარმოებს ეკუთვნის მრავალი ლექსი, მაგ. «სიკვდილის და კაცის შეღავანება და ცილობა», «კაცისა და საწუთროსაგან ცილობა და ბჭობა» (ორივე ტექლი ლექსია). ამ დროსვე დაწერილია ბევრი წერილი ლექსი, რომელიც დაბეჭდილია 294 გვერდიდან წიგნის ბოლომდის (სასკლდობრ: «ადამის საჩივარი», «მეოთხე დავითის შესხმა», «ამ წიგნთა გამლექსავის გვარის და სასკლის გამოცხადება», «ანდერძი დავით გურამიშვილისა», «მღვდელთ ვედრება დავით გურამიშვილისა», «საფლავის ქვასედ დაწერი-

*) «ივერია» № 1, 1882 წ.

ლი», «სულის ამბავი», «ამ წიგნის გამლექსავის სულის მოს-
სენება».) ამ უკანასკნელს ლექსში, რომელიც უკვდავად ვე-
დაზე გვიან დაწერილია, როგორც თვითონ შინაარსიდანაც სჩანს,
შემდეგი შენიშვნა არის ჩართული ავტორისაგან:

«უთქვი წელსა ათას-შვიდას სამოც-და-თოხმეტსა,
თვესა ნოემბერსა, ოც და-ცხრასა გასულსა.»

მაშასადამე გურამიშვილს 1774 წლიდან კალაში დაუდ-
გია და მწერლობის ასპრეზიდგან ჩამომდგარა. იმავე წელი-
წადს (1774 წ.) არის დაწერილი აგრეთვე გრძელი ლექსი:
«კაცისა და საწუთროსაგან ცილობა და ბჭობა», როგორც
ესა სჩანს თვით ლექსის შინაარსისაგან (ის. გვ. 162). ამ
დროსვე უნდა ეუთვნოდეს ლექსები: «საწუთროს სოფლისა-
გამო-ტირლი», 58, 66 და 80 სიმღერები.

აქედამ სჩანს, რომ ზოეტი 1774 მოცლილი უოფილა,
შესძლება, სრულიად თავი მიეცა მწერლობისათვის და ამი-
ტომ ჩვენ ვთქვამთ, რომ იგი სამსახურიდან გამოვიდა ამ
1774 წელს, ან ამის წინა წელიწადს და კერძო, მოსკენებულ
ცხოვრებას მიეცა.

გურამიშვილის უკანასკნელ დროს დაწერილ ლექსებს ცნა-
დად დამხნეობა ზღაპრად ჩაბეჭდილა მათში ორ-გვარი ძლიერი,
მძიმე გრძნობანი ზოეტისა: გრძნობა სულიერის ობლობისა,
მჭმუნვარება სიბერის მოახლოებაზე და მამულის სევდა, სევ-
და ძლიერი, სულთა-მსუთავი.

ზირველი გრძნობა, გრძნობა სულიერის ობლობისა, რომ-
ელიც ზოეტს ეწვია უკანასკნელს უამს და სტანჯავდა მრთელს-
მისს აჩუბას, წარმოადგა იმის გამო, რომ ზოეტი მარტო-
მარტო დაჩნა ამ დროს; მოძმენი და ამხანაგნი, რომელთა
თანაც მისი თავ-გარდასავალი სიურბიდგანვე შეერთებული იყო,

რომელთათნაც ერთად მან განატყა უკეთესი წუთნი თავის სიცოცხლისა, რომელნიც მასთან მასხურებდენ, ჭირსა და ღსინს შუა უყოფდენ,—ეს მომქენი ესლა თითქმის სრულიად შემოცალენს ჰოეტს, თითქმის ყველანი სიკვდილმა და დროთა-ბრუნვამ წაჩიტაცა; მათგან ესლა დარჩა ჩვენი ჰოეტო მარტომარტო უცხო ქვეყანაში, მოწვევტილი სამშობლო მხარეს, თავის ხალხს, ნათესაობას. «საწუთროც და კაცაც ბჭობაში» ჰოეტო ჭყვედრის საწუთროს:

«მაგვესებ ფერად საცმელთა, ოქროსა, ვერცხლას ღილებსა *), აწ დაგდგომია თვალები, შეუჭამია მღილებსა...»

და სულ დამიხორციე მოყვასნი, ერთიც არ დალინლილებსა.»

არა თუ ტოლ-ამხანაგობა, თვით ბატონიშვილი ბაქარიც ამ დროს აღარ იყო ცოცხალი. თავის-სიცოცხლეში ის იყო პატრონი ქართველობისა და მის სიკვდილს მძიმე შთაბეჭდილება უნდა დაეხადა განსაკუთრებით ჰოეტის-სულში, რომელიც ღრმად პატივსა სცემდა განათლებულს მეფის შვილს მისთვის მზრუნველს, მეპატრონეს.

მეფის შვილი ბაქარ მაიცვალა რუსეთში 1750 წელს, გგონებ საფხულში, (БѸТК. II, 114; III, 87). არ იქნება ურიგო, რამოდენიმე ცნობები ჩავუერთოთ აქ ამ შესანიშნავს პიროვნე და მის შთამომავლობის ბედზე, რადგან ამ ცნობებს თქმცა პირდაპირი ვაკშინი არა აქვთ და გურამიშვილის ცხოვრებასთან, მაგრამ აშკარად გვიხატვენ თვალწინ იმ დროს ვითარებას და იმ აურიცხველ ინტრიგებს, რომელთაც საუბედუროდ იმოქმედეს საქართველოზე და მის საუკეთესო შვილების

*) აქ ჰოეტო გურამის ტანთ-საცმელ ფორმაზე ამბობს.

ბედზედაც. დამტკიცება არ ეჭირვება, რომ მამულის ბედის უკუღმართობას დიდი გაკლენა ჰქონდა თვით გუჩაძის შიშის ხელისავე.

მეფე ვასტანგის უფროსი შვილი ბაქარ დაიბადა 1700 წ. (Бутк. I. 504; история Грузии царев. Давида стр. 103). მას შემდეგ, რაც მეფე ვასტანგმა რუსეთის მეფის პეტრე დიდის მიმხრობისა გამო ტახტი დატოვა, ბაქარ მართავდა ქართლის სამეფოს ხუთ წელიწადს, სანამ თითონაც განდევნილ არ იქმნა ოსმალისაგან, რომელთაც ქართლის ტახტი მისცეს ვასტანგის ძმას, იესუს, გამოჩენილ ანტონ ქათალიკოზის ძმას (Бутк. იქვე) (აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ბუტკოვის შემოსენებულის აზრით, რომ ბაქარ ვასტანგის შემდეგ ხუთ წელს მართავდა ქართლის სამეფოს ძალიან საეჭვო არის, რადგან ერისთავის შინშეს წერილიდან ვასტანგთან სწინს, რომ ბაქარის თავის ძამასთან იყო 1724 წლის დაბრუნება. Переп. груз. царей съ русск. гв. 173—174; 162—163). რუსეთში ჩამოსული ბაქარ ძამასთან იყო მოსკოვში და მისსაკე სიცოცხლეში მიიღო ჩინი არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტობისა (1729 წ. 30 ნოემბერს Бутк. I. 66. прим. 2.). რამდენიმე მისგან გაწვრთნილი კაცნი, სპარსეთში გარდასულნი, ასწავლიდნენ შაჰი ნადირის ჯარს შარბაზნის სწოლას, უუმბარების და შარბაზნების ჩამოსმას (Бутк. I. 221; 1743 წ.). საკუთარს ჯამაგირს გარდა, ბაქარს დიდ-ძალი მამული ჰქონდა ძამასთან ერთად ნიუგოროდის გუბერნიისაში, სოფ. ლისკოვში 1215 სული გლეხნი ჰყავდა, ორს სოფ. ტერიუშეევში 502 სული და სოფ. კატუნოვში 1179 სული (Бутк. I. 432, 67.). ბაქარ მდიდრულად სწავლობდა მოსკოვში. ძამასთან იყო, როგორც წინა წერილში მოკისსენიეთ, ვასუშტი და უფროსი ძმა მეფის ვას-

ტანგისა, სვიმონ. ეს უკანასკნელი როდის წავიდა რუსეთს, არ ვიცით, მაგრამ 1738 წელს კი რუსეთში იყო (Пол. Собр. Зак. т. X № 7628). ერთს ვახტანგ მეფის ნაქონს სკლანაწერ წიგნზე წარწერილიდამ სჩანს, (ეს წიგნი თ. დ. ორბელიანის ვუთენილებას შეადგენდა), რომ მეფე ვახტანგმა თვით გამოიხმო ძმა თვისი სვიმონ რუსეთში, თუმცა მოსსენებულ ლექსთ-წარწერილის ახრი ძაღიან ბნელია და თვით წარწერილი ძაღიან მქრქალი. ამ განათლებულის მეფის ოჯახსობამ (ვახტანგ, მისი შვილები ბაქარ და ვახუშტ, მისი ძმა სვიმონ), თანდასამარებით რამოდენიმე სასულიერო და საერო პირთა, დასდგეს ის ღვაწლი საქართველოს, რომელზედაც ჩვენ მოვიხსენიეთ წინა წერილებში (ისტორიული მატიაზე, გეოგრაფია საქართველოსი, კანონები და სხვა სასარგებლო საეკლესიო და საერო წიგნების გამოცემა Историч. изобр. Груз. стр. 6 ; 86). როდესაც ამ სწავლულ და მოღვაწე საზოგადოებას უმთავრესი ძარღვი მოსწყდა, მეფე ვახტანგ მიკვდა, ბაქარმა და ვახუშტმა განაგრძეს დაწყებული შრომა. ბაქარმა გამართა ქართული სტამბა თავის სახლში, სოფ. ვსესვიატსკში, მოსკოვს ახლო, 1740 (თუ ცოტა ადრე ან ცოტა უკან) და იწყო წიგნების ბეჭდვა. ამ სტამბაში პირველად დაიბეჭდა სასწრაფო სრული დაბადების წიგნი, რომლის გამოცემას მოუხდა დიდი შრომა, დრო და ხარჯი. ბეჭდვა გათავდა 1743 წელს. დაბადების წიგნის გარდა სხვა ბევრი საეკლესიო წიგნებიც დაიბეჭდა ამ სტამბაში (Ист. изобр. Гр. стр. 61—64 და 86. Быт. I, 506 пр. 4 III: 78). იმ სტამბაშივე საქართველოდგან განდევნილმა ქათალიკოსმა ანტონმა, დაბეჭდა მრავალი საეკლესიო და საერო ქართული წიგნი (1756—1761 წლებში). ამ დროიდან ბაქარ დროთა-გარემოებისა გამო, ნებით,

თუ უნებლიეთ, გარეულ იქმნა მისინდელ პოლიტიკურ საქმეებში. მას შემდეგ, რაც ოსმალოს ვარი გარეკეს საქართველოდამ და ქართველთ მოთავთ ნადარ-შაჰის ურული მოიგეს, საქართველოს ბედი თან-და-თან შეიცვალა. ოსმალოსაგან დაღატიით მოკლული კოსტანტინე კასეთის მეფის ტასტი მიიღო თეიმურაზ მეფემ (უმცროსმა მისმა ძმამ) და თეიმურაზმა შეერთო ცოლად კასტანგ მეფის ქალი თამარ და ამ კავშირით უნდა და თავის სულ-ქვეშ კასეთი და ქართლ-შეკერებინა. თეიმურაზს ძალე მოესწრო ნიჭიერი შვილი ირაკლი II და მის შემწეობით მრავალჯერ სძლია ოსმალოსა და ლეკსა. მათის ძლიერების ქვეშ ქართლ-კასეთის შეკრების დღე ახლო იყო მაგრამ ეს შეკრება ყველასთვის არ იყო სასურველი. რუსეთში, კასტანგის გვარულობას ეს არ მოსწონდა. სწორედ ამ დროს, როდესაც თეიმურაზმა მაგრად მოჰკიდა ხელი ქართლ-კასეთის შეკრებას, ბაქარ გამოგზავნილ იქმნა რუსის მოთავრობისაგან ყიზლიარში, «როგორც ქართლის ტასტის შემკვიდრე.» (БѢТК. I. 224; 513). უბარდოს საღისის დათანსმებით და შემწეობით (ბაქარის დედა რუსუდან უბარდოელის მოთავრობის ქალი იყო) ბაქარს უნდა შეეძალა ხელი თეიმურაზისათვის. (БѢТК. I, 528; 11 მაისს 1743 წ.). მართლაც გაიგეს თუ არა ეს ქართლში, ერისთავნი და ამილახვარნი წინააღმდეგური გაუხდენ თეიმურაზს და თვით თამარმაც ამილახვრანთ მანქანების მიხელაით, თუ სხვა რამ გაკლენის ძალით, — წინააღმდეგობა გაუწია თავის ქმარს ქართლ-კასეთის შეკრებაზე. შეჭყარა ქართლში თავად-აზნაურობა, უმოთურესნი მოთავანნი (ამილახვარნი) დაიყვლია და თავის-თავი ქართლის მმართველად გამოატყნა, ვიდრე მისი ძმები რუსეთიდან დაბრუნდებოდნენ. მისი ქმარიც და შვილიც (ერეკლე) ქართლის გამეკ-

ობსში ყოფელ-გვარ გავლენას მოგვლებულნი უნდა ყოფილიყვნენ (ByTK. I. 228—230). ეს მოხდა 1744 თუ 1745 წელს, იმ დროს, როდესაც ბაქარ საქართველოს სიძსლოკეს (ყაბაღღაში) იმეროებოდა (ByTK. I. 230; 528).

ესრეთის წინააღმდეგობით განზრახვებულმა თეიმურაზმა დევნა დაუწყო ამ უწესობის მოთაფეთ—ამილახვრებს ღერისთვებს. შანშე (ქსნის) ერისთავი დაჭერილი ნადირ-შაჰს წარუდგინა, რომელმაც, ვგონებ, თვალეობ დაახსრეგინა. ამილახვრები აჯანყდენ, შეიარაღდენ, თითქმის მთელს ქართლი დაიჭირეს და რუსეთში ბაქარს და მისს გვაროვნებას შეუთვალეს მოსულიყვნენ საქართველოში (ByTK. I, 229). მაგრამ ბაქარ, თუმცა საქართველოს სამზღვარზე ხდგა, ხო მოკვდა ქართლში, არ ვიცი რა მიზეზისა გამო. ალბად კარგს არას მოკლდა, რადგან თეიმურაზის მხარე უჭირს თვით ნადირ-შაჰს. ამ უგანასკნელმა თეიმურაზს მართლა გმორგზავნს ჯარი აჯანყებულთ დასამსვიდებლად (შაჰი მდღხერი იყო თეიმურაზისა ღ ირავლისა ოსმალას განმეგებისათვის საქართველოდგან (ByTK. I, 228). მაშინ ამილახვრების მოიწვიეს ოსმალას ჯარი სან შუელად და გარდასცეს მათ რუისის ციხე. ოსმალას ჯარმა თულები გაგზავნა დაღისტანში ლეკების დასაჭირაკებლად; მაგრამ ირავლი დაეცა ამ ცხენოსნს ჯარს არავგოს პირზე, დაამრცხა, დასტეკვინა და ოსმალას ხაზინს წართუა (ByTK. I. 228, 230). თეიმურაზმა დაიჭირა გორის ციხე ღ მიადგა სურამის ციხეს, რომელიც ამილახვრებს ეჭირათ ოსმალას გარდასაცემად; ერთი ნაწილს ციხისა აათუქა. მაშინ ამილახვრნი უნდა დაშშვიდებულხყვნენ. ქართლის მეფედ მანც აღიარებულ იქმნა თამარ, მეფელყო თეიმურაზისა (1744—1745 წ.). ვიგი ამილახვარი დაჭერილი შაჰის გაგზავნა თეიმურაზმა სპარსეთში, სა-

დაც ის იმყოფებოდა მთელი წელიწადი, თამარის სიკვდილამდის. სიკვდილის წინ თამარმა ქართლის თავად-აზნაურობა დააკურა, რომ ქართლის ტასტი მის ქმრისთვის მიეტათ. ამ გვარად თეიმურაზ გახდა ქართლის მეფედ და ირაკლი შაჰისაგან კასეთის მეფედ აღიარებულ იქმნა. საქართველოში ვასტანგის ტომისა იყო მხოლოდ ახდულ-ბეგი, იესე მეფის შვილი, რომელსაც თეიმურაზმა უბოძა სომხეთის უფროსობა (Бутк. I, 230). ბაქარ სამზღვრიდამ ისევ მოსკოვში დაბრუნდა და საქართველოს ერთობის ბედზე შეუერილი შავი ღრუბელი, სასისარყოფოდ, განიბნა, შინაური განხეთქილება და უწყესობა მოისპო.

ამას შემდეგ ბაქარს დიდ ხანს არ უცოცხლია; ის მოკვდა, როგორც მოკისხენიეთ, 1750 წელს; დასტოვა დიდ-ძალი ვალი (35 ზთასი მან.) სასინისა (Бутк. I. 432). და შვილები ალექსანდრე (რომელსაც ცოლად ჰყავდა რუსის ქალი მენშიგოვისა) და ლეონ. ლეონს ჰყავდა შვილი იაკობ და ალექსანდრეს — ალექსანდრე. ვახუშტმა, ბაქარის ძმამ, გარჯა ხანს იცოცხლა ძმის სიკვდილის შემდეგ. სიკვდილის დრო მისი არ ვიცით, მაგრამ შეგვიძლიან დასლოკებით ვსთქვათ, რომ ის მოკვდა 1780—1785 წლებ შუა, რადგან მის ქალს დარჩას, ვახუშტის სიკვდილის გამო 1500 მანეთი პენსია დაენიშნა 15 სკედ. 1785 წლიდან მთავრობის განკარგულებით. ეს ფული არის ის კამაგირი, რომელიც თვით ვახუშტის კძლეოდა თავის სიცოცხლეში (Переп. Груз. Цар. сн Русс. Госуд. стр. 220—221). ვახუშტის დარჩა შვილები ივანე, ნიკოლოზი, ანნა, მარია, ალექსანდრა (Бутк. I. 500).

ბაქარ ბატონიშვილის საქართველოს საზღვრებისაგან უეუქცივით საქართველოს ერთობის ბედს ასცილდა საშინელი ჭი-

რი შინაურის განხეთქილებისა. მაგრამ სრული ერთობა ქართლ-კახეთისა მაინც არ იქმნა მიღწეული, რადგან მამა და შვილი ორნივე მეფობდენ, ერთი ქართლში, მეორე კახეთში. ერეკლე თავის მამასე უფრო შორს მჭკრეტელი იყო, სცდილობდა დაეშინებინა სრული ერთობა. ამის გამო მამასთან უთანხმოება მოუვიდა, რომელიც მით გათავდა, რომ თეიმურაზ იძულებული შეიქმნა რუსეთში წასულიყო, სადაც იმან იჩივლა თავის შვილზე რუსეთის მეფე ელისაბედთან. 1760 წ. (Byт. I. 241). პეტერბურგიდან დაბრუნებული მეფე თეიმურაზ გარდაიცვალა გზაზე ასტრახანში 8 იანვარს 1762 წ. და დაიძარსა იქ, სადაც მარნია გვამი მისის სიმამრის ვასტანგ VI მეფისა (Byт. I. 241. III. 101). აქ დროიდან ირავლი გამეფდა ქართლში და ეს ორი მხარე—საქართველოს გული, იქნობამდის განშორებულნი, ისევ შეერთდა, განცალკევებულნი მოკმენი ისევ შეიყარნენ. აქედან იწყება საქართველოს ბედის აღდგენა. საკვირველი გმირი, გამჭრისი მმართველი, მოუსვენარი მშრომელი მეფე ერეკლე ამის შემდეგ ღრმადივით ებრძოდა მტერსა, აწესებდა, აწყობდა შინაურს საქმეებს, განაგებდა ბრძნულად, დაუღალავად ხალხის ბედს, ზრუნავდა მის შინაურ ბედნიერებისათვის. ცოტას სწობით მან ოსმალთა-სპარსეთიც შეაშინა და მუდამ მებრძოლმა აურიცხველ ოსმალთა-სპარს-ლევთ დაშქრებთან და მუდამ ძლევა-მოსილმა ირავლიმ განაკვირვა რუსეთი და თვით მთელის ევროპის უუჩადლება მიიპყრო. ევროპა თვალყურს ადევნებდა მას, როგორც საკვირველს გმირს. მაშინდელ ევროპიულს უუჩნაღ-გაზეთობაში დიდძალი მასალა არის შენახული ამ გმირის ისტორიისათვის (Byт. I. 101—102). რუსეთის ხელმწიფე კატარინე დიდი თავის წერილში ვოლტერთან ქებით მოიხსენიებს ერეკლეს (Byт. I. 281, pp.

I. III. 118). ძლიერი მეფე ჰრუსიისა ფრიდრის ბრძენი სში-
რად ხტოდა: «დედა, მიწაზე ორნიღა არიან: მეიკენი: ფრიდ-
რის ჰრუსიისა და ერეკლე, მეფე ივერიისა.» მართლაც, ორ-
ნიე მეიკენი შესანიშნავნი არიან: ორნიე იუენენ მებძოლნი
აურციხეელ მტერთან და მცირის ჯარით ორნიე მძლეკელნი
გამადიოდენ. ორთაე აღადგინეს სამშობლო თავის შრომითა
და სისხლით დაცემისაგან. განჩქვა ამ ორთ საკვირველთ
გმირთ შორის მხალოდ ის არის, რომ დიდს ფრიდრისს
ჭყავდა ჩინებულად გაწვრთნილი, მთელს ევროპაში საუკეთესო
განთქმული ჯარი და აუარებელი საშუალება, ხაზინა ჭქონდა.
ერეკლეს კი არა ჭქონდა-რა, გარდა მხნე, დაუღალავის, შეუ-
შინებელის, გმირულის სულითა და გაწვრთნელის, ცუდად შე-
იარაღებულის, მაგრამ ვაჟ-ვატურის სულით შთაბერილის, მის-
თვის თავ-განწირულის ქართველთ ჯარისა, — და ამ საკვირველ
გმირს ჯერ კიდევ არ იცნობს ის ერი, რომლის აღდგენისა და კე-
თილ-დღეობისათვის, რომლის დიდებისა და თავისუფლებისა-
თვის მან უზომო სიმწარე დაწია და აურაცხელი ღვაწლი დას-
დო, რომელსაც მან შესწირა მთელი თავისი ხანგრძლივი სი-
ცოცხლე!

მაგრამ სწორედ იმ დროს, როდესაც საქართველოს ბე-
დი ელიმებოდა, მისი დიდების მზე თან-და-თან ბრწყინვალედ
ამდიოდა და ყველა კეთილი მამულის-შვილთა გული იმედუ-
ბით და სიმხნით ევსებოდათ, უნათლდებოდათ, როდესაც და-
მარცხებულნი, სამშობლოს გარშემოტყმულნი ძლიერნი მტერ-
ნი, მიშით და გაკვირვებით ჭხდავდენ ერთის მუჭა ხალხის ძლი-
ერებას და აღდგომილო ერი კეთილ-დღეობის გზაზე დგებოდა
მკვიდრად, — სწორედ ამ დროს უკუღმა იწყო ბედმა ტრიალი:
საქართველოს ნათელს ციაგზე თან-და-თან აკრიფებოდა შავი

დიდ-სავადაწო, სამქუხარო ღრუბელი და ბნელის სეკლის ზე-
წარი ეყარებოდა მოძლიძარე სამშობლოს ბუდსა. ახალს მტერს
არა ჭყავდა არც ჯარი, არც შეილება ჭქონდა, არც სასე-
ლი და დიდი გაუგენა, მაგრამ უშიშარი, შეუზოვარი გმი-
რული გული ირაკლისა ჭკრთებოდა ამ მტრის წინ. საქართვე-
ლოში განმეორდა ის მოვლენა, რომელიც მოხდა ამას წინად,
ბაქარის საქართველოს სამხლავარსე ყაფნის დროს დაკარგუ-
ლის ტახტის საძიებლად, მაგრამ ეს მოვლენა ესლა მოხდა
სსკა რიგად ჭ სსკა გვარბ ნაყოფი: მოიტანა. ეს მტერი იყო
ბაქარის უფროსი შვილი ალექსანდრე. ამ უბრალო მტრისა,
არ ვიცით, რატომ, კრეკლეს უფრო ჭშინოდა, ვიდრე შეერ-
თებულ ოსმალ-სპარსთა ჯარისა.

ალექსანდრე დაიბადა რუსეთში და იქვე აღიზარდა. ის
იყო დიდების და პატივის მოყვარე, უმეგობრდებოდა რუსეთ-
ში ვაკლენის მქონე პირებს და პეტრე III მეფობაში თითო-
ნაც მოიპოვა ვაკლენა თვით სასახლეში. დაუახლოვდა და და-
უმეგობრდა კიდევ თითონ მეფე პეტრე III; მასთან დადიო-
და, მასთან დროს ატარებდა ჭ სიკვდილის დრომდე არ სტო-
კებდა მას (БҮТК. II. 114). ცოლად შეირთო მენშიკოვის ქა-
ლი, იმ დროს დიდად ვაკლენიანის კაცისა (БҮТК. I. 500);
სასიათით იყო მეტად ჩქარი და მოუსვენარი. სამსახურში ით-
ვლებოდა იმპერატორის პოლკის გვარდიასში და 1762 წელს
ჭქონდა ვაპიტნის ჩინი (БҮТК. II. 114) და კარგი ჯამაგირი,
გარდა მამისგან დარჩენილის დიდ-ძალის უძრავის ქონებისა
(БҮТК. I. 432; 67). რუსეთის (1732 წ.) და განჯის (1735 წ.)
ტრაქტატებით; რომელნიც რუსის მთავრობამ შეჭვა სპარსეთ-
თან, ვახტანგ და მისი შთამომავლობა ითვლებოდა სამდივიდ
მემკვიდრედ ქართლის ტახტისა (БҮТК. II. 114. I, 110; 130).

ერეკლე მეფის გამაღიერება რუსეთის სამზღვარზე არ იყო სასიამოვნო ვასტანგ მეფის გვაროვნებისათვის; ახალმა პოლიტიკურმა მოსაზრებამ ისევე გამოიყვანა საქართველოს ახპარეზზე ვასტანგ მეფის შთამომავლობა. ალექსანდრე მთავრობამ უიხდია რში მოიყვანა, „როგორც მოუხუენარი ღ მთავრობისაგან შენიშნული კანცია, ჩინ-ახდელი გაუშვა სამზღვარზე 1766 წ. 2 მაისს. (БУТК. 114). ამ ამბავმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ქართლში და შიში დაჭბადა ირავლის გულში. თაჟისუფლად ზამეებუელი ალექსანდრე ეველასზე წინ სპარსეთში წავიდა (ცოლ-შვილი კი რუსეთში დასტოვა), სპარსეთის შაჰი ქერიმ-ხანი მდიდარის საჩუქრებით მოისუიდა და ირავლისთან რმში გამოიწვია; მოისუიდა აგრეთვე დაღესტნის უფროსი და გილიანის შაჰი გედაეთ-ხანი. ესენი ეველა ერთად უნდა შემოსულიყენენ საქართველოში 1778 წ. და ირავლი ტასტიდგან ჩამოეგდოთ. მაგრამ სპარსეთის შაჰი მოკვდა და ხათათბირკვი დაირღვა (БУТК. I. 115). მაშინ ალექსანდრე ეწვია იმერეთის მეფეს სოლომონს I (1779 წ.), რომელსაც იმ დროს უემყოფილობა ჰქონდა ერეკლესთან და სტდილობდა აღედრა სოლომონ მის წინააღმდეგ, რაისათვის იგი დიდს საჩუქარსა ჰპირდებოდა.

ალექსანდრეს გაჩენამ იმერეთში, ეგრე ახლო მის წინაპართ საგამგეო სასკლმწიფოსთან, რომლის ტასტი რიგით მას ეკუთვნოდა, დიდი ზედ-მოქმედება იქონია ქართლში. ახალგაზდა ტასტის მეპევიდრის მანქანების გავლენით აქელდა თავდა-აწნაურობა ქართლისა, რომელსაც ალთქმული ჰქონდა ძრავალი წყალობა. თავადობა, განსაკუთრებით უმთავრესნი გვარნი (ამილახვარნი და ერისთავნი); უემყოფილო იყენენ ერეკლესი, რადგან ერეკლესი ზელში მოაკლდათ თითქმის ხელმწი-

ფური გაკლენა, რომელიც წინად ჭქონდათ და მიემხრნენ ალექსანდრეს, სცდილობდნენ მის გამეფებას ქართლში. თვით ქათალიკოსი ანტონ I, შვილი ვასტანგ VI ძმის, იესესი, მასასა-
 დამე ქართლის ტახტის შემკვიდრეთ შთამომავლობისა, ბუტკოკის აზრით, რომელიც დასაჯერებელია, ალექსანდრეს მსარეზე გადავიდა. (ამას წინად 1771—1772 წ. ანტონ რუსეთში იყო გაგზავნილი დეპუტატთა შორის ერეკლესაგან და ვასტანგ მეფის გვარეულობის საქმეს ხელს უწყობდა БУТК. II. 115). ალექსანდრემ დაიწყო კიდევ დაშქრობა და რამდენჯერმე დაეცა ქართლს (БУТК. იქვე). მან დაიჭირავე ლეკები და მათის შემწეობით სცდილობდა არეულობა აეტესა საქართველოში. ერეკლემ ფიცსელი ზომა მიიღო აჯანყებულთა წინააღმდეგ. როგორც იწერებოდნენ მასშინ, ანტონ კათალიკოსი ვითომ ციხიდან ჩამოაგდებინა (БУТК. II. 115. ир, 2). თუმცა ეს საეჭოო არის, მაგრამ დასაჯერებელია, რომ ქათალიკოსი დასჯილ იქმნა. (საჭიროდ ვრატსთ აქ შევნიშნათ, რომ თვით თეიმურაზი, ერეკლეს მამა, ეჭვის თვალთ უეუერებდა ქათალიკოსს, რომელსაც აზრალეზდა მისს მოგვარე ვასტანგ მეფის შთამომავლობის სასარგებლოდ მოქმედებას ქართლის ტახტზე დაბრუნებისათვის და ეს იყო არა უძრწემესი მაზე-
 ში მისის საქათალიკოსო ტახტიდგან ჩამოგდებისა და სამშობლოდგან განდევნისა 1755 წელს.) ირაკლიმ ამილასკრიანთ და ერისთვიანთ გვარს დევნა დაუწყო, განსაკუთრებით პირველს გვაროვნებას. ერთი ამ უკანასკნელთაგანი ალექსანდრე ამილასკარი დევნილი განივლტო რუსეთში 1771 წ. და ბატონიშვილს ალექსანდრესთან იყო ამ დროიდგან (Hist. mod. de la Georgie, trad. par. Brosset, ნაწი. II გვ. 248, შენ. 1.). გასაიხსელს 1781 წ. ალექსანდრე ახალციხეში წავი-

და და ოსმალს სთხოვდა შემწეობას. ზე სისარწულთ მი-
ღებულ იქმნა, არბევდა ახალციხიდან. ქართლის სამზღვრებს და
ბევრი შოთი დაჭბადა.

რა ვერა გაწყო-რა ოსმალს და მოსამზღვრე სპარსე-
თის ხანების ასაჯანყებლად, ალექსანდრე ისევ იმერეთში გარ-
დავიდა 1781 წლის დამდეგს, მაგრამ აქც. სოლომონ მეიკემ
მოუსპო ყოველი იმედი და განდევნა იმერეთიდან. მაშინ
1782 წლის დამდეგს რაჭიდან გადავიდა უზბარდოში; გზა-
ზე ოსებს და უზბარდოელებს იწვევდა წინააღმდეგ ირაკლისა.
აქედან რუსეთის სამზღვრით მივიდა თარვის მთავარ ყაზბუ-
ლატთან, რომელსაც სასუქარი უბოძა და აღუთქვა დიდი წყა-
ლობა, თუ დაეხმარებოდა ერეკლეს ტახტიდან ჩამოსაგდებ-
ლად. იმის ჯარს აღუთქვა ათ-ათი თუმანი შემწეობისათვის.
ყაზბულატი დაეხმარებოდა და დარუბანდის ხანთან ფეტი-
ალისთან წარგზავნა, რომ ისიც მოშველებოდა ალექსანდრეს. ზემოსსუ-
ნებულ ამილახვართან ერთად, ალექსანდრე დარუბანდში მივი-
და 27 აგვ. 1782 წ. ფეტი-ალი ხანი დათანხმდა და მოიწვია
მომკრობლე ხანები თავის ჯარით ერეკლეს წინააღმდეგ (Byr.
II, 116-117).

მეჟე ერეკლე ჭხედავდა, რომ ბაქარის შვილს ალექსან-
დრეს ზურგს უკან სხვა გვარი დიდი ძალა იყო და ეს ძალა
აბედებებდა მას ეგრეთის კადნიერებით მასთან შებძას, და ეს
ფიქრი 1782 წლიდან თან-და-თან იზურობდა მის გონებას.
ამ გარემოებამ დააწმუნა მეიკე,

«რომ დღეს იქნება, თუ სვალ იქნება,

ქართლს დაიცავს რუსთ სელმწიფება.»

მეიკე შიშით ჭხედავდა, რომ მომავალში უნდა დარღვე-
ულიყო, ალექსანდრეს მანქანებით, ქართლ-გასეთის ერთობა,

რომელსაც მან შესწირა მთელი თავისი წაწესული ცხოვრება და დაწმუნდებოდა, რომ ქართლი მის მეპყვიდრეთ გამოეცლებოდა, სსქართველო ისევე ნაწილ-ნაწილად გაიწიწებოდა და მისი პოლიტიკური ძლიერება, კეთილ-დღეობა, თავისუფლება ძირს დაეცემოდა. ამ დროიდან რუსეთისაკენ მიიქცა მისი გონება და მასთან კავშირის დაჭერას დიდ ხანს და ღრმად უფიქრდებოდა. ის ჭხედავდა, რომ მხოლოდ ამით მოიშორებდა ალექსანდრეს მეტოქეობას, რომელიც მოსკვენებს ან აძლევდა.

ამიტომ, როდესაც ირაკლიმ შეიტყო ალექსანდრეს მოქმედება დერბენში და დაღესტანში, განუცხადა რუსეთის მთავრობას, რა დიდი ვნება უნდა მოეტანა ალექსანდრეს მოქმედებებს მისთვის და სსქართველოსათვის (БҮТК. II. 117); და რომ მისს გვარეულობას სამუდამოდ არ დაჭკარგოდა ქართლის ტახტი და ქართლ-გახეთის ერთობის დაწვევა არ ენახა, გარდასწვიტა რუსეთის მოვარეულობის ქვეშ შესვლა. დაწმუნებული იყო, რომ ამ მსხვერპლით დაშლიდა იმ მანქანებს, რომელმაც გამოიყვანა სსქართველოს ასპარეზზე ალექსანდრე და აიცილებდა სასლს უწესობას. მეფემ აცნობა კიდევ თავის აზრი რუსთ-მოვარეულობის ქვეშ შესვლასზე პოტემკინს (БҮТК. II. 117), რომელიც დაუენებული იყო სამხრეთის სამზღვართა გამკედ და მოსამზღვრე სასლთა პოლიტიკურ ცხოვრების მიმდინარეობის უერის მგდებლად. ამ განცხადებით კმაყოფილმა პოტემკინმა, კაცა (რეინელსუ) შეუჩინა ერეკლეს, რომ მას ჭორმალურად გამოეცხადებინა თავისი ნება რუსეთის მოვარეულობის ქვეშ შესვლასუედ (1782 წ., შემოდგომას. БҮТК. II. 118). მეფემ აღასრულა პოტემკინის წინადადება და გაგზავნა რუსეთის დედოფალთან ჭორმალური განცხადება, სადაც უმთავრეს პირობად რუსეთის მოვარეულობის მიღებისა დასდო:

1) რომ ის თავის შთამომავლობით ცნობილიყო რუსის მთავრობისაგან მეოვდ ქართლ-კახეთისა და «ალექსანდრე ბაქარის შვილს ან იმ გვარ სხვა პირთა მასთან ცილობა არ შესძლებოდათ და არ მიეღოთ მის შთამომავლობისაგან ქართლ-კახეთის ტახტი; 2) ოთხი ათასის ჯარის-კაცის გამოგზავნა საქართველოში რუსეთის ხარჯით; 3) ქათალიკოსის კათედრის შეუტყველობა; 4) საჭირო ფულის სესხება რუსეთის ხაზინიდან.

იმაველი თავს იღებდა: 1) დაებრუნებინა რუსეთისთვის დროგამოშვებით ის ხარჯი—რომელიც რუსის ჯარს დასჭირდებოდა ძველ საქართველოს მარცხების დასაბრუნებლად და მთელის საქართველოს გასაერთებლად—იმ დაბრუნებულ ადგილების შემოსავლიდან; 2) ერთი თავისი შვილი და რამდენიმე თავად-აზნაურობა გაეგზავნა ამანათად რუსეთის სასახლეში; 3) ეძლია ნახევარი საქართველოში აღმოჩენილის მადნეულობისა და კომლის თავზე 70 კაპიკი. 4) ეგზავნა რუსეთში ყოველ-წლივით 2,000 ვედრო ღვინო და 14 საუკეთესო ცხენი (БУТК. II. 119—120). რუსის ხელმწიფის სასახლეში უნდა ყოფილიყო მიღებული საქართველოს ელჩი იმავე ღირსებით და პატივით, როგორც სხვა სახელმწიფოთა ელჩები იყვნენ მიღებულნი და ერგეთვე ელჩი რუსეთის მხრით ქართველ მეფის სასახლეში უნდა განწესებულიყო (БУТК. II. 124). ეს პირობა (ტრაქტატი), რომოდენადმე შეესებოდა (13 მუსლად) მიღებულ იქმნა და დამტკიცებულ 20 აგვისტოს 1783 წ. ამ დღეს უმთავრესს გავლენიან თავადთა დაერიგა რუსთ-მთავრობისაგან 30,500 მან., ერკვეს მეუღლეს დარჩიას—ორდენი კატორინესი ბრილიანტებით და ბეჭედი 5,500 მ. ღირებული; მეფის შვილებსაც—სხვა-და-სხვა ორდენები;

გარსევან ჭავჭავაძე მიღებულ იქმნა მინისტრად რუსის დედოფლის სასახლეში.

როგორც რომ ჩამოვარდა მიწერ-მოწერა მთარგმნელობაზე, პოტემკინმა მოახდინა მკაცრი განკარგულება, რომ ალექსანდრე ბაქარის შვილი შეეყენებინა. მან მისწერა დარუბანდს და დერბენტის ხანებს, რომელნიც ერთად ალექსანდრესთან დაემზადენ საქართველოს დასარბევად, რომ არ გაებედნათ ომის ატეხა. სხვათა შორის სწერდა, რომ «ალექსანდრე ბაქარის ძეს ნება-რთვა არა აქვს რუსის დედოფლისაგან ერეკლესთან ომიანობის ატეხისა» (Бутк. II. 117). წერილმა იმოქმედა და მოხსენებულმა ხანებმა დაშალეს ჯარი (Бутк. იქვე). მაგრამ ალექსანდრე დარჩა მათთან, სანამ ტრაქტატი არ იქმნა მიღებული და ხელ-მოწერილი (1783 წ. 20 აგვისტო). ეს უკანასკნელი საქმე გათავდა თუ არა, პოტემკინმა მოსთხოვა მოხსენებულ ხანებს ალექსანდრესი და ამილახვარის გაცემა (Бутк. II. 133). გაუგზავნა მათ 500 მანეთი. ხანებმა აღსარულეს პოტემკინის ნება და მოხსენებული პირობი გაუგზავნეს (1783 წ. ოკტომბ.). ნოემბერში ამავე წლისა ისინი წაყვანილ იყვნენ რუსეთში. ორთავ დაენიშნათ სარჩო, ჯამაგირი, პირველს სმოლენსკში და მეორეს ვიბორღში (Бутк. II. 133). ალექსანდრე მოკვდა სმოლენსკში (Бутк. II. 134). დარჩა შვილები ეგორ და ალექსანდრე, რომელთა გვარეულობას მითვისებული აქვს წოდება საქართველოს) თავადებისა (Князья Грузинские).

როდესაც ვახტანგიც, მისი შვილი ბაქარიც და გურამიშვილის უკულ პირველი ამხანაგებიც სათულაუში ჩავიდნენ, პოტემკინი, რასაკვირველია, უფრო იგრძნობდა თავის-თავს უცხო ქვეყანაში ობლად და ეს გრძნობა მუდამ სდევნიდა და სტანჯვიდა. ობლად გრძნობდა პოტემკინი თავს თავის ოჯახშიც.

სიბერის დროს მოხუცისათვის დიდი ნუგეშის და გულ-გასასართობი, როდესაც თოვლსავით გათეთრებულ მისს თავს გარშემო ეკლებიან შვილნი, შვილის - შვილნი, მემკვიდრენი, ნათესავნი, რომელნიც შეადგენენ უმშვენნიერესს სამკაულს უმთავრესს სიმდიდრეს, საუკეთესო ნუგეშს. მის გულს ანუგეშებს ის საამო, განმაცხროვლებელი აზრი, რომ არ რჩება უპატრონოდ, რომ მან დასტოვა ქვეყანაზედ თვის მაგიერი, ცხოველი ძეგლი დაიდგა სიცოცხლეშივე, რომ სიკვდილის შემდეგაც ჭყავს მას მომხსენებელნი, მზრუნველნი, რომელთაც მწუნარე ცხელი ცრემლი ციურს ცვარად გარდმოვარდება მისს გაცივებულ გულზე, დაეცემა მის მუდროს სათლავზე: სიკვდილი მას უჩანს განსვენებად, შებებად.

სიბერის უამს ჩვენი პოეტი არ ჭხედავდა თვისს ჭაღარასეოდ ამ სამკაულს. მას არ უხსდენ გარემო გულ-მტკივნეულნი მემკვიდრენი, ნათესავნი, მას არ ეალერსებოდენ, არ ახარებდენ არც შვილის-შვილნი, არც შვილნი, ის არ ხედავდა არსაით წრთელს, მოუსყიდავ გრძნობას მისდაძი. პოეტი ელოდა სიკვდილს უცხო სალხში, უცხო, უთვისო კაცთა ჭხელში, ობლად უნდა მიჭკებებოდა სიკვდილს, მოკლებული გრძნობიერს, ცხოველს ცრემლსა. ეს ორ-კეტი ობლობა პოეტისა აორკეტებდა მის სევდასაც.

«ვამე თუ ჩემის სიკვდილით გული არავის სტკიოდეს, გულ-უმსურვალოდ ტიროდეს, განგებ სმა მადლა ჭკიოდეს, უბრალოდ იწირზლებოდეს, ცრემლი არ ხარბად ზდიოდეს, და რა მნახოს თვალზე - წუხილი, ჩემზედ ავს რასმე ჩიოდეს.»

აი კიდევ მეორე ლექსი:

«სჩანს შენი მხსნელი აღარ სადაო,

აღარც ქვეყანად, აღარც ცადაო,

აღარც მამა გუაგს, აღარც დედა,
 აღარცა ძმა და აღარცა და...
 «გაიმე, მამავ, გაიმე დედავ,
 ძმაო და დაო, კერც ერთსა გსვდავ!»

პოეტი დაწინა უშვილო, უნაყოფო. უშვილობა ქართველთ
 მიანხდათ და ესლაც მიანხნიათ დიდ უბედურებად, ღვთის
 რისხვად. შვილი არის არა თუ გვარელობის გამაგრებელი,
 დედ-მამის მოძველები სიბერის უამს, ოჯახის ბოძი მათ
 შემდეგ, — მოწმუნე კაცის აზრით შვილი არის მზრუნვე-
 ლი სიკვდილის შემდეგ მათის სულისთვის, მათი მომსახურ-
 ბელი, მღვდლის ჰასუნის გამცემი, ღვთის წინ მღოცხველი; ერ-
 თის სიტყვით შვილი არის პატრონი, ჭირის-უფალი, მოძველ-
 ლი მშობელთა მამის რადესაც იგინი გულ-სულ-დაკრეფილნი
 საფლავში ჩაუყენ და აღარ ძალ-უმს თავისთავსე იზრუნონ.
 ღრმად მოწმუნე, ღვთის მოყვარე პოეტი ამ აზრისა იყო
 და ამის გამო უშვილობა თვისი მას მიანხდა მძიმე უბედუ-
 რებად, რომელიც ამჩაულებდა, აძლიერებდა მის გულში სევ-
 დას, მწუნსარებას. ეს მწუნსარება ვერსად დაუძლავს პოეტს.
 ყოველგან, სადაც ბედს შესხივის, ის აუკედრის ამ სასჯელს.
 მაგრამ სიბერის უამს ეს სევდა ორგვეცად განუცხოველდნ
 პოეტს. გავიგონოთ თვით პოეტისაგან ჩივილი ამ უბედურ-
 ბასზედ.

«გამე ცოდვილსა, მე უმადლოსა,
 დავრდომილობით უხუც-უმღვდლოსა!
 მე ვინ მილოცავს, ან ვინ მიწინავს,
 ან ვინ დამმარხავს, ვინ დამიტარავს?!
 «უძვიდრო ვიქმენ, არ დამრჩა შვილი,
 რომ მას აღნთო სანთელი ცვილი,

ექნა აღაში, დაეღა ტაბლა:

ასე მალაღმან მე დამამდაბლა!»

აი კიდევ საჩივარი იმავე საგანზე:

«მშვილდს მომიწია მუხთაღმა, ისარი გულში მამასო,
არ მომცა მე, არც ასული, არ ვინ მიძახის მამასო...

ღ დაგვქექ ღ ლექსვა დავიწუე, ვსთქვი, თუ ვიშვილებ ამასო...

«ამაზედ არის ჩემი და ცრუსის საწუთროს ჩხუბია...

მე მსურდა ერთი,—არ მომცა; ვის არ სურს—მისცა ტუუბია!

«სამ-ათხ ჩიგად მუსხანათმან გულს ლახვარი მომაღერა,
სულ მატირა ჩემი დღენი, არაოდეს არ მამღერა.

ვით ბოლოვი მქნა ავრეზი, ამაჩოყა, ამაღერა

ღ თესლ აშრეტით გამახმო და უნაყოფოდ დამახერა.

«შემქნა უშრტო, უნაყოფო, ვით ხმელის ხისა გალია;

გულს დამასვა სამჭედურად ლახვრად სეკდის საგალია!..»

გრძნობა სულიერის ობლობისა, რომელიც, როგორც ვსთქვით, პოეტს სტანჯავდა, იმდენად უფრო უძლიერდებოდა, რამდენად პოეტი უფრო ღრმა სიბერეში შედიოდა და ჭხვდაჲდა, რომ სიკვდილი თან-და-თან უახლოვდება და მისი გაღესილი ცული ელვარებით ტრიალებდა მის თავზედ. პოეტს უკუმხედველს თვალ-წინ წარმოუდგებოდა გრძელი რიგი ფუჭად გაგლილ წელთა, უნაყოფოდ გატარებული ცხოვრება, ცუდად დაღეული წუთები საუკეთესო ემაწვილობისა, ვაყ-კაცობის უამისა და წინაც არა უჩნდა-რა სახუგემო; მომაკვალე არც კი იყო მისთვის: ის იდგა ცხოვრების კიდე-უფესგრულზე, ხორციელი მისი ტამარი თან-და-თან ირღვეოდა, გრძნობანი დღითი-დღე თითო-თითოდ დალატობდენ. ყველაზე წინ თვალვება უსუსტა. 1774 წელსაკე როდესაც პოეტი 69 წლი-

სა იყო, მის თვალებს დაეტეო სისუსტე, რაიცა სჩანს «საკ-
გდილის და კაცის საუბრისადა.» სიკვდილი უწოდებს ჰოეტს
გონჯ-დაბრეტილ ბერიკაცად, რომელსაც ნემსზედ ძაფის აგე-
ბაც ეძნელება.

«კაცო, რად შენს თავს ვერ ჭხედავ; თვით გონჯო დაბ-
რეტილო და,
რომ დასჯექ ჩემად საკიცხად, წიგნსა სწერ სასაცილოდა...
კაცო, თვალთ გიჩანს, არ გიჭირს, ნემსზედა ძაფის აგება?
ჩემის ბგავის საცნობლად რად შენ თვალები აგებს?

კიდევ ლექსო:

«ვაი მოკლებულს სიბერით ბრმისა!

ნეტარ მატებულს, მოზარდსა ყრმისა!»

მტკიცე, მაგარი ტანთ-აგებულება ჰოეტისა თან-და-თან
სუსტდებოდა; სიბერე, რომორც ძლილი, დღითი-დღე, ნელ-
ნელა თხრდა, არღვევდა მისს მხნე სხეულს; მის შირის სა-
ხეზედ დრო-ყამმა წაშალა სიმსიარულე, ჭაბუკობის მშვენება,
თავს სშირი თმა ჩამოაცალა და მელოტად გასადა; ტანს ძა-
და წაართო, სულს სინარული მოუკვეთა და მისი გული სევ-
დით აღავსო. ჰოეტი მწუხარის თვალთ ჭხედავდა, რომ თან-
და-თან იშლება მისი არსება სოცრეილი და სულიერი.

«აღარ მსურს ქნარი, საკრავად სტვირი,

არც ზედ დამღერა, აწ ამას ვსტირი:

ცრემან საწუთრომ ძარიდა შირი...

ვით გალსა ხესა განმისმე ძირი...

გული მიშავა, ვითა ნახშირი,

გამაყრევინა თავზე თმა სშირი,

შირი დამიჭენო ვითარცა ჩირი,

დამაშეკობინა დაღმა ჩიჩვირბ,

შემყარა ძნელი ალაო ჭირი,
 გულსედ მასია მჭკლად დანაჭირი;
 მოძიასლოვდა მწარე სიკვდილი,
 ტელ-გალესილი, სრმალ-ამოწვდილი.»

სულიერის ობლობის გრძნობას გარდა ჰოეტის ტანჯვას ემატებოდა მეორე, სსვა გვარი, უფრო ძლიერი, უფრო მძიმე, სსსტიკი სულიერი ტანჯვა—მამულის სეკდა. ეს სეკდა სდეგნიდა მას სიჭაბუკოთვე; მაგრამ მაშინ ჰოეტს, უნებურად გარდაგდებულს უცხო ქვეყანაში, დიდი იმედი ჰქონდა მამულში დაბრუნებისა და ეს იმედი, სეკდასთან გარეული, ფერს უცვლიდა მის მწუნსარებას, უმსუბუქებდა ტანჯვას. სეკდას უმსუბუქებდა აგრეთვე ის ქართველი სასოგადოება, რომელშიაც მუდამ ტრიალებდა და რომელიც ავიწყებინებდა, რომ იგი უცხო-ქვეყანაში იყო. მაგრამ ესლა, როდესაც ჰოეტს სიბერის უაძი ეწვია, როდესაც თან-და-თან შემოეცალნენ ტოლ-ამსანაგნი, ქართველი სასოგადოება ნელ-ნელ განჭქრა, მიიღია მის თვალწინ და ჰოეტი დაწინა ობლად უცხო ქვეყანაში, სსვა ხალხში. — ესლა მძიმედ და ძლიერად დაწვა მის სულს მამულის სეკდა და განმაცხროველების იმედის ტეტხლი წაერთვა მის აწსებას. ამ სეკდათ მოწწყლულია თითქმის ყველა ნაწარმოები ჰოეტის კალმისა. ჩუმი, გულ-ჩასვეული მწუნსარება, მამულის სეკდის ბეჭედი ასვია ყოველს მის ქმნილებას, მაგრამ უგანასკნელ დროის მის ლექსებში ეს სეკდა უფრო ძლიერად მეტყველებს, წყაროსაკითა სტემს მის სულის უფსკრულიდგან. — მთელს რიგს იმ ლექსებისას, სადაც ის ბედს უჩივის, საწუთროს. სწყველის, სიკვდილთან ცილობს, ებჭვის, ქვეყანას და ქვეყნიერებას ბორროტებად ჰხატავს, — უმთავრეს საძირკვლად აქვთ ჰოეტის უკმაყოფილობა მით, რომ ბედმან, საწუთრომ, დრო-

ყაძმან უსამართლოდ მოსწევიტა იგი სამშობლო ქვეყანას, უნა-
ყოფოდ დაატკნო უცხო ქვეყანაში, გარეშე მისის ხალხისა,
ნათესაობისა, ოჯახობისა, უკუღმა ატარა მთელს სიცოცხლე-
ში მის ნების წინააღმდეგ, დააბერა და გაახმო გარე ქვეყანა-
ში და აქვე უთხრის საფლავსა. როგორც ძლიერის გრძნობის
ნაყოფი, ეს ლექსები ეკუთვნიან უჩინებულებს პოეტის ნაწე-
რებს, და შეგვიძლიან თამამად, დამტკიცებით წარმოვსთქვათ,
რომ საწუთროს დახატვაში, ბედის უკუღმართობის, მუნხანა-
თობის, დაუდგრომელობის, ორ-შირობის გამონატკვანში პო-
ეტს დარი არა ჭყავს ჩვენს მწერლობაში. დუთის ღმობიერება,
ღრმა მორწმუნეობა პოეტისა, რომელიც ყოველს უბედურობა-
ში ამხსნეებდა და ბერს მისდა წვეულ უბედურებას უმსუბუ-
ქებდა, — თვით ეს ღრმა სარწმუნოებაც მამულის სკვდის წინ
ხანდისხან მკრთალდება და თუმცა კვლავ არსად გაუბენია
ღმერთზედ ძვირის თქმა, მამულის სკვდით აღძრული პოეტი,
სიბერის დროს, თვით ღმერთს უბედავს საყვედურსა და მის
გამგეობის უსამართლობას მწარედ შესჩივის.

«მამაო, თავსა ძოვარავი დაგედგა კარგი კარავი,
განიერი და მადალი, სელთავან მაუკარავი,
შინ ვიყავ, სადღაც გამადგე, ზადური ამომკარავი,
ღ მდთ ცრემლი ჩემი ზღვად გახდა თვალთავან ნაწანწკარავი!...
«ფუ, შენ ცრულ-საწუთროვო, რად არ მძულდი, რად მიყ-
ვარდი!»

შენ ყოფილხარ მწარე მხნაკვი, მე მეგონე ტვბილი ყანდი.
აქ საკვდავად რად მოგყვანდი, თუ მუნ ცოცხალს წა-
მიყვანდი
ღ რატომ ეგრე უწყალო ხარ, სასიკვდილოდ არ მაგწყალოდი!...»
გიდეგ ლექსი:

«ამად კემდუნი სწუთროს, თორემ სხვა რა მაქვს სადაო? სად მომიყვანა სად მეოფი, კიდევ მივეყვარ სადაო!...»

მაღალი, განიერი კანკი», რომელსაც ისენიებს ჰოეტი ზირკელს ამოწერილს ტაეში, რასაკვირველია, ნიშნავს სამშობლოს. მაგრამ დასათვინებელია მეორე ტაეშის ჭრანა ჰოეტისა: «აქ საკლავად რად მოგყვანდი, თუ მუნ (ე. ი. სამშობლოში) ცოცხალს წამიყვანდი.» ნუ თუ ჰოეტი სამშობლოში ყოფილა რუსეთიდგან დაბრუნებული? ვინ მისცემდა ნებას რუსეთის მცხოვრებად ჩაწერილ ჰოეტს გარდამოსულიყო სამზღვარზე? ძალიან საეჭვო არის, რომ ჰოეტი დაბრუნებულიყო სამშობლოში რუსეთის მცხოვრებად ჩაწერის შემდეგ. თუ ჰოეტი სამშობლოში იყო, ეს უნდა ვახტანგ მეფის სიცოცხლეში მომხდარ-იყო, როდესაც ის საქართველოს მცხოვრებად ითვლებოდა. შეიძლება, რომ რადგან ვახტანგს მისვლა-მოსვლა ჰქონდა გამართული ქართლის მოთავე ზირებთან, ის იქმნა გამოგზავნილ ან გამოყოფილ რომელსამე დეპუტაციასთან ქართლში და ამ დეპუტაციასთან დაბრუნდა ისევე ვახტანგის სასახლეში რუსეთში. უფრო შესაძლო იყო ეს, მაგალითებრ, 1736 წ., როდესაც ვახტანგი დაბრუნდაში მოვიდა და განზრახვა ჰქონდა ქართლში შემოსვლისა რუსეთის ჯარის შემწობით. მართალია, 1742 წელს ბაქარიც საქართველოს სამზღვარზე იდგა და მისვლა-მოსვლა ჰქონდა გამართული საქართველოში, მაგრამ მაშინ ჰოეტი ომში იყო (შეგდის ომში).

თვისი მძიმე მამულის სკვდა ჰოეტს უნდოდა გამოესატა თვით იმ ქვანედ, რომელიც უნდა დაეკავთ მის საფლავზედ. ამ ქვანედ წარსაწერად ჰოეტმა შემდეგი ლექსი მოამზადა:

«წმინდა იონე კასეთს ზედაზენს
სასწაულობით ქვითვირს ცრემლს ადენს;
ქართლს წმინდა შიო მღვიმეს ძვლებს ავლენს, —
ოწნივ შვრებიან სასწაულს ამდენს.

«ამ ოწს მონასტერს მაქენდა ალაგი,
სასაფლავ და ძვალთ შასალაგი,
ოწნივ ქვითვირით აღშენებული,
სასლ-გალაგებით დამშვენებული.

«ახლა მობძანდი, მნასველო, მნასე,
მისად სანუფქოდ სად დავიძარსე...»

შეერთებული სულის ტანჯვა ჰოეტისა გამოითქვა ერთს საზოგადო ჰოეტის დრტვინვაში ბედზე, საწუთროს უკუღმართობაზე და ეს დრტვინვა დაეტყო მთელს ჰოეტის ნაწარმოებს, განსაკუთრებითი ხასიათი, მიმაწთულება მისცა მთელს მისს წიგნსა, რომელსაც თითქო ერთი საგანი აქვს—ბედის წყევლა, მისის მუხანათობის, ფლიდობის გამოსატვა.

სიკვდილის კარზედ მდგომსა, ბედისაგან დევნილს, უშვილტომოდ დაბერებულს, სამკვიდრო ქვეყნით უცხო ქვეყნად გაძვებულს და იქვე სასიკვდილოდ განმზადებულს ტანჯულ ჰოეტს ერთი ნუგეშია რჩებოდა თვის შემდეგ, — თვით «დავითიანი». ეს წიგნი ჰოეტმა, როგორც თვითონ მოგვითხრობს, იმიტომ დასწერა, რომ ღმერთმან უშვილოდ დააგდო და სიკვდილის შემდეგ მომსხენებელი მისის სულისა შემკვიდრე არ მისცა. ეს წიგნი იშვილა მან, ღ შვილის მოვალეობა მისდაში „დავითიანს“ მიანდო. ამ წიგნით მკითხველთ უნდა მოესხენებინათ მისი სული, შენდობა წარმოეთქვას და ღვთისადმი ელოცათ მისის ცოდვის შემსუბუქებისათვის. ამ განზრახვით ჰოეტმა სიბერის დროს შექყარა ლექსები, რაც სხვა-და-

სსკა დროს ეთქვა და ერთ წიგნად განაწიგნა; დასწერა აგრეთვე რამდენიმე ასალი ლექსი, სადაც მკითხველთა სთხოვს მისის სულის მოსსენებას.

«მე საწუთრომ ბერწოვნება მომასკედრა თავში კობლად; მე არ მომცა, არც ასული, შემქნა სახლ-გარ დასამხობლად. ამ ლექსთ თავი მოკუყარე, საცა მეთქვა თვითო ობლად, აგების რომ ბრძანოს ვინმე სიტყვა ჩემთვის შესანდობლად...»

«ამად ვისოტბე, შეკვრიბე ცრუის საწუთროს ყბედობა, მე მე არ დამჩნა ბედ კრულსა, ეს არის ჩემი ბედობა. ყრმაო, შენ ძმობას გენუკვი, ასულა მიყავ შენ დობა, ვინც წაიკითხათ ეს წიგნი, მიბრძანეთ ცოდვილს შენდობა...»

კიდევ ლექსი, უფრო ადრე (1759—64 წ) დაწერილი: «მითხარ, მტერო, დავის თხოვნით დავითისგან მოიგე რა, რად უყვედრე უშობელსა, ბერწობ, ვერა მოიგე რა? იმას შვილად ვერ ვინა სჯობს, დავით ვინც მედ მოიგერა, ღ ვინც გამოთქვა, ის იშვილა, მტერი იმით მოიგერა.

«მე რაც ვშობე, შვილად ვსჯერვარ, ეს თუ მზრდელმან კამისარდა,

ვზრდი მომღერლად, მე თუ ჩემი სიმღერა არ გამიზარდა...»

პოეტი სწუხს მხოლოდ იმაზე, რომ ბევრი დარჩა უთქმელი, რომ ვერ დასტოვა კარგი გრძელი ლექსები, მოთხრობანი, რომელთა დაწერის წადილი გულში ედვა; მაგრამ მოუსვენარმა, შფოთით სავსე ცხოვრებამ, არეგ-დარეკვამ მის ბედისამ, საწუთროს უკუღმარტმა ტრიალმა დრო არ მისცა პოეტს აერულებინა თავისი წადილი, სიბერე ეწვია და წერის დონე წაერთო.

«რაც დამჩნა, ვერ ვსთქვი, მეწადა, მეთქვა გრძლად, თავი მეცადა...»

გერა ვსთქვი, მოცლას უცდიდი, ნეტამცა ანა მეცადა!
 მესწრათა სევედის ღასკარი, საკედავად გუფსა მეცა და
 აწ ამას ვღონობ, არ ვიცი, ქვეყნად წავალ, თუ მე ცადა?...»
 თუმცაღა მწერლობითი ასპარეზი პოეტმა დასტოვა 1774
 წ. მაგრამ ამ დროის შემდეგ კიდევ დიდ ხანს იცოცხლა.
 1787 წელს მას ვსედავთ ჩვენც ცოცხალს და საქმეში გარ-
 თულს. ამ წელს სრულიად მზადა ქტონდა პტოქტი და მო-
 საზუღობა წისქვილის დასაბრუნებელი და საწყავის მაშინე-
 ბისა, რომელთ მოგონებაზედ ბევრი ეფიქრნა*); ამას გვა-

*) რადგან ბ. პეტრე უმიკაშვილის რედაქტორობით ბ. ზალიკა-
 ნიანის გამოცემულს «დავითიანში» გაშვებულია პოეზისაგან დაწერილი
 აღსნა ამ მონაზულებისა, ამის გამო საჭიროდ ვრაცხთ აქ ამოვწეროთ
 უმეტ-ნაკლოდ ეს განმარტება, რომელშიაც მისის ბიოგრაფიის მასალა
 არის და ბევრის მხრით გამოსადეგია.

მონაზულობა ორია, ერთი წყლის ამოსადების მაშინისა (№ 1)
 და მეორე (№ 2) წისქვილისა. პირველ მონაზულობაზე, დანატელია
 შუაში კოლოფი, რომლის თავზე სანთელი ანთია. კოლოფის უკან და-
 ნატელია ფერადებით გულ-ხელ-დაკრეფილი, თვალ-აპურობილი მლოც-
 ველი კაცი, მელოტი, წვერ-ულვაშ-მოპარსული, მხედარი გუსარის ტა-
 ნისამოსში, — უეჭველად თვით გურამიშვილი. იქვე უწერია: ეს კაცი ესე
 ილოცავს:

«ღმერთო, მაჩვენე ყანები,

ამ სარწყავთ მონაყვანები.»

«ღმერთო, დამასწარ ზაფხულსა,

ფქვილს ამ წისქვილზედ დაფქულსა.»

«ყოვლად წმინდაო, დამადევ წყლულზედ წამალი სამთელი,

შემაძლებინე აღვანთო მე შენს წინაშე სანთელი!»

ყუთის ზევით გამონატელია ახსირკის ღვთის-მშობლის ხატი. —

ამოწერილ ლექსებს შემდეგ გურამიშვილისაგან დაწერილია:

«ეს წყლის ასამაღლებელი და წისქვილი თუმცა მოვიგონე და

ჭკვრებს ჩვენ წითელი და მშვენიერი მოხაზულობა, რომელიც გუჩამიშვილს თავის ხელთ უჭმნია, როგორც თვითონვე ამბობს და თავის წიგნის ბოლოში ჩაუტანებია. მოგონილის მაშინის პრექტი, რომლის განმარტება, პოეტისაგან დაწერილი, სსსრ-ში მოგვეყვას, პოეტს ნდომია წარედგინა მთავრობისათვის, რადგან თვითონ საშუალება არ ჰქონია მათის სისრულეში მოყვანისა, მაგრამ დიდ ხანს დაჩენილა წარედგენელად, როგორც თვითონ სწერს, მის «უძლეულების და სელ-მოკლეობის გამო.» როდესაც რუსეთში მყოფი მეფე,

დავხაზე, ვერ არსად არის გამოცხადებული ჩემის უძლეულებით და ხელმოკლეობით და ამ ჩემ ნათქვამ ლექსის წიგნში ჩამიტანებია და ეს წიგნი ქართლ-კახეთის მეპატრონის მეფე ირაკლის ძის მირიანისათვის მიმირთმევიდა და ამას შევხვეწნივარ, რომ საცა ალაგი იყოს, იმან გამოაცხადოს.—კნიაზ დავით გურამოვი ხელს ვაწერ.—ეცუობა, რომ ეს მიუწერია პოეტს მოხაზულებაზე შემდეგ.

მოხაზულობის ძირს სწერია მქრალის მელნით რუსულად და ქართულად შემდეგი: «Якона, язображенная Охтарской Богоматери Здѣлана мною по обещанію. Человѣкъ же подѣ ошую стоящій значитъ то, что простеръ рука, просятъ очя (გაურჩევლად) скоромъ сдѣлан... (გაურჩევლად) на сея картинѣ язображенной машина помощи; а сундукъ, стоящій по лѣвому человѣка стоящаго нему (გაურჩევლად) значитъ, чтобъ охотно даталае (გაურჩევლად) по единой денежка денегъ полагаая; тѣхъ денга должна битъ впотреблена мною посля къ составленье предѣ (о) ного (გაურჩევლად) яконого свѣчья, ябо таковой обятъ мною сдѣланъ съ дня начатая оной машины.»

ამის ქვემოდ ქართულად წარწერილია:

«ახსირკის ღვათის-მშობლის ხატისა და იმის წინ სანთლისა და კოლოფის იგავი ეს არის: კაცი რომ დვას და ილოცავს; მაგისგან შე-

იჩაკლის უფროსი შვილი (Быт. II. 130), მიჩიანი ჰეტერ-ბურღში განიწესა და მთავრობაზე გაკლენა მიიღო, პოეტმა განიზრახა მიერთვა მისთვის თავისი ხელ-ნაწერი წიგნი და მოხაზულობანი და ეთხოვა, რომ მოხსენებულნი პრექტები წარედგინა მთავრობისთვის გასასინჯავად. ამ მიზნით ბაჩათი და სათხოვარი პოეტს ზედმოხაზულობაზე მიუწერია. მაგრამ ჩვენ არ ვიცით ნამდვილად, ჩავარდა თუ არა მოხსენებულნი წიგნი მიჩიანის ხელში და თუ მიიღო მან, როდის და რა ბედი ეწვა პრექტს. უფრო დასაჯერია, რომ წიგნი

თქმულობა ახე არის: ამ წისქვილმან რომ ფევა შექმნას, მის დროს იმის პირველად მხანავ კაცსა, თუ დედა-კაცსა თვითო დენიშკა სთხოვოს მაგ კოლოფში თავისის სულისათვის ჩაადოს სანთლისათვის. მაგ რიგი ხატი უნდა ამ წისქვილში ესვენოს და ღამით გაუქრობლად სანთელი ენთოს.»

ამ ორის უკანასკნელ წარწერილ შეთანხმებისაგან ცხადადა სჩანს, რომ მოხაზულობაზე ფერადებით დანატყული კაცი არის თვით პოეტი და დაახლოვებით მის სურათს წარმოადგენს.

შემდეგ მიწერილია პოეტის ხელით შემდეგი ძვირფასი შენიშვნა: «ამის ავად მოხაზულობას ნუ დამიწუნებენ: ცალის თვალით სულ ბრძა ვიყავ, მეორითაც ავად ვხედავდი. ჩემის ხელით მაგის მეტი ვერ შევიძლე და სხვას ვერავის ვენდევ ხაზის მოუპარობის მიზეზითა.»

ამის შემდეგ, სხვა ქალაქებზე პოეტს დაწერილი აქვს შემდეგი დაწვრილებითი განმარტება მისგან მოგონილ მაშინების სარგებლობისა.

«სარწყავისა და წისქვილის ამბავი და მოხაზულობა, რომელიც რომ ჩემის განმსჯელობით მალოროსის ორი საწუნელი სწეულეა მიტნია და იმისი სამეურნალო წამალიც მიპოვნია, ამას ქვეით ვაცხადებ გამოჩენით.»

1

«პირველი საწუნელი სწეულეა ეს არის, რომ წყალნი მეცად

ღ პრექტები მიზიანმა მაილო, მაგრამ ჩვენის აზრით, გვიან, დადგან პირველად (1784—1793 წ.) მიზიანი რუსის ჯარში ერთა ყიზლიარში და მსოფლად შემდეგ მაილო გავლენა (მიზიანი დაიბადა 1766 ან 1767 წ. 1784 ტრაქტატის შეკვრის შემდეგ პოლკოვნიკის ჩინით დაჯილდოებული, განწესებული აქმნა რუსის სამსახურში ყაზარდოს ქვევითს ჯარში. 1789 წ. ერეკლე სწერდა თავის ელჩს, გარსევან ჭავჭავაძეს, რომ მას არა ექმნა-რა საქართველოს შესახებ, მიზიანის დაუგითხავად; მაგრამ ამ ბძანებს ჭავჭავაძე გვერდს უგლიდა. ერეკლეს სიკვდი-

მდორედ და ღრმად ჩავარდნით დიან: ისე არა დიან, ვითარცა აზიაში მომადლოდ, მიწის-პირად ჩქარად დიან; საითაც უნდა რუვით წაიყვანს კაცი და რასაც უნდა მორწყავს, გოლვისაგან ნამუშეველს არ მოაცდენს და მალოროსიაში გოლვისაგან დიად მალ-მალ სცდების მოურწყაობით მოსავალი. ამის წამალი ეს პირველი ნუმრის ახალის მოგონებულის ნეშის მაგალითი წყლის ამოსაღებელი მოხაზულებით მიჩვენებია. მაგ რიგი ათი მაშინა რომ ერთმანეთის სიხლოვეს თუნდა ტბაში, თუნდ მდენარეს წყალში რომ ჩანიდგას, ათის მაშინის ნასოსები იქნების. ღრმოცი ამისი წყალი რომ ერთმანეთს შემოიყაროს კაცმან, დიდი წყალი შეიქნება და რუვით მინდვრად წაიყვანს და მორწყავს, გოლვაში ნამუშეველს არ მოაცდენს. ზოგიერთს ალაგას კარგად ისაქმებს და ზოგიერთს ალაგას წყლის სიცოცხავით ვერ ისაქმებს კარგადა.»

2

«მეორე საწუნელი სნეულება ესე არს: რომელსამე ადგილს წყლის უწმინდურობა და თევზის უმრავლობა და უგემურობა წისქვილის მიზებით შეუძლებელი. წყალნი დაგებულნი არიან გრებლებითა და თევზს გზა არა აქვს, რომ დიდის მდინარიდამ შემოვიდეს; თევზს წმინდა წყალი უყვარს. მალოროსიაში კარგი წისქვილები იციან წყლისაცა და ქარისაცა, მაგრამ მუდამ ვერა ფქვენ: ქარის წისქვილი როცა ქარი არ არის, სცდების; წყალის წისქვილი წყლის დიდობაში სცდების, გოლვაში წყლის მცრობაში სცდების და ზამთარის ყინვაში სცდების. ამისი

ლის შემდეგ 1798 წ. 11 იანვ. მიზიან მოვიდა ამ გმირის, ამ «უკანასკნელ ქართველის», საგლოკელად. ამ დროს ის უკვე იყო გენერალ-მაიორი. შემდეგ, ალბად, უკანვე დაბრუნდა რუსეთში. 1807 წელს მას ვხვდავთ ჰეტერბურღში, სადაც ამ წელს მიიღო საჩისსი «დეისტვიტელნი ტანინი სოკეტნიკისა» და განიწესა მესამე სენატის განყოფილებაში, სადაც განიგებოდა საქმე საქართველოსი (Бѹт. II. 130. 500 пр. I, 442; 189; пр. 2. и 188, 439, 193, 490). მიგნებით შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ მიზიან ამ წიგნს მიიღებდა 1793—1798

წამალი ეს მეორე ნუმერის ახალ მოგონილის ნუსჯის მაგალითი სახე წისქვილისა. მაგ რიგ წისქვილს არც წყლის დიდობაში ეშინიან და არც გოლვაში, წყლის სიმცირეში და არც ზამთარში ყინვისაგან. ერთს ჭაზედ რომ მოდიდო სახლი ფეჩიანი დაიდგას, რომ ათი მაგისტანა მაშინა დაეციოს, ათი თვალი წისქვილი იქნება. თუ რომ კარგათ, ზომიერათ განიძარათ, არაოდეს დასცდების ფქვისაგან.»

«ჩემი გონების თვალი ხედავს, ეს ჩემი მოგონილი წისქვილი თუ რომ ასე განმრავლდა, რომ იმით ქვეყანა გაძღა, რასაც ამას ქვეით შეძლებულობას ვაცხადებ, ყველას შეიძლების.»

- 1) დაფქვავს საცა უნდა.
- 2) დანაყავს საცა უნდა.
- 3) განერხავს საცა უნდა.
- 4) წყალს გასწმენდს.
- 5) გრებულებს გახსნის.
- 6) თუჯს განამრავლებს და გახაგემრიელებს.
- 7) წყლებში ლოჯკებს აჯარებს საცა უნდა.
- 8) ერთს კარგ სუმას (სთემას) წელიწადში ხაზინაში შემატებს.
- 9) წყლისაგან დაღუპულს სახნავს, სათიბს სახმარად შეიქს.
- 10) მტრისაგან ან უამისაგან რომ ქალაქი შემოცულიყოს, დიდს შემწეობას უზამს.
- 11) მხვნელსა და მოესველს კაცს ბევრს შალაოსთს დამართებს,

წლებ შუა, რადგან პოეტის წარწერილს ეტყობა, რომ იმ დროს მეტეე ერეკლე, რომელსაც პოეტი უწოდებს «ქართლ-კახეთის მეპატრონედ» (აწმყო დრო), ცოცხალი ყოფილა.

მოსხენებული პოეტები გვიჩვენებენ, რომ მოხუცებული პოეტი, ცალის თვალით ბრძა, მეორით სუსტად მსედავი, 1774—1787 წლებში გაჩთული ყოფილა ოჭახანობაში, და როგორც სწანს აგრეთვე, სიღარბეში ჩავარდნილა. მაგრამ სიღარბეს კი არ აღუძვრია გუჩამიშვილი ამ სიბერეში და ახალ მასინების გამოსახენად არ წაუქეხებია. ის აღძრა იმავე

რომ მუშაობის დროს წისქვილისათვის შორს არ წაიყვანს, ამისთვის რომ ყოველს ალავს თავთავისთვის ექნების წისქვილი.—თუ რომ მერვე რიცხვის შეძლებულობა ვერა სცნან, საიდუმლოდ მკითხონ და მოავახსენებ.

12) ამასაც გვონებ, ჯარში სალდათსაც ხელსაფქვავის ფქვისაგან დაინხნის.»

«ახლა ვთხოვ წყალობასა, ეს ჩემგნით ნაჩვენები და მოხსენებული საქმე, რომელიც რომ ამას ზეით გამოვაცხადე, ეს ვაშინჯოს, თუ რომ ჩემი ნაჩვენები საქმე და მოხსენებულება სიტრუე არ იყოს და საქმე შევიდეს, ერთი ნასოსი მხერეჯელი კაცი მაშეგლონ და ოცი თუმანი მიბოძონ ამ პირობითა, თუ რომ სიკვდილმან მისწრას, ან სხვის მიზეზით იმისი დადგმა ვერ შევიძლო, ის ოცი თუმანი ისევე უკანვე მიერთვას და თუ რომე დაესდგა ორივე მომავალს მარცხსა, ის ოცი თუმანი აღარ გამომერთოს.—Поручишь князь Давидъ Гурамовъ—წელსა 1787, სეკდენბერს.»

ბოლოს მიწერილია შემდეგი ლექსი:

«ესე რაც ნეშტი მაშინა დავიდგი დავითმა შინა
მას თუ ვერ ღებავს წითლადა, ცუდი ყოფილა მაშინა,
როდისაც მტერი მეპოდა, ეს საფრად მდგმოდა მაშინა,
და მას ხმაღსა ესტემდი უშიშრად, ვინც მე თავის ხმლით მაშინა.»

აზრმა, რა აზრით უკანასკნელს ღრეს შეკვრება თვისი ნაწე-
რები ერთ წიგნად საკითხავად: მას სურდა, რამ დაეტო-
კებინა თვის შემდეგ იმისთანა რამ, რომლითაც უშვილად,
უჭირისუილად დაჩენილი პოეტის სული მოესვენებინათ და
შენდობა ეთქვათ, და ეს აზრი აგულიანებდა, ამხეკებდა მას
საშრომად. ამის გამო პირობად დაუდვა, რამ მის მოგონილ
მაშინის სასლებში დაიდვას უუთი, რომელშიც ყველა პირ-
ველად მნასველმა თითო იული (დენეშკა) მაინც ჩააგდოს «მის
სულისთვის», და ამ იულებით ნაყიდი სახთელი იქვე დასვე-
ნებულს ახსიჩკის ღვთის-მშობლის ხატის წინ გაუქრობულად
ენტოს. ამ გრძნობის ქვეშე მყოფმა პოეტმა თავის-თავიც და-
სატა ხატის წინ (მოხაზულობაში) მლოცველის სახით*).

უკანასკნელნი წელნი პოეტისა სრულიად მიფარებულნი აჩიან
ჩვენგან. არ ვიცი თუ ნამდვილად, რამდენს ხანს იტხოვრა პო-

*) თუმცა ზევით მოვიხსენიეთ, რომ «ქაცვია მწყემსი» 1774
წელს არის დაწერილი, მაგრამ არ იქნება სულ უსაფუძვლო ის აზრიც,
რომ ეს მოთხრობა დაწერილია უფრო გვიან, ე. ი. 1774—1787 წლებ
შუა, რადგან თვით ლექსისაგან სჩანს, რომ ის დაწერილია ღრმა
სიბერის უამს, როდესაც გურამიშვილი ძლივსდა ჰხედავდა. ამ ლექსში
ერთს ადგილას (271 გვ.) შვილი ეუბნება მამას, (რომელიც ცხადია
თვით გურამიშვილი უნდა იყოს):

«მამავ, რომ ლექსავ, ყოყმნობ, აყენებ,
ფიქრით სენს რასმე თავს მიაყენებ,
პრმა ცაღ-თვალი ხარო,
ეგეც არ მოსთხარო,
რომლითაც ხედავ.

რად მისდევ წერასა?
ვაი შენს წერასა,
რა ცუდად შერები!»

ეტმა; როდის და სად მოკვდა, სად აჩის დამარხული მისი გვამი. ვიციოთ მსოფლოდ, რომ უკანასკნელ დროს ის სრულად დაბრძვდა (Справочный энциклопед. словарь Старчевскаго, т. IV. Спб. 1855 г. стр. 4) და ერთის მცოდნე ქართველის სიტყვით მოკვდა ღრმა სიბერეში, ამ საუკუნის დამდეგს, მცირე რუსეთში, სადაც დამარხულია გიდეც (Энцикл. Словарь იქვე). თუ პოეტი დაიბადა 1705 წ. როგორც პირველს წერილში მოვისხენიეთ, იგი მოკვდა აჩა ნაკლებ 92 წლისა.

ჩვენ აჩ ვიციოთ, რა გვარის სიკვდილი ერგო პოეტსა, როგორ დაიძარხა, სად დასაფლავდა და რომელ კუთსეში, რომელ სოფელში, ეკლესიაში განისვენებს ჩვენგან მივიწყებული მისი გვამი! აჩ ვიციოთ, დაჩხენილია ძვირფასის მის საფლავის გვადი, თუ დრო-ყამძან უკვე წაშალა იგი.

უკვლახე დასაჯერებელი ის აზრია, რომ პოეტის გვამი

ამას გარდა, ეუჭველია, რომ პოეტმა თავის ლექსებს თავი მოუყარა ერთ წიგნში არა 1774 წ. არამედ 1781—1787 წლებ შუა. ეს მტკიცდება იმით, რომ იმ ქალაქდზე, რომელზედაც პოეტს დაუწერია «ქაცვია მწყემსი», ფაბრიკის ნომერი უჩვენებს 1781 წ. (თუ სინათლეში განედავო ქალაქდს); უკანასკნელი სიტყვები კი დაწერილია პოეტისაგან 1787 წ. შესაძლო არის, რომ პოეტმა ყველაზე გვიან «ქაცვია მწყემსი» დასწერა და როდესაც ყველა ლექსები შეაგროვა, მას მისცა ადგილი წიგნში არა ქრონოლოგიურის წესით, რადგან შინაარსით მას ბოლო არ შეეფერებოდა. მის მაგიერ ბოლოს მოაქცია ის ლექსები, რომელშიც გამოხატულია მისი ანჯერძი (1774 წ. დაწერილი) და სხვა ამ გვარი ლექსები. ამას გარდა, თვით ეს ლექსი დაწერილია სხვის შეგონებით, ვილაც ქალის თხოვნით. პოეტი, როგორც თვითონ ამბობს, (იხილე გვ. 171) ძალიან შეწუნდა ამ თხოვნაზე, რადგან ბრმაც იყო და ბებერიც, როდესაც კაცს აზრთა ფრენა მოკლებული აქვს და ძალია ენისა მისუსტებული.

ასტორის მონასტერში იყოს დამარხული, რადგან ეს მონასტერი უკვლავ ასლთა და განთქმული იყო მის სოფლის არქიმარქში; თვით პოეტის დიდას პატივს სდებდა ამ მონასტერს, და უეჭველია, ღვთისნიერი, ღრმად მოწმუნე პოეტი არას დაზოგავდა, რომ ამ წმინდა ადგილისათვის მიეზარებინათვისი ნაშთი; აქვე უნდა მოიპოვებოდეს ის საფლავსად დასადები ქვა ზედ-წარწევით, რომლის დამზადებისათვის იგი საცოცხლს მიეკუთვნებოდა. ეს მონასტერი სარკოვის, პოლტავის და ჩერნიგოვის გუბერნიების სამზღვარსე არის და მიწერილია სარკოვის გუბერნიას. — თუ ამ მონასტერში არ გამოჩნდა პოეტის საფლავი, ის უნდა იყოს ჰსიოლის, სუსის და ვორსკლის წყლების სათაურში, ან დესნის სეობაში (პოლტავის, ჩერნიგოვის და სარკოვის გუბერნიების სამზღვარსეად), სადაც უნდა იყოს შემოსვენებული სოფლები: ბილიკი, მონასტრისა, ალექსიპოლი და ასლ-დაბა (Новоселка ანუ Новое Мстечко). კარგი იქნება, რომ იმ ქართველებმა, რომელნიც სარკოვის და კიევის უნივერსიტეტში, ან აკადემიაში არიან, ან კიდევ ნეუინის ლიტერატურაში, მონახონ შესვენებულ ადგილებში გვამი იმ კაცისა, რომლის სასული საუკეთესო სამკაულთაგანია ჩვენის ეროვნებისა და მწერლობისა და რომელიც საშვილის-შვილად გარდაეცემა ჩვენს შთამომავლობას და უკვდავად იტხოვრებს მათს გულში.

პოეტმა დაგვიტოვა უკვდავი ქმნილება — „დავითიანი“, — ძვირფასი განძი ჩვენის მწერლობისა, საკვირველი ენის სიმდიდრით, ახალის მიმართულებით (ენაშია, ლექსთ-წყობაშია), თვისნიერის, ხუმარა კილო-შერთულ პოეზიით, თავისუფალ, ძალად ლექსთ-სელოვნებითა. ცარჩევა ამ საუნჯისა,

ჩემელიც, იმედი ვიქონიოთ, ან დაიყოვნებს, საინტერესო
სა უნდა იყოს განათლებულ ქართველთა საზოგადოებისათვის.

მ. შორდანიძე.

ხალხური ლექსები.

(ქართლში გაგონილნი).

ღარბსა კაცსა ვინ მისცემს ადების-ღამეს ღვინოსა—
მჭადი ჭამოს და წყალი სვას, დაწვეს და დაიძინოსა.

ამიღ . . . უმა ვიუაკ, ფქვილი კერ დაკდგი გოდრითა;
ვერც გავიტანე გუთანი, ვერც კალო ვლეწე მოზვრითა.

მოკვდა გამეზი ბესია,
შაუშვერია ფესია.
— წადი, უთხარი ჩემს პატრონს,
წაიღოს ჩემი ლეშია.
მე მასინ მოვაგონდები,
როცა რომ წავა ტყეშია;
შაეხას წვრილი მოზვრები,
ივრისებოდნენ წელშია.

გამეზო, შენ შენი დღენი რა უკუღმართი ბერდები:
წახვალ და გაიპარები, მე უნდა ვსიღო ღვედები.
შენ იცი ტყეში გაპარვა, მეც მოგიგონე სერსები:
დაკვრისე წვრილი წნელები, მაცრა გაგები ფეხები.

შენი ჭირივე, გუთანო, მაგ შენი ბ(მ)რუდე ყელისა!
 შენა ხარ ჰურით მაძლარი, დამსველებელი ქერისა.

—
 ოწიოდ შემოუარე, ნაღარი ამოვარდება...
 მამასახლისი მოჭკვდება, სუდია ამოვარდება.

—
 ამოდი, ხმალო, ამომე! გულო ნუ შემიშინდები.
 რა მივალ სისხლის გუბებსე, ივესო, ნუ წამიცურდები!

—
 ჩვენს მეფეს გაუმაჯგინია ბასალეთისა ტბასედა...
 ხარი-იჩქი მოუკლავს, ბარკალი უღევს მსარსედა.

—
 გზა სიარულმა დაღია, სიპი-ქვა წყალთა დენამა;
 პატარა გოგო და ბიჭი—ერთმანერთისა ცქერამა.

—

თავზედ ხელ-აღებული.

ი. ტურგენიევისა,

(თარგმანი)

I

...ოთასში რგანი ვიყავით.—გლამაზაკობდით ჩვენს თანამედროვე საქმეებზე და ადამიანებზე.

— მაგ ხალხისა არა გაძეგება-რა! სთქვა ერთმა.—თავზედ სწულიად სელი აუღიათ. სწორედ თავ-განწირულები არიან... ამის მსგავსი ამბები თავის დღეში არ მომხდარა.

— გვლავაც მომხდარა, როგორ არა! სთქვა ჭალარა-თმიანმა მოსუცმა, რომელიც სამოც წელიწადს გადაცილებული იქნებოდა;— ადრეც იუვენს თავზედ სელ-აღებულები, მაგრამ ესლან-დელებს არა ჰგავდენ. ვიღაცამა სთქვა ერთს პოეტსე— უსაგნოდ აღტაცებულიაო და ესრედვე უწინდელებიც უსაგნოდ თავ-განწირულები იუვენს, თუ გინდათ, გაიმბობთ ერთის ჩემის ბიძაშვილის-შვილის—მიშა პოლტიოვის ამბავს. ამ მაგალითით გაიცნობთ მაშინდელ თავ-განწირულ ხალხს.

როგორც მასსოვს, მიშა დაიბადა 1828 წელს თავის მამის მამა-პაპეულ მამულში, მოშორებულ და მიუჩეებულ მანარის გუნტულში. მიშას მამა, ანდრეი ნიკოლაიჩ პოლტიოვი,

თითქმის ჯერ კიდევ თვალ-წინ მიდგას. ის იყო ნამდვილი ძველის დროის მებატონე, ღვთის მოშიში, დაბნაისელი კაცი, დროის შესაფერად საკმაოდ ნასწავლი, მსოფლოდ მართალი უნდა ვსთქვა, ცოტა მოსულელთა იყო და ბნელადაც სჭირდა... ესეც ძველ-დროინდელ მებატონეების ავად-მყოფობა გახლავთ... მაგრამ ანდრეი ნიკოლაინის გულ-შემოყრა აჩაყის აწესებდა: მშვიდად მოეწეოდა ხოლმე სენი, სევდა შემოაწეებოდა და დაიძინებდა. კეთილის-გულის პატრონი იყო, ზრდილი, ეკლესიას ალერსიანად ეპყრობოდა, თუმცა მედიდურობა კი არ აქლდა. მთელს თავის სიტოტსლეს ანდრეი ნიკოლაინი იმაში ატარებდა, რომ ძველადგან შემოღებული ჩვეულებანი შეუცვლელად შეესრულებინა და ამის შესაფერად, რასაკვირველია, ძველ ეკლესიის წესებსაც დიდ ყურადღებას აქცევდა. ისე კი არ მოქმედობდა, როგორც თითონ უნდოდა, — ის მისდევდა მამა-პაპებისაგან ნაანდერძებს დაბნაისლურს წესსა. მამა-პაპურად იძინებდა და მამა-პაპურად დგებოდა ძილიდამ; მამა-პაპურად ჰურს მიიერთებდა და ახანოში დაიარებოდა, მამა-პაპურად მხიარულობდა და ჯავრობდა (მაგრამ მხიარულობა და ჯავრობა ძვირად იცოდნა), თითქმის მამა-პაპურადვე სწევდა ჩიბუხს და თამაშობდა ქალაღდს, თუმცა ეს ორივე ჩვეულება ასლად შემოღებული იყო. თითონ ანდრეი ნიკოლაინი მალალი, წამოსადეგი და ჩასხმული კაცი იყო. ხმა ჭქონდა სუსტი და, ცოტა არ იყოს, სრინწიანი, როგორსაც ხშირად შეხვდებით მადლიანს რუსებში. სუფთა საცვალს და ტან-საცმელს სძარობდა, ეელსახვევი ყოველთვის თეთრი ჭქონდა და ტანზედ თამბაქოს ფერი გქელ-კალთებიანი სერთუვი ეცვა. ჩამომავლობითი კეთილშობილობა ეტყობოდა: ვერავენ მიამზავსებდა ვერც ვაჭარს და ვერც მღვდლის შვილს! ანდრეი ნიკოლაინს რაც უნ-

და შეძთხეკვოდა და რაც უნდა დამართოდა, ყოველთვის იცოდა, რასაკვირველია, როგორ უნდა დაეჭირა თავი, ან რაზე და როგორ ელაშარებინა, იცოდა რითი და როდის უნდა აკად-მეოფეს წამლობა, რა ნიშნებს უნდა დაუჭეროს კაცმა და რას აჩა... ერთის სიტყვით, რაც საჭირო იყო, ყველა იცოდა... მამა-პაპებისაგან ყველაფერი წინადავე განსილული და ნაჩვენები ჰქონდა... მსოფლოდ თითონ არაფერი არ უნდა მოეგონა... უმთავრესი ეს იყო, რომ თუ არ ღვთის ნებაზედ, კაცი ერთს ნაბიჯსაც ვერ წასდგამდა წინ. მართალი კი უნდა სთქვას კაცმა, საშინელი სეკდა ტრიალებდა იმის სასლში, იმის დაბალ, ბნელ და თბილ ოთახებში, საიდანაც სშირად მოისმოდა მღვდლის ლოცვები, გალობა და გამოდიოდა სუნი საკმლისა და სამარხვო სასქმლისა.

ანდრეი ნიკოლაინი შუა სინის კაცი იყო, როდესაც შეერთო ცოლად თავის ღარიბის მეზობლის ქალი, ინსტიტუტში გაზდილი, ძალიან სუსტი-ნერვებისანი და აკად-მეოფი. ქალი ძორტოპიანსზე ურიგოდ არ უკრავდა და ძრახტუზულად ისე ღაშარავობდა, როგორც ჩვეულებრივ ინსტიტუტში გაზდილები ღაშარავობენ. აღტაცებაში ადვილად მოვიდოდა და სეკდაც ადვილადვე ერეოდა და მაშინ ბლომად ღვრიდა ცრემლებს. ერთის სიტყვით, მოუსვენარის ხასიათისა იყო. ღ თავის სიცოცხლე მწარედ დაღუბული, ფუჭად ჩავლილი ეგონა და, რასაკვირველია, ვერ შეიყვარებდა ქმარს, რომელსაც იმისი არა გაეგებოდა-რა; მაგრამ ცოლი ქმრის პატივის-ცემას არ ივიწყებდა... ითმენდა იმისგან ყველაფერს, რადგანაც ამასთანავე გულ-ცივი და პატიოსანი იყო: ფიქრშიაც არსად მოსვლია ღლატობა. გარდა ამისა ბევრი საზრუნავიც ჰქონდა: ვერ პირველად თავის მართლად-და აკად-მეოფეს ჯანზე, მერე თავის

ქმარსკე, რომლის ხშირი გულ-ყურთა თაჯ-საწისა სტემდა და ბო-
ლოს კიდევ სრუნვა თავის ერთად-ერთ შვილსკე, მიშასკე, ცო-
მელსაც დიდის გულ-მოდგინებით სრდიდა. ანდრეი ნიკოლაი-
ნი არ უშლიდა ცოლს შვილის აღსრდას, მხოლოდ ერთის
პირობით: არ უნდა გადასცილებოდა მის სასლში ერთსეულვე
დადგენილ რიგსა და წესსა. მაგალითად: ყოველთვის შობას ღ-
ახალ-წლის წინა-ღამეს მიშას ნება ჰქონდა სსვა სოფლის ბავ-
შეებთან ერთად მორთულიყო ფეხადის ტანისამოსით. ამის
ასრულება თითქმის ვალდებულებათ ედო... მაგრამ სსვა დროს
ვი, დემეტრე დანიფაროს! როგორ გაბედავდა სოფელ ბავშვე-
ბის აყოლას.

II

თვალ-წინა მაქვს ესლა წარმოდგენილი მიშა, როცა ცა-
მეტის წლისა იქნებოდა.—ის იყო მშვენიერი ემაწვილა წითე-
ლის ღოყებით და ფუნხულა ტუჩებით. თითონაც მსუქანი და
ფუნხულა იყო დიდრონის თვალებით, გაწკეპილი და სუფთად
დავარცხნილი, მორცხვი ღ ალერსიანი,—სწორედ პატარა ქალსა
ჰგავდა! ის ვი არ მომწონდა, რომ იშვიათად იცინოდა ღ-რო-
დესაც გაიცინებდა, გადმოჰყრიდა ნადარის მხგავსად თავის
დიდროვან თეთრს, მომწვეტო და გალესილ გბილებს. სიცილიც
უცნაური, თითქო მხეცურა ჰქონდა და მის დროს თვალეში
უსიამოვნო ნაპერწკლები უბრწყინავდა. დედა ყოველთვის აქე-
და, «ხემა მიშა მართებული ღ მორიდებული ბავშვი, არ არის
ამეოლი ცელქის ემაწვილებისა და უფრო დედა-გაცებს ეკედ-
ლებო.» მამა კი ამბობდა: «დედის ნებაეჩია, მაგრამ მე ის

მისაჩინ, რომ კვლესიაში გულ-მოდგინედ დადისო.» მხოლოდ ერთმა ბებერმა მეზობელმა, აღწინდელმა მასწრის გამ. გებელმა, ჩემთანა სთქვა მიშასკე: «აი ნასეთ თუ მეშფოთარი არ გამოვიდესო.» მაშინ ამ სიტყვებმა ძალიან გაგვაკვირვა. მაინც იმ მასწრის გამგებელს ვველგან მეშფოთრები ელანდებოდა.

მიშა თვრამეტ წლამდის სამაგალითო რამ იყო, სწორედ დედ-მამის სიკვდილის დღემდე, რომელნიც მართლაც რომ თითქმის ერთსა და იმავე დღეს დაესრულა. მე მუდამ მოსკოვში ვცხოვრობდი და ჩემს ასაღვასდა ნათესავზე არა მესძლოდა-რა. მართალია, ერთი იმ მასწრიდამ მომსკვლელი მარწმუნებდა, მითომ მიშას იაფად გაყიდნა თავის მამა-ზაზური მამული; მაგრამ ეს ამბავი ტყუილი მეგონა. შევხედო, ერთ შემოდგომის დილას, უეცრად ჩემს ეზოში შემოჭანდა კალიასკა, მშვენიერის ორის ცხენით შებმული და წინ უზარმასარი კუჩერი უჯდა. შიგ კოლიასკაში იჯდა შინელში გასკეული ორ-არშინიან გრძელის ბეწვის საყულოთი და გვერდზე დარდინდულად ქუდ-დახურული... მიშა! დამინახა თუ არა, (მე ფანჯარასთან კიდექ და გოცობით შევეუგრებდი შემოჭანებულ კალიასკას), ერთი თავისებურად გადინახსარა, გადიბერტყა შინელი, კალიასკიდან გადმოხსტა და შინ შემოიჩინა.

— მიშა! მისაილ ანდრეიჩ! ეგ თქვენა ხართ? — ამის თქმა ძლივს მოვასწარ. აღარ დამაცალა და მომიგო:

— თქვენობით ნუ მელაპარაკებით, მახეილ ანდრეიჩ! შენობით მელაპარაკეთ, ისევე «მიშა» დამიძახეთ. მე ვარ, სწორედ მაშა ვარ... მოსკოვში თავი დაგიკარით... შინდა ხალხი ვნახო... და ჩემი თავიც ვაჩვენო. აი თქვენთანაც შემოვიარე.

როგორ მოგწონთ ჩემი ცხენები?... ჭა? — ხელმოკრედ კიდევ გადისაჩხარა.

თუმცა შვიდი წელიწადი იყო, რაც არ მენახა მიშა, მაგრამ მაშინვე კი ვიცან. პირის-სასე ისევ ისე უმაწვილური ჭქონდა, თავისებურად შეენოდა, უღვაშები ჯერ არც კი ამოსულადა; მხოლოდ ღოებები დასქელებოდა და არყის სუნი სდიოდა.

— დიდი ხანია, რაც მოსკოვში ხარ? უკვირს მკ, — მეგონა სოფელში მამულს უვლი...

— ეჭ! სოფელს მაშინვე თავი დაუნებე! დედ-მამა მომიკვდა თუ არა, — ღმერთმა აცხონოთ! — მიშამ დიდის სასოებით პირჯვარი გადიწირა — დიდ ხანს აღარ ვიფიქრე და მამული გაკაფრინე! ჭა! ჭა! იაფად კი გაყვიდე, დასწევლელს ღმერთმა! მერე ისეთმა აჯახამა ჩამიგდო ხელში. მაგრამ, სულ ერთია. ჩემს ნებაზე ხომ ვიცხოვრებ სიამოვნებით და სხვებსაც ვასიამოვნებ. — აგრე გარცებით რას მიუბრუნებ? მამ დაუსრულებლად ხომ არ ვაჩხარებდი ჩემს სიტოცხლეს?... გეთაყვა, ჩემო კარგო, ერთი არყი გადამაკვრეინე.

მიშა დახარაკობდა საშინელის სისწრაფით და თანაც ისე, თითქო ეს არის ესლა გაუღვიძნიაო.

— მიშა, დაიცა! წამოვიძახე მკ: — ღმერთისა არ გეშინიან! რა ყოფითა ხარ, რასა ჭკეხხარ? კიდევ არყის გადაკვრას აშირებ! ან არ გენახებოდა იმისთანა მამულის იაფად გაყიდვა?...

— ღმერთის მორიდება და შიშის ყოველთვისა შაქვს, მომიგო იმან, — ღმერთი ხომ კაი გულისა... მაშატეებს! მეც ხომ კაი გულისა ვარ... ჩემს დღეში არაფისთვის რა მიწყეინებია. არაფიც ხომ კაი გულისა. ისიც არაფის რას აწყეინებს. შესე-

დუღობით არაფერი მიჭირს! გინდა ბიძიაკ, სულ ასვინილას ჩამოუვლი!

— გაჩერდი, თუ ღმერთი გწამს; რა დროს ასვინილას! მოდი აქ დაჯექ ჩემთან.

— დაკვდები, რატომ არ დაკვდები... მიკვირს, ღმერთმანი, რომ არაფერს მეუბნებით ჩემს უომრალ ცხენებს? ერთი შესედეთ, სწორედ ღომებსა ჰგვანან! ჯერ ჩირითა მუავს, მაგრამ, უეჭველია, მალე ვიყიდი... გუნრით საკუთარ ცხენებს რა შეედრება. თუელიც საძაღოდ შეონდა, მაგრამ წუნელის ქალად მოწავაგე. რა უშავს, სულ ისევ მოვიგებ. ბიძიაკ... მას ცოტა არაფერს მინც არ გადამაკვრიებ?

მე ჯერ კიდევ გონებაზე არ ვიყავ მოსული.

— რას ჩადისარ, მიშა! ვუთხარი მე.— განა რამდენი წლისა ხარ? შენ ცხენებსა და ქალადის თამაშობას ვი არ უნდა მისდედე, ესლას სწავლის დრო გაქვს, ან უნივერსიტეტში უნდა შესვიდე, ან სამსახურში.

მიშამ ამის პასუხად გადისარსარა ღმერე სტვენა მოართო.

— მე ვსედავ, ბიძიაკ, რომ დღეს თქვენ ქეიფზე არა ბძინდებით. კვლავ შემოვივლი თქვენთან. მაგრამ აი რას გეტყვით: მნასეთ საღამოსე სოკოლნიკის ბაღში. იქ მე ცალკე კარავი მიდგია. მომღერალი ბოშები მუავს... უჰ! მერე რა ნაირი ბოშები! კარავს ბაიჩადი აქვს გაკეთებული და ზედ დიდროვანის ასოებით აწერია: «პოლტიოვის მომღერალი ბოშები.» ბაიჩადი ფრიალებს და ოქროთი დაწერილ ასოებს ყველას ადვილად გაჩეკვს. დასკედრა კარგი ვიცი, უარს არავის ვეტყვი, ყველას ვუმასპინძლებ. მთელ მოსკოვს მტვრით თვალებს ამოვუვსებ... ჰო, ჩემმა მისემ! მას? სომ მოსვალთ? უჰ! ერთი ისეთი ბოშა მუავს... ვუპრივით შავია, ძალღვიით ბრანინი, ავა-

ლები... ნაკვერჩხაღს მიუგავს! კაცი ვერ მისვდება კოცნას აზი-
რებს, თუ კბენას! შეშინებული განა, ბიძიავ? მაშ ნახვამდის!

მიშა ერთხანად გადაქვია, გადაკოცნა და საჩქაროდ გა-
ვარდა გარეთ, ჩაჯდა კალიასკაში, ქუდი თავზე შემოიტრიალა
და დაუსტვინა. უზარმაზარმა კუჩქმა ცალის თვალთ გადასე-
და ბატონს, ცხენები გაქანენ და ერთს წამს გაქრა ყოველის-
ფერი!

ცოდილი კაცი ვერ, ვეღარ მოვითმინე, საღამოსე ბედში
გავწიე და მართლადაც ვნასე კარავი და ბაიბაღზე რქორს ასო-
ბით შედ-წარწერილი. კარვის კალთები აწეული იყო. იქიდან
საშინელი. ხმაურობა მოისმოდა, წივილი, ყაყანი. ირგვლივ სალ-
ხი ესკია. მიწასე გაშლილ სალიჩასე ისხდენ ბოშის კაცები და
დედა-კაცები, ძღვრადენ და დაეს უკრავდენ; იმათ შუა წითე-
ლის აბრეშუმის პერანგით და შავის სავერდის შალვრით მიშა
ჩონგურით ხელში ტრიალებდა და ხრინწიანის ხმით ყვირო-
და: ბატონებო! გთხოვთ მობძანდეთ! წარმოდგენა ესლავე და-
იწყობა! მუქთია! ახა! შამპანსკი მოიტანეთ! ბაც! პრობა ტერ-
ში! შიგ შეზღვეო ჭკარი რადა! აჰ! შე უმზგავსო, ბრიყო!—

ჩემს ბედზე ვერ დამინახა და მაშინვე დავბრუნდი საჩქაროდ.
რაღა თქმა უნდა, რომ გამაცა ამისთანა ცუდილება.
ვერ მოძეაწრა, თუ ის მოტყვი და წყნარი ყაყვილი, რა-
გორ გახდა უეცრად ღოთი და სალასანა! ნუ თუ ეს სენი ყმაწ-
ვილობითვე სჭირდა და მაშინ გამომავარდა, როდესაც დედა-
მამის უფლება ჩამოეცადა? მიშამ სწორედ რომ მტკრით თვა-
ლები აუგო მთელ მოსკოვს, როგორც თითონ ამბობდა. ჩემს
სიცოცხლეში ბერი დაწდიანდი და ბედოვლათი მინახავს, მაგ-
რამ ამის მზგავსი სიშმაგე, თავზედ ხელ-აღებულობა და თით-
ქო თავის-თავის ჩაღწრობის სურვილი კი არ მენახა!

III

მიშა ორი თვე ასე შეეჭვებოდა... ერთსელ ჩემის ოთახის ფანჯარასთან ვიდექ და ვიცქირებოდი... უცხად... სწორედ საარჩაკო შემთსვევას... ალყაფის ვარებში შემოვიდა წყნარის სიარულით მწირი. თავსე ქუდი ჭქონდა ჩამოფსატული, თმა აქეთ-იქით მღვდელივით გადავარცხნილი... ტანსე გრძელი ანაფორა და ტყავის სატყელი... ნუ თუ მიშა არის?... დიად, სწორედ ის იყო!

მე წინ ჩავკეგებე.—ეგ რა მასსარობა? ვკითსე.

— სულაც არ არის მასსარობა, ბიძავ, მიშასუსა მიშამ ამოხვრით:—მე ჩემი საჩხო სრულიად მივფლანგე და სინანულშიაც ჩავვარდი; მინდა ესლა მონასტერში შევიდე და ჩემი ცოდვები მოვინანიო. ან განა მაქვს კი ესლა სსვა თავ-შესაფარი? ესლა, ბიძავ, როგორც უჩხი შვილი, მოველ თქვენთან გამოსასლამებლად.

მე დავაცქერდი გაშტერებით: შირის-სასე ისეკ ისე აღისფრად უღვიოდა (შემდეგაც სრულებით არ შეშლია ფერი); თვალებიც ისეკ ისე აღეჩსიანად იფურებოდენ, სელებიც ისეკ ისე თეთრი ჭქონდა... არყის სუნი კი მანც სდიოდა.

— რა გაწეობა! გუთსარი მე ბოლოს—რასან სსვა დონისძიება დარ იყო, ეგეტ ვარგია, მაგრამ არყის სუნი რაღათა ვდის?

— ძველი ჩვეულება გასლავთ, მიშასუსა მიშამ და უეტრად გადისარსარა, მაგრამ მაშინვე გონსე მოვიდა და, როგორც ბერებმა იციან, მძიმედ თავი დამიკრა და მითსრა:

— არ მიბოძებთ გნის სასარჯოდ ცოტას მანც? მე სომ ფესით მივდივარ მონასტერში...

— როდის?

— დღეს, კხლავუ.

— აგრე რად ჩქარობ?

— ბიძიკ! ჩემი დევიზი ყოველთვის იყო; ჩქარა და ჩქარა!

— ესლას რაღას შენი დევიზი?

— ესლაც ის დევიზი მქვს... მხოლოდ— ჩქარა სიკეთასკენ ვისწრაფობი.

მიშა მართლაც მაშინვე გამშობდა და დამტოვა დაფიქრებული ადამიანის ბედის დაუდგრომელობასე.

მაგრამ მაინც ძალე მომაგონა თავის-თავი. ორისთვის შემდეგ მომივიდა იმისი წერილი. ეს პირველი წერილი იყო და მას-უკანაც აღარ მავლებდა თავის ყურადღებას და სანდის-სან მიგზავნიდა წერილებს. გამიოცდა იმ წერხლას რომ. დავსედე, სვირად მენას ისე სუფთად, გარეგნით ნაწერი, მერე იმისთანა თავ-ქარისის გაცისაგან. ყოველ წედილში, შემწეობის თსოვნას გარდა, ფიცულობდა და პატროსან სიტყვას მადლევდა რომ უეტველად დავტკევიანდებო. მე მკვეროდა, რომ გულ-წრფელობით მწერდა და უთუოდ აგრეც იყო. წერილის ქვეშ მიშა უცნაურად აწერდა სოლმე სელს, მიუსვ-მოუსვევდა კალამს და ბევრს გაკვირვებითს ნიშნებსა სვამდა. პირველს წერილში მიშა მატუობინებდა თავის «ბედის ჩარხის სსკა ფრევი დატრიალებას.» ის აშირებდა კავკასიაში წასვლას იუნკრათ, რომ თავი სელმწიფისა და სამშობლოსთვის შეეწირა. თუმცა ვილაც მადლიანი ძალუა გამოეკუნა, რომელსაც შეებრალა და სელი გაეპართა იმისთვის, მაგრამ მეცა შთსოვდა ფულს ტანისამოსისათვის. თსოვნა აუესრულე. შემდეგ გავიდა ორი წელიწადი და იმისო სსუნებს არსად იყო.

მიშას კავკასიაში წასვლას ვიტყვნეულობდი! მაგრამ ბო-

ღოს შევიტყე, რომ მართლაც წასულიყო, ერთს იქაურს ჰოლ-
კში ჩაწერილიყო იუნკრათ და ორა წელიწადი ემსახურნა.
ბევრს ასირებულ ამბებს ლაპარაკობდენ იმაზე და ერთმა ჰოლ-
კის ატიცრმა მცტ მიამბო ეს ამბები.

IV

ბევრი იმისთანა ამბავი შევიტყე მაშასადამე, რომელსაც იმი-
სიგან არ მოკვლავდი. მე სრულებით არ გამიგვირდა რომ სამ-
სახურში ჯარის-კაცად არ გამოდგა, თითქმის სრულიად უვარ-
გისა იყო, მაგრამ ის კი არ მეგონა რომ სიმაძაგე მანც არ
დაეტყობოდა, რომ ბრძოლის დროს მწუნარე სასე დაედებო-
და; თითქო ჯვრებოდა, თითქო რაღასაც დაწდებდა. ყოვე-
ლი ჯარში შემოდებული წესი გულს უკლავდა, ანაღვლიანებ-
და და რაღესაც კი საქმე ჰქონდა მართო იმას შეესებოდა,
მაშინ გიჟივით გამბედავი იყო; რაც უნდა უგუნურა სასამლე-
ვო ყოფილიყო, უარს არ იტყოდა; მაგრამ ბოროტ-მოქმედებს
ერიდებოდა: არც არავისთან ჩხუბი შეეძლო და არც კაცის სა-
სიკვდილოდ გამომეტება; უთუოდ იმიტომ, რომ კეთილის გუ-
ლის პატრონი იყო, ან იმიტომ, რომ, როგორც თითონ ამ-
ბობდა, ბამბებში გასვეული გამოესარდათ. თავის-თავს არა
ზოგავდა და ყოველთვის გამსაღებული იყო თავი გაეწირა...
სხვებს კი ხელს არ ანღებდა. «ღმერთმა ნუ იცის მაგისი თავ-
ია!» ამბობდენ იმის ამსახვები, — «ღუნეა როგორღაც; სწო-
რედ მხვარია, მაგრამ თავზედ ხელ-აღებულია, მისა კლდეზედ
გადავარდეს!» ხშირად მიგითხნა მაშასთვის, რა ბოროტი სუ-
ლი სძლედა, რომ ისე ითურებოდა და თავს არა ზოგავდა?

ის ყოველთვის ერთსა და იმავე ზასუნს მძლეკდა: «რა ვქნა, დარდი მელაძს.»

— რის დარდი გაქვს?

— როგორ არ უნდა მქონდეს! როდესაც გონებაზე მოვიდვიან, კვიქრობ სოღმე სიღარბეზე, უსამართლობაზე, რუსეთზე... და ეს იქიქრი ბოლოს მიღებს, საშინელი სევდა მწვება გულზე და მაშინ თუნდა შუბლში ტყვია მერან, არას დავდე. მოდი და ნუ მიჭყოფ სმას სელსა.

— რუსეთს რაღას ერჩი, რისთვის ახსენე?

— მაშ არ ვახსენო! კიდევ იმის გულასთვის შეშინიან დაფიქრებისა...

— უსაქმობით მოგდის ეგ სევდა და ეგ ფიქრები.

— რა ვქნა, რომ არაფრის ვაკეთება არ შემძლიან, ბიძიკ, ჩემო კარგო! აი თუნდა ჩემს თავს სასიკვდილოდ არ დავზოგავ! მაგის შნო ვი მაქვს. თქვენ ის მასწავლეთ, რად გამოვიყენო ჩემი სიცოცხლე! ვის შევსწირო თავი! მე მხადა ვარ, ამ წუთასვე!..

— რა, უეჭველად თავის გაწირვა გინდა? იცნოვრე ისე, როგორც სხვანი სცნოვრობენ.

— არ შემძლიან! იქნება სთქვათ, რომ ამას დაუფიქრებლად ჩავდიოდე? მაშ რა ვქნა? თუ დაუფიქრდები, ღმერთო, რა არ მომივა თავში. დაფიქრება ნემეტების საქმეა.— ამის შემდეგ რაღა მეთქმოდა? სწორედ თავზედ სელ-აღებული იყო!

ოჩს-სამს მოგიტსრობთ მიშას ამბავს კავკასიაში. ერთხელ აფიცრებთან მაშა იკვესოდა თურმე, რომ იმის სმადს არა შეედრება-რა: «სამდვილი სპარსული სმადიაო!» აფიცრებს არ დაეკრებათ. მიშას არ დაეთმო, მოჭყოლიყო შეცილებს ზ ბოლოს წამოეკ.სა:— აი, ამბობენ, რომ სმადების ჰარგელი შემ-

ტუობი ბრუტიანი აბდუღკაო; წავალ იმასთან და ვკითხვა-
 აჭივრები გაცდენ.— ეგ რომელი აბდუღკა? მთებში რომ
 სცხოვრობს? ჩვენი მტერი? აბდუღ-ხანი?—სწორედ იმასე ვლა-
 ვაჩუკობ.—იმას სამ ჯაშუში ეგონები, დაგატყვინებს და იქ-
 ნება მაგ სმლითვე თავი მოგჭრას. ან იმასთან როგორ მიად-
 წევ? გზასედეკე დაგიტყვენ.—მე მაინც წავალ.—დავანაძლეკდეთ,
 რომ ვერ წასვალ!—კარგი, დავანაძლეკდეთ.

მიშას მაშინვე შეეკმაზა ცხენი და წასულიყო აბდუღ-
 კასთან. მთელი სამი დღე მიშას სხენება არსად იყო თურქე-
 ყეკლას ჭკონებოდა, რომ «თავსედ სელ-აღებუღს» ბოლო მო-
 ელა. ვნახოთ, უეტრად კი გამოჩენილიყო! დაბრუნებუღიყო
 საშინლად მთვრალი და თან სულ სხვა სმალი მოეტანა. და-
 ეწყოთ გამოკითხვა—რა უჭირს აბდუღკას, კეთილის გულისა
 ყოივილა, ამბობდა მიშა,—ჯერ, მართალია, უბძანა ბორკილი
 გაეყარათ ჩემთვის და ძელსე ჩამოგებასაც მიზირებდა, მაგრამ
 მე ავუსხენი რისთვის მიკედი იმასთან, სმალი ვუჩვენე და ვუთ-
 ხარ: «ტუეილად ნუ დამატყვინებ მეთქი, გამოსასყიდს ნუ მო-
 ელი, გრძობიც არ მეზოება და არც ნათესავები მუაგს მეთქი.»
 აბდუღკას გაუკვირდა, თავის ერთის თვალთ გადმომსედა და
 მითხრა:—ასლა, უნდა დაგიჯერო, შე რუსოო!—დამიჯერე,
 მე ტუეილს თავის დღეში არ ვამბობ მეთქი (მართლა რომ
 მიშა ყოველთვის მართლის მთქმელი იყო.) აბდუღკამ კიდევ
 გადმომსედა და მკითხა: არყის სმა იცი?—ვიცო მეთქი; რამ-
 დენიც უნდა დამალეკინო უარს არ გეტყვი. აბდუღკას გაუკვირ-
 და, ახსენა ალღასი და უბძანა იქვე თავის ლამაზს ქალს, რომ-
 ძელსაც თვალები ტურას მიუგვანდა, ტივი მოეთრია. მეც მივ-
 ყეკ სმას.—შენი სმალი ყალბია, მითხრა იმან, აი მომიცია
 შენთვის ნამდვილი სპარსული სმალი და ამას იქით ჩვენ მე-

გობრეზი ვიყნოთ.—აბა, ბატონებო, სანამ ლევო წაგეთ, თუ არა? ესლავე მომეცით.

მიშას მეორე უცნაური ამბავი ეს იყო: იმას გაგიყვებით უყვარდა თურმე ქალაღდის თამაშობა, მაგრამ რადგან ფულე-ბი არ ეგულებოდათ და ქალაღდის ვაღს არ ისდიდა სოღმე, აღარავინ ეთამაშებოდა. ერთსელ ჩასცივებოდა მიშა ერთს მე-გობარ აჭიციერს—უეჭვლად ქალაღდს უნდა მეთამაშოო.—მე-რე სოღ წაგებ და არც მომციეო.—მართლთა, ფულთ ვერ გაღავისდი, მაგრამ აი ამ დამბანით მარჯვენა მკლავს გავის-კრეტავო!—მერე მაგითი მე რა მომემატებაო?—მომატებით, რასაკვირველია, არა მოგემატება-რა, მაგრამ კაი სანასავი იქ-ნებაო. ამ ლამაზრავის დროს ისინი ნასვამები ყოფილიყვნენ. უთუოდ აჭიციერს მოეწონა მიშას ნათქვამი, რადგან მოწმენი დაისწრო და მაშინვე დათანხმდა მიშას სიტყვასე. გასსნეს ქალაღდი, დაიწყეს თამაშობა. მიშას ძალიან მოსდიოდა და ათი თუმანი მოიგო. აჭიციერმა შუბლში სელი იერა და წა-მოიძახა:—რა სულელი ვარ! როგორ მოვტყუედა! რომ წა-გეგო, მართლა სოღ დამბახას არ იერამდიო. ეგ ეგ არის და-მაჯერე, რაღა!—ეგეტ შენი ტყუილი! წამოემძახა მიშას,—თუმცა მოვიგე, მაინც, თუ გინდა, ესლავე მკლავში დამბახას დავციეო. მართლა მაშინვე დამბახასთვის ეტაცა სელი და ერთ წამში გა-ესროლა. ტყვიან მკლავის მეორე მხრიდან გამოგარდნილიყო... ერთის კვირის შემდეგ მიშას იარა სრულებით მოჩინებოდა.

ერთსელ კიდევ მიშა დამე მოდიოდა თურმე თავის ამ-სანაცებით... უეცრად დაენახათ ზედ გახასთან ვიწრო სრამი, რადგან ჩახსულეული ნაპრალი, რომელსაც ძირიც არ უჩნდა.—აბა, სთქვა ერთმა ამსახატავანმა,—მიშა სოღ თავსედ სელ-აღებულთ, მაგრამ მაინც ამ სრამში ჩასტომას ვერ გაბედავს.

—კიდევ [გაზებდავ და კიდევ ჩავსტებიო!—ვერა, ვერ ჩასტები, კისერს მოიტეს; ვინ იცის, იქნება ასის საყენის სიღრმეც იეოსო ამხანაგმა იცოდა რომ მიშა თავ-მოყვარე იყო ჭუნ-დოდა ამით წაქეზება.—მე მაინც ჩავსტებიო! გინდა ერთ თუმანსე დაუნაძლევდეთო.—ძალიან კარგი!...—ამხანაგს ჯერ არ დაესრულებინა ეს სიტყვები, რომ მიშა ჩამომსტაროიყო ცხენი-დაძმ და რახი-რუსით ჩამსტაროიყო სრამში. ყველანი შიშით გაქვავებულნიყვნენ... გაეარა ერთს წუთს... შოწიდაძმ, თითქო დე-და-მიწის შუაგულიდაძმ, ძლივს გაეგონათ მიშას სმა. ის ამბობდა თურქე: —ცოცხალი ვარ! ქვიშაში ჩავიფალი... ძალიან ღრმა ყოფილა! არ დაივიწყოთ, თუმანსა სართ მოსაცემს.—ამოდა რაღა! დაევირათ ამხანაგებს.—როგორ არა, ეგ არის ამოკედი! ესლა თქვენ თოკებისა და ფარნებისთვის უნდა წასვიდეთ. სანამ კი ერთი ბოთლი არაყი ჩამომიგდეთ, რომ ღოდინი არ მომწყინდესო.

მიშა თითქმის სუთი საათი ელოდა თურქე სრამში, სანამ ამოიყვანდენ. მხარი ნაღრმობი ჭქონოდა, შავრამ არაფრად ჩაეგდო. მეორე დღეს მსკედელს, რომელიც მსკედლობას გაზდა ეჭიმობდა კიდევ, გაესწორებინა ნაღრმობი მხარი და ამითი გათავებულყო საქმე.

მიშა საოცრად ჯან-მთელი იყო, სიკვდილამდის იმის სახეს სინოველე არ აცლდა. აუად-მყოფობა არ ევარებოდა, თუმცა უსომოდ და დარდიმანდულად შეეჭკვეოდა; იმის მაგარ აგებულობას ვერა შეარყევდა-რა. სადაც სხვა, უეჭველია, ძალიან ავად გასდებოდა და იქნება მომკვდარიყო კიდევ, მიშა ამ გვარ შემთსვევების შემდეგ უფრო აყვავებოდა სოლმე, როგორც ისეი წყალში ფრთების გაბერტუის შემდეგ. ბევრს უცნაურს ჭ დაუჯერებელ სდაპრებს დაზარაკობდენ მიშასე და ამასედეგ

ეტყობოდა, რის შემდეგ ეგონათ იგი. ამბობდნენ ვითომ რომ
 ერთხელ, კავკასიაში ყოფნის დროს, მდინარეში მთვრალი ჩა-
 ვარდნილიყო წელამდის, თავი და ხელები წყლის სემოდ დაჩ-
 ნენოდა. იმ დროს სპითარნი ყოფილიყო და ღამე ძლიერ მო-
 ეყინა. მეორე დღეს ენასათ რომ მთელი ღამე წელამდის ყი-
 ნულ-ქვეშ ყოფილიყო; მაგრამ ამ ამბის შემდეგ სურდოც კი
 არ შეჭეროდა. მეორედ თურმე რუსეთში, დიდის ყინულების
 დროს, თრლავის ქალაქ ახლას, ტრაქტირში, მიშას მო-
 უხდა ქეიფი შეიდ ახალგაზდა სემინარისტთან, რომელნიც დღე-
 სასწაულობდნენ ახლად სწავლის გათავებას და მიშაც, როგორც
 მოქეიფე კაცი, თან წამოეყვანათ. ღვინო ბლომად გაესაღებო-
 ნათ და როდესაც შესაწროშეუღიყვნენ, დაეპირათ შინ დაბ-
 რუნება. მიშა თურმე მკვლარით უგონოდ მთვრალი ეგდო.
 შეიდ კაცს ერთიან მარხილის მეტი არა ჰქონოდათ; რა ექნათ
 უგონო გვამასთვის? ერთი ახალგაზდა ალტაცებით მისცემოდა
 კლასიკურ ინტერის მოგონებას და ეთქვა, — რომ მიშა იუ-
 სებით მარხილსეოდ მიებოთ სწორედ ისე, როგორც ჰქვეტორნი
 მიხბეს ახილესას ეტლს! ამხანაგებს ეს აზრი მოსწონებო-
 დათ... მიშა ვთრიათ ზურგზე თითქმის ორი ვერსი ტრაქტი-
 რიდან ქალაქამდის თრლავ-ხლავო გზაზე მარხილზე მიბმუ-
 ლი, იუესებ-აშეკრილი და უკან თოვლში თავ-გადავარდნილი.
 არაფერი არა სტკუნოდა-რას, არც კი დაესველა თურმე მიშას.
 აი რა სარცარის აგებულებისა იყო!

V

მიშა კავკასიიდან პირდაპირ მოსკოვში მოვიდა მასწებთან-
 ნეკრესკით, სანჯლით და მადლის ფაფანით. თუმცა სიმხედ-

რო სამსახურიდამ დაეთხოვით, წადგან თავის დროზე ბინასუ
 არ მისუღიყო, მაინც სიკვდილამდის ამ ტანისამოსს არ იშორებ-
 და. მოსკოვში მნასა მე და ცოტა ფულიც ისესსა... ამ დღი-
 დამ იწუბა მისი უბინაობა და აქეთ-იქით თრეკა. უცბად გაჭ-
 ქრებოდა და მოულოდნელად გამოხნდებოდა. დაიწყო მძვე-
 ნიკრად დაწერილის წერილების გზავნა და ვის არ უგზავნიდა
 ამ წერილებს: მიტროპოლიტს, მეჯინიბეებს, ბებიებს! ნაცნობ-
 სა და უცნობს—უკვლას ეწვეოდა, მაგრამ თავს არ იმცირებ-
 და და მართებულად იჭტეკოდა. ყოველთვის მსიარული და სა-
 სიამოვნო სასე ჭქონდა, მსოფლოდ არყის სუნი არა შორდუ-
 ბოდა და ტანიდამ გავკვასიურს ტანისამოსს არ ისდიდა, თუმცა
 თანდათან უფრო ეფხრიწებოდა. მოწყალების თხოვნის დროს
 მიშა წამოწითლდებოდა სოფლმე ღ ღიმილით იტყოდა: «მომცემთ,
 ღმერთი დაგვიადლებთ, ღირსი არა ვარ! არ მომცემთ, ეგვც
 თქვენი ნებაა, სულაც არ მეწყინება. ღმერთი მოწყალება, თავს
 დავირჩენ როგორმე! ჩემზე ღარიბებიც და ჩემზე ღირსეულ-
 ნიც ბევრნი არიან, ძალიან ბევრნი არიან!» მიშას უფრო ქაღუ-
 ბი თანაუგრძნობდენ; შებრალებას ადვილად უღვიძებდა გულ-
 ში. ნ-უ გი გეგონებათ, რომ უკან დევნით და არშიყობით!...
 სულაც არა: ის ძალიან მორცხვი იყო. არ ვიცი, ეს რას უნდა
 დაბრალებდეს—ჩამომავლობით გულ-გრილობას, თუ ამაშიაც ეტ-
 ყობოდა, რომ ავი არავისთვის უნდოდა და ქალებთან საქმის
 დაჭერა იმათი შეურაცხება ეგონა. ერთის სიტყვით ქალებს თა-
 ვისინანად და შორიდებით ეკიდებოდა. ქალები კარგად ჭხედავდენ
 როგორც იყო საქმე და ამიტომ უფრო ებრალებოდათ; ყო-
 ველთვის ხელს უძირთავდენ, სანამ საზარელმა სიმთვრალემ და
 თავზედ სელ-აღებულაობამ არ გააშორა იგინი.

მიშამ დაჭკარვა ყოველი მოჩიდა, თან-და-თან თავის

დამდაბლებას შეეჩვია; ერთსულ იქამდის მიაღწია, რომ ერთს თავად-აზნაურთა შესაკრებელ ალაგას ყულაბი დაადგმევენა და სულ დააწკრა: ვისაც ტასტის აზნაურ-შვილის ზოლტიოკის ცხვირში წვიზარტის გაკვრა ესასელება, გთხოვთ ამ ყულაბში ერთი მანათი ჩასდოთ! ჩასაკვირველია, ამ სეიჩის ნასვის მსურველნი ბეკნი გამოხნდებოდენ. მართალია, რომ მიშამ ერთი მათგანი გინადამ დააღწო და მეკე კიდევ ბოდიშიც მოასდგინა, რადგან ყულაბში ერთი მანეთი ჩასდო და ცხვირში გიოტყურ ამოჭკრა წვიზარტი. ისიც მართალია, რომ მოგროვილ თულებიდან ნასევარი ღარიბ-ღატაკებს დაურთო... მაგრამ ეს მასინც საზარელი თავის დამცირება იყო.

მიშა ერთსულ მოგზაურობის დროს მადგა თურმე თავის მამა-პაპეულ მამულს, რომელიც ისე იათად ჩაეგდო სულში გაიძვერა ვაჭარსა. ვაჭარი შინ ყოფილიყო, მაგრამ როცა შეეტყო ადრინდელ მებატონის მოსვლა, რომელიც ესჯა უბინავო მოტანტალებდ გამსდარყო, ებძანა, არ შემოეშვათ სახლში და თუ წინააღმდეგობას გასწევდა, პანდურიც ამოეკრათ. მიშას გამოეცხადა რომ მე თითონ აღარ შეკულ საზისლარ კაცის ყოფნით წაზილწულ სახლში და გაგდვასაც ვერაინ გამიბედავსო. მე ეკლესიის გალაგანში წასვლა მინდა მამი-ჩემის სათლავის თაყვანის-საცემლადლო.— ისეც მოიქცა. ეკლესიის გალაგანში მიშასთან მისულიყო ადრინდელი მისი ბებერი ლალა. ვაჭარს ბერი-კაცი თურმე სახლიდამ გაეგდო და არც საცხოვრებელი მიეცა; მას აქეთ თურმე ის მადლის გულისთვის ვილაც გლესის ბოსელში იდგა. მიშა ისე ცოტა ხანს იყო ბატონად თავის მამულში, რომ სიყვარულს ვერ ჩაუნერგავდა საუმოს გულში, მაგრამ მაინც მოხუცმა ვერ მოითმინა ჭრამწამს შეიტყო თავის ბატონიშვილის მოსვლა, მაშინვე გასწია

ეკლესიის გაღავანში და იქ ნასა მიშა დედ-მამის საფლავთან მჯდომი! ძველებურად აკოცა სელსე და თვალებიც ცრემლუბით აეკსო, როდესაც თავის გაზდილის სათუთს ტანსუდ მონძები დაინახა. მიშა დიდ ხანს სმა - ამოუღებელი უყურებდა თურმე ბებერს და მეჩე სთქვა: — ტიმოთე! — რას მიბძანებთ, ბატონო? შეერთომით ეკითხა ტიმოთეს. — ნიჩბი არა გაქვს? — გიშოვიით... ბატონო, მიხეილ ანდრეის, მაგრამ რაღა გნებავთ? — მინდა ამ ადგილას საფლავი მოვიტანო და საუჩუნოდ შიგ ხავეყე ჩემს დედ-მამასთან ერთად. ქვეყანასე ამის მეტი ბინა არ დამჩენია. მომიტანე ნიჩბი! — ბატონი ბძინდებით, ეთქვა ტიმოთეს და მართლაც ძალე ეშოვა ნიჩბი. მიშა მძინვე შესდგომოდა მიწის თხრას; ტიმოთე გვერდსე სდგომოდა, თავი სელებსე დაეხვინა და იმეორებდა: — «ქვეყანასე ამის მეტი რაღა ბინა დავჩენია, ბატონო!...» მიშა შეუსვენებელი სთხრიდა ორმოც ღ ხანდისხან ამბობდა: — «არა დიხს ქვეყანასე ცხოვრება, განა, ტიმოთე?» — არა დიხს ბატონო, ორმოც თან-და-თან სიდრმე ეძატებოდა. მუშებს დანახანთ მიშას განჩაჩებული მიუშობა და ახალ მებატონისთვის შეეტყობინებინათ. ვაჭარი ვერ ძალიან გაფავრებულყო და მოქნდომსა პოლიციის მოხმობა ამ გვარის ღვიის წინააღმდეგობისათვის; მაგრამ მეჩე მოჯახრა, რომ ამისთანა დამთსკეულებთან საქმის დაჭერამ სკანდალში არ გამბახო და თათონვე წახულიყო ეკლესიის გაღავანში. მისულიყო თუ არა ახლო, მძიმედ თავი დაეკრა მიშასთვის, რომელიც ფრიად გულ-მოდგინედ მიუშობდა. მიშა თითონ ვერა ჭსედავდა თავის მოადგილეს და განეგრძო მიწის თხრა. «მისაილ ანდრეის, ერთი შემატყობინეთ, რას ჩადინაჩთ აქა?» ეთქვა იმ გამკვერა ვაჭარს. — ვერა ჭსედავთ — საფლავს ვითხრი. «მეჩე რად გინ-

დათ?» — იმით, რომ ჯერ მინდა სიტყვასღე. ვაჭარს განცვიფრებით სკლები გაეპარება: «როგორ თუ ჯერ გინდათ სიტყვასღე?» მიშას მჩისსანედ გადაესება იმისთვის და ეთქვა: — გაგიკვირდათ? მაგის მიხედა თითონ თქვენ არა სარტ? თქვენსა? შენ არა სარ? შენ არ იყავ, იუდავ, რომ ყმაწვილი ჩამიგადა სელში და გამტარტვა? შენ არა სარ, რომ გლესებს ტყავს ამტობ! ამ უძღუეს შენ არ წაართვი ლუკმა-პური? განა შენ არ იყავ?... ღმერთო ჩემო! ყველგან უსამართლობა, ბოროტობა და საღისის ჩაკობა... დეე, ყველაფერი დაიღუბოს და მტე დავიღუბო! ჯერ მინდა ვიტყვასღე, ჯერ მინდა რუსეთში სიტყვასღე! და მიშას უფრო აჩქარებინა მუშაობაში სელი.

— «დასწყევლოს ღმერთმა, რას ჩადის! ეთქვა ვაჭარს. — აქნება მართლა თავი დაიმარსოსო!» ჯ დაეწყო ხელახლა დაპარაკი: «მინაილ ანდრეის, გამიგონეთ, მე თქვენთან სწორედ დამნაშავე ვარ; თქვენი მოსვლა არ შემეტყობინეს.» მიშა ისევ მიწას სთხრდა. «განა ასე იმედის გადაწყვეტა შეიძლება?» მიშა არ იშლიდა მუშაობას, მიწას ზედ იტყებზედ აწრდა ვაჭარს და თან ეუბნებოდა: — აჭა, ეთეც შენ, მიწა-ჭამიავ! «დამიჯერეთ, მაგას ნუ ჩადისაჩო! ინებეთ ჩემთან შემოსვლა, და ისვენეთ ჯ ისაუზმეთ!» მიშას ამ სიტყვასზე თავი მაღლა აეღო. — ესლა მეუბნები მაგას!.. მერე არაყს დამ. ლევინებ? ვაჭარს განსარებოდა: «მაგას რაღა თქმა უნდა.» — ტომოთესაც დაჭატიუებ? «რატომ... ისიც მოვიდეს.» მიშა ჩაიფრებულყო. — აქ მიუფრე, ეთქვა იმას, — შენ სომ მთელი მამული სელიდამ გამომტაღე... ნუ გგონია ერთის ბოთლით გადამჩე! «მოსვენებით ბძანდებოდეთ... ყველაფერს ბეკრს ვიშოვით.» მიშას ნახისთვის თავი დაენებებინა, წამომდგარიყო და ეთქვა ბებე-

რის ლაღისათვის: — აბა, ტიმოშა, ჰატივი ვცეთ მასპინძელს წავიდეთ! «ბატონი ბძანდებით» მიეგო ბერი-გაცსა.

სამივ სასლისკენ წასულიყვნენ.

ვაჭარმა იცოდა ვისთან იტყუდა საქმეს. მართალია, მიშას სიტყვა ჩამოართვა, რომ დღეის იქით გლეხებს აღარ შეწუხებდა, მაგრამ ერთის საათის შემდეგ მიშაც და ტიმოთეც მოვრალეები დასტოდნენ იმ ოთახებში, სადაც ჯერ კიდევ ღვთის მოშიშის ანდრეი ნიკოლაიჩის სული დატრიალებდა; ჰატარა ხანს უკან უგონოდ მოვრალი, მძინარე მიშა ჩააწკინეს ზოგოსკაში თავის ფაფასით და სანჯლით, გაისტუმრეს ოცდასუთ ვერსის სიშორეზე, ქალაქში და ერთ ღობესთან დააგდეს. ტიმოთე რადგან ჯერ კიდევ ფეხსე იდგა, პანდური ჰქრეს და გააგდეს. ბატონის ვაჭრი მსახურსედ ამოიყარეს.

VI

დიდი ხანი იყო მაშასე აღარა გამეგო-რა... ვინ იცის სად დაეთროდა. ერთხელ ერთ სტანციაში ვუჯექ სამოვარსდეველადი ცხენების შებმას. უცბად გაღებულ ფანჯრიდან შემომესმა სრინწიანის სმით ჭრანცუზულად ნათქვამი სიტყვები: «ბატონო, შეიბრალეთ გადატაკებული! კეთილშობილი გაცი...» თავი მაღლა ავიღე... და დავინახე ბეწვ-გაცვინილი ფაფასი, დამტვრეული მასრები დაგლეჯილ ჩერქესკასზე, სანჯალი გატყნალ ბუდეში, დასიკებული სასე, რომელსაც თავისი ელ-ფიკრი კიდევ ეტეობოდა და გაწეწილი სშირი თმა... დმერთო ჩემო! ეს იყო მიშა! იმას დაეწყო შარა-გზასზე მოწყალების თხოვნა! მე უნებლივ შეკვივლე. იმან მაშინვე მიცნო, აჭკანკაღდა, პირი

მიიბრუნა და დააპირა წასვლა, მე იმ წუთსავე შეკეყენე... მაგრამ რას ვეტყობდი? დარბაზებს სომ არ მოვუყვებოდი?! სმამოუღებლად მივაწოდე სუთ მანათიანი, იმხანად ჩუმიდ კანკალით გამომტაცა თავის უწმინდურის, მაგრამ მაინც ფუნსულა სელებით და მსწრაფლად მიეფარა სასლსა. დიდ ხანს მომინდა ცხენების ღოდინი და ამ ღოდინში მიშას მოულოდნელმა ნასვამ აძირია გულში სეკდა და სამწუხარო ფიქრები აღმიძრა; მტრსვენოდა, რომ ისე უნუგეშოდ დავტოვე. ბოლოს შეკუდექ ჩემს გზას. როდესაც გავიარე სტანციიდან ვერს ნასევარი, კაცების ჯგუფა შევაძინე, რომელნიც თანაბრის ნაბიჯით რაღაც უცნაურად მიდიოდენ. მალე მივეწიე ამ სალს, მაგრამ რა ვნასე! თორმეტოდდე გლასა თავიანთ გუდებით წყვილ-წყვილად მიდიოდენ სიძლიერით და სტუნებით; მიშა წინ მიუძლოდა ტყვიით, ფეხების ტყაზუნით და თან რაღაც უსწრო სემლერას ამბობდა. როგორც კი ჩემი კალისკა დაინახა, მაშინვე დაიყვირა: ურა! შედექით — გასწორდით! ჩემო გვარდიკ! გლასებმაც შეჭკივლეს და შედგნენ. თითონ კი თავისებურის სარსარით ამოსტა კალისკის საფესურსე და გაჭკივლა: ურა! — ეს რა ამბავია? ვკითხე გაკვირებით. — ესა? მე ამათი უფროსა გახლავარ, ეს ჩემი ჯარია — სულ გლასები არიან, ღვთის სალსნი, ჩემი მეგობრები და ამხანაგები! თქვენის წყალობით ყველამ არაფი გადაჭრა და ესლა შევექცევით, ვმსიარულობთ!... ბაძიავ! მხოლოდ გლასებთან, ამ ღვთის სალსთან, შეიძლება სულის მობრუნება... ღმერთს გეოცებები, მართლს ვამბობ! მე სმამ არ გავეც... ესლა ის ისეთი კეთილი მეჩვენა, იმის ფაწვილურ სანსე ისეთი გულ-წრფელობა იყო გამოსატული... უცბად რაღაც ფიქრმა გამიელვა თავში, მერე გულს მეძებრა და წამოვიძარე: ჩამიფექ კალისკაში! მიშამ გაიკვირა... — რას ამ-

ზობთ? როგორ თუ კაღისკაში ჩავიჯდეთ?—ჩამიჯექ მეთქი, აი აქ დაჯექ, ვუთხარ გამოვრებით; მინდა მოგვლავაჩვენო.—დაჯექ რაღა!... წავიდეთ ერთად.

—თქვენს ბძანებას როგორ არ ვკასრულებ. მეჩე მიშა მიუბრუნდა გლასებს, ფაფასი მოიხადა და შიშვედ თავის დაკრებით უთხრა: ჩემო საყვარელო მეგობრებო, ჰატივ-ცემელო-ამხანაგებო, მშვიდობით! ნასვამდის! გლასები გაცდენ... მიშა ჩაჯდა ჩემს კაღისკაში. მე ვუბძენე გუჩერს გაერეკა ცხენები და გაეჭანდით.

მიშასთვის აი რა მქონდა სათქმელი: მე მინდოდა ის წამეყვანა ჩემს მამულში, ჩემს სოფლის სასლში, რომელიც ოცდაათ ვერსზე იყო სტანციიდან და როგორმე, თუ კი შესაძლო იქნებოდა გადაიერჩინა აქა-იქ მოტანტალობიდან. ამიტომაც ვუთხარ: «მიშა, დამიგდე უური. გინდა დასასლდე ჩემთან?... სასრუნველი არა გექნება-რა, ტანისამოსსაც ახალს შეგიკერავთ, საცვალსაც გიშოვით, ჯაბის ფულიც საკმაოდ გექნება თამბაქოსთვის და სხვა წვრილმანისთვის, მხოლოდ ერთი შირობა კი მომეც: არაყი არ დალიო!... თანახმა საა?» მიშა სისარულით გაცდა, დააჭყიტა თვალები, წამოწითლდა, მომვარდა, დამიწყო მხარსე კოცნა და აღელვებით მათხრა:— ბიძაჲ... ჩემო კეთილ-მოსურსეჲ... ღმერთმა გიშველოთ!... ბოლოს დაიწყო ტირილი ღ თავის ფაფასით იწმენდა ცხვირ-შირს. «არ დაივიწყო ჩვენი შირობა. არაყი არ უნდა დალიო!» მოვაგონე მე.—ღმერთმა დასწყევლოს ეგ არაყი! შემომასხამინ და ერთი ისეთი გაიქნია სელები, რომ ამ მოძრობის დროს საშინელი არყის სენი ვიგრძენ, რომელიც არას დროს არა შორდებოდა... ბიძაჲ, რომ იტოდეთ ჩემი უბედურება... ნაღველი და უწყალო ზედის-წერა კაცს რას არ გაბედვინებს.

ესლა ვი, გეფიცებით, მეწმუნეთ, სრულებით გამოვიცვლება, აი ნახავთ... ბიძავე, მე რომ ტყუილი ლაპარაკი არ ვიცი, თუ გინდა ჭკითხეთ, ვისაც გინდათ... მე პატროსანი ვატი ვარ, ბიძავე, თუძცა უბედურება არ მეშვება. აწავისგან ალერსი არ მინახავს.

მიშა მოჭვეა ჭკითხვითით ტირილს. ვეცადე ნუგეშის ცემას და მეცადინეობამ უნაყოფოდ არ ჩამიარა. მიშა დიდი ხნის ჩამინებული იყო მკვდარივით ჩემს მუსლებზე, როდესაც სოფელში შევედი.

VII

მიშას ცალკე ოთახი დაკუნაშნეთ და მაშინვე ახანოში გაგზავნეთ; ეს აუცილებლად საჭირო იყო. იმის ტანისამოსი, სანჯალი, ფაიასი და დაგლეჯილი ჩექმები სულ ერთიანად ბნელ ოთახში შეჭყარეს, იმას ვი ჩავატვით სუფთა საცვალი და ჩემი გამონაცვალი ტანისამოსი, რომელიც ტანზე კარგა მოუვიდა. როდესაც ჰერის საჭმელად შემოვიდა გასუფთავებული, სულ-პირ-დაბანალი და გამსწეკებული, მაშინ ისე ბედნიერი და გულ-ჩვილი მეჩვენა და სასე ისე მადლობით და მსიარულად უბრწუნავდა, რომ მეც ღმობიერება და მსიარულება ვიგრძენ... სასე სრულებით გამოსცვლოდა... ესდა უფრო იმ თორმეტის წლის ბავშვსა ჭკვანდა, რომელიც აღდგომას, ზიარების შემდეგ, მორთული და მოკმარული მივა სოფელ დედ-მამასთან ქრისტეს აღდგომის მისალოცვად. მიშა წამ და-უწუმ ფრთხილად და იჭვიანად დასტკეროდა თავის თავს და ამობდა: ეს რა ბედში ჩავვარდი? ზეტას სომ არა

კარ? მეორე დღეს გამომიცხადა, რომ აღტაცებით მთელი და-
 მე არა სძინებია, იმ დროს ჩემთან ერთად სცსოფრობდენ მა-
 შიდა-ჩემი თავის დის-წულით; ორივეს ძაღვან გაუგვირდათ მი-
 შას მოსვლა რომ შეიტყეს. ვერ მოეფიქრებინათ, თუ რო-
 გორ მოვიზატიყე ამისთანა კაცი! მაშინ მიშას ყველანი ძაღვან
 ცუდად იხსენიებდენ; მაგრამ ვიცოდი იმის ზრდილობიანი თა-
 ვის-დასტერა ქალებთან და იმედიც მქონდა, როგორც დამხი-
 და, გამოიცვლებოდა. მართლაც ორის დღის განმავლობაში
 არამც თუ გამოიცვალა, სწორედ გამაოცა; ქალები სომ აღტა-
 ცებაში მოიყვანა. ბებერს შამიდას ქაღალდს ეთამაშებოდა, მა-
 თვის ამოსვევას შეკლოდა და ქაღალდის გაშლას ასწავლიდა;
 უკრავდა სოლმე ქორტიანიანოზე და ახალგაზდა ქალი, რო-
 მელსაც ცოტადენ სმა ჭქონდა, დამღეროდა; უკითხავდა ამას
 რუსულ და ქრანცურულ ლექსებს, უამბობდა ორივეს მხი-
 რულს, მაგრამ მართებულს ანდაზებს და სსვა-და-სსვა ამბებს!
 ერთის სიტყვით ისე ასამოვნებდა რომ ისინი სშირად გაო-
 ცებულნი რჩებოდენ და ბებერმა ერთსეც კიდევ მითხრა:—
 აბა, ადამიანები რა უსამართლონი არიან... რასა არ ლაზარა-
 კობდენ მაგაზე... ეკ კი რა მშვიდი და თავაზიანი ყოფილა...
 საწყალი მიშა! მართლაც, სადიღზე «საწყალი მიშა» ღვინოსა
 და არაყს რომ დანახავდა, ტუჩების ცმატურს მოჭყებოდა, მა-
 გრამ, როგორც კი დაკემ-უქრებოდი, ძაღვს ახედავდა სოლმე-
 სელს გულთან მიიტანდა და იტყოდა:—აკი დაკიფიცი... სში-
 რად მარწმუნებდა:—ესლა ხელსლად დაკიბადე... ღმერთმა
 ჭქნას, ვიფიქრობდი მე.. მაგრამ სანოკრძლივი არ იყო იმის
 სასიათის ცვლილება.

ორი დღე მხიარულად ტიტინებდა, მაგრამ მესამე დღეს
 როგორღაც ჩაჩუქდა, თუმცა ქალებს არა შორდებოდა და დროს

ატარებინებდა. წამ-და-უწუმ ფიქრი ღ ნაღველი გადაჭკრავდა იმის
 პირის-სასეს. ფერიც წაუვიდოდა ხოლმე. — აკვდა ხარ? კვითხე.
 — ჭო, ცოტათი თავი მტკივა, მიპასუხა იმან. მეოთხე დღეს
 სრულებით სძა არ ამოუღია, ჯუთხეში იჯდა ნაღველიანად თავ-
 ჩაუვიდოდა და ისე შეწუხებული გამოიყურებოდა, რომ ქა-
 ლებს შეეცოდათ და ესლა ესენი ცდილობდნ თავიანთ მხრით
 გაემსიარულებინათ. სადილზე არასა სჭამდა, თეგში ჩაიყუ-
 რებოდა და ჰუეს ასარსოვლებდა. მეოთხე დღეს ქალებმა შე-
 რალების მაგივრად იჭვით და თითქმის შიშით დაუწყეს ყურე-
 ბა. მიშა გაგარეუდა, ადამიანებს არ ევარებოდა, კედელ-კე-
 დელ, ჩუმ-ჩუმად დაძვრებოდა, თითქო ვისმესი ეშინოდა, ხან-
 უეცრად მიიხედავდა, ეგონა რომ ვიღაც ეძახის. სადღა იყო
 იმის ელ-ფერე? თითქო სასეზე მიწა შეეყარათ. — შენ კიდევ
 შეუძლოთა ხარ? კვითხე მე. — არა, კარგადა ვარ, მოკლედ მი-
 პასუხა იმან. — უეჭველია, მოგწუინდა აქ ყოფნა? — რად მომ-
 წუინდებოდა! მითხრას ესა, თან პირი მიიბრუნა და თვალი
 აძარიდა. — მაშ მწუხარება დაგძლევდა? ზმსე პასუხი არ გამცა.
 ერთმა დღემ კიდევ გაიარა. მეორე დილას მამიდა-ჩემი შემო-
 მკვრა კაბინეთში და აღელვებით გამომიცხადა, რომ თუ მიშა
 დღეის იქით დაჩჩება ჩემს სახლში, თითონ იძულებული იქ-
 ნება წავიდეს აქედამ. — რათა? კვითხე მე; — იმიტომ, რომ ერ-
 თად ვერ მოვთავსდებით... ის კაცი კი არ არის, მგელია, არ
 იკბინება, თორემ სწორედ მგელია. ჩუმად დადის, დადის და
 მერე ისე ერთხამად მხეცურად გადმოგვხედავს ხოლმე... ხომ
 იცი, კატოს რა სუსტი ნერვები აქვს... პირველად ისე თანა-
 უგრძობობდა მიშას... ესლა კატოს გულისთვის ვშიშობ... და
 თითონ მეც მეშიინან... არ ვიცოდი, რა მეთქვა მამიდა-ჩემი-
 სათვის. ხომ ვერ გაუგებდები ჩემგანვე დაპატიუებულ მიშას.

ამ გაჭირვებიდამ თითონ მიშამ დამიხსნა.

იმავე დღეს, ჯერ კაბინეტიდამ არ გამოკსულვიყავ, ერთ-ბაშად მომესმა ძრისხანე და მიერუებულა ხმა:—ნიკოლაი ნიკოლაი! ნიკოლაი ნიკოლაი! მაშინვე მოვიხედე; კარებთან იდგა მიშა საზარლად გამოცვლილის და გაღურვებულის სახით. —ნიკოლაი ნიკოლაი! გაიმეორა იმან. (ბიძიას აღარ მეძახდა) —რა გინდა?—გამისტუმრეთ... ესლავ! —რა? —გამისტუმრეთ, თორემ უბედურებას მოვასდენ, ან სახლს უადგიწვამთ, ან ვისმეს მოკვლამ. მიშა ერთბაშად აკანკალდა—უბძანეთ დამიბრუნონ ჩემი ტანისამოსი და წამიყვანონ შარა-გზამდის, თუ შეიძლება, ცოტა გზის იუფლიც მიბოძეთ.—განა არ მოგწონს აქ ცხოვრება? მოკუევი მე, მაგრამ იმან უვირლით შემომძახა:—არ შემიძლიან ამ ნაირად ცხოვრება! ასე მოსვენებით ვერ ვიტხოვრებ, თქვენს დაწვევლილს ბატონების სახლში! მეზინდება, მრცხვენთან ასე უსაქმოდ ცხოვრება! მივიჩნის, თქვენ როგორღა იტანთ ამ საძაგლობას!...—ერთის სიტყვით სთქვი, რომ უარყოფ ვერ გასძლებ... მიუუგე მე. იმან პასუხად სელმეორედ დამიყვირა: —ჭო, ეგრეთა, ეგრეთ! ოღონდ გამისტუმრეთ კი ჩემს ძმებთან, მეგობრებთან, ჩემს გლასებთან!... უნდა გავეცალო თქვენს საძაგელ და საზიზღარ კეთილშობილურ მოდგმას! მინდოდა იგიცა მომეგონებინა, მაგრამ მიშას შესაზარა შესედულობამ, ხრინწიანმა ხმამ და მთელის იმის სხეულის კანკალმა ისე შემაშინა, რომ მაშინვე მოვიხედე თავიდანამ მოშორება. გამოკუცხადე, რომ მიიღებს თავის ადრინდელ ტანისამოსს და პოკოსკასაც შევუბეკვინებ; მევე ამოვიღე ყუთიდან ოც-და-ხუთ მანათიანი და სტოლზე დავსდე. ის იყო მიშა მეჭარით მიხლავდებოდა, მაგრამ რაკი იუფლი დანინხა, უეცრად შედგა; სასე მოკვრინა, თითქო აიუთქდა, გულ-

ში სელი იერა, თვალებიდან ცრემლები გადმოჰყარა და წაიბუტბუტა:—ბიძია, ჩემო ანგელოზო! შე სამ დაღუპული კაცი ვარ. გამაღობ! გამაღობ! სტატა იუულს ხელი და გაჭკურცხლა.

ერთის საათის შემდეგ მიშა იჯდა პოკოსკაში თავის ჩერქესულის ტანისაკოსით მხიარულად და თავისისაკე ელ-ფერით; რადესაც პოკოსკამ გასწია, იმან დაუსტენა, თავიდან ფაფახი მოიგლიჯა და მძიმედ ყველას თავი დაგვიერა. წასვლის წინად დიდ სანს შესვეოდა: «ჩემო კეთილის მოსურნე, ჩემო პატრონო, შე აღარა შეშველება-რა!» ქალებსაც გამოესაღმა, სელები დაჭკოცნა და დახოქილი ღვთის გულისთვის ბოდიშს ითხოვდა! კატო მასუგან ნამტირალევი ვნახე.

გუსერო დაბრუნდა და შემატულობინა, რომ მიშა მიეყვანა შარა-გზის დუქსამდის. იქ ის ყველას გამასპინძლებოდა და თითონაც ბევრის არყის სმით გონება დაჭკვროდა.

მას აქეთ აღარ შევსვედრივარ მიშას, მაგრამ იმის ბედობაღი შემდეგმა შემთხვევამ შემატულობინა.

VIII

გაიარა სამის წელიწადმა; შე იქვე ჩემს სოფელში ვცხოვრობდი. ერთხელ ბიჭმა მათხრა, რომ პოლტიოვის ცოლს უნდა თქვინი ნახვარა. ნათუჯავებში ამ გვაროვნობის ქალი არავინ შეგულებოდა და ბიჭიც დაცინვით იღიმებოდა; გაკვირვებით გადავსუდე მსახურს; იმან მაშინვე ამისხნა, რომ ვილაც საღვასდა ქალია, ღარიბად ჩატმული, პოკოსკით მოვიდა და ცხენებაც თითონ დაჭკვდაო. მეც ვუბძანე პოლტიოვის ცოლი შემოეყვანათ ჩემს კაბინეტში.

თვალ-წინ წამომიდგა ოც-და-ხუთის წლის ქალი, გლეხურად ჩაცმული, თავშალ-მოსვეული. ის იდგა თავ-ჩაღუნული. იმისი უბრალო, მრგვალი სასე არ იყო უსიამოვნო და გამოიყურებოდა ნაღვლიანად, მისვრა-მოსვრა გაუბედავი ჭქონდა.

— თქვენა ბძანდებით პოლტიოვის ცოლი? კკითხე მე და ვთხოვე დამჯდარიყო.

— დიღ, მე გასლავართ, მიზს-უნა იმან მდნაღის ხმით, თქეს-შედეე დგომით. — თქვენის ბიძაშვილის მიხაილ ანდრეიჩის პოლტიოვის ქვრივი გასლავართ.

— მისილ ანდრეიჩი გადიცვალა განა? დიდი ხანია? ვთხოვთ დაბძანდეთ.

— მეორე თვე გასლავთ, სთქვან ქაღმა ზ ჩამოჯდა სკამზე.

— დიდი ხანია, რაც ის შეირთეთ?

— მსოლოდ წელიწადი ვიცხოვრეთ ერთად.

— საიღამ მოდისართ?

— ტულიდამ... იქ ერთი სოფელი გასლავთ. იქაურის დრავკნის ქალი გასლავართ. მე და მიხაილ ანდრეიჩი იქ ვცხოვრობდით... ის მამი-ჩემის სახლში იდგა. ჩვენ მარტო ერთი წელიწადი გავატარეთ ერთად.

ასაღვანდა დედა-კაცს ტუჩები აუგანკალდა, ხელები პირთან მიიტანა, თითქო ავირებდა ტირილს, მაგრამ, თავის-თავს დასძლია, წასხველა და განაგრძო ლაპარაკი:

— განსვენებულ მიხაილ ანდრეიჩმა სიკვდილის წინად სიტყვა ჩამომართვა, რომ თქვენა განხლოთ; «უეჭველად ნახეო» მითხრა. დამაზარა, მაღლობა გადაგინადლოთ თქვენის სიკეთისთვის და გადმოგცეთ აი ესა... (ჯიბიღამ აშოილო ქაღალდში რაღაც შესვეული) აი ეს ნივთი, რომელსაც ის თავის დღეში არ იშორებდა... და მთხოვა ვითხრათ: თუ იკადრებთ, მიი-

დეთ ეს იმისაგან სასოვრად... «სხვა ვერაფრით ვერ შევიძლებ იმათ სიკეთის გადასდასა...»

ქალმა გასკეულ ქალღვრიდამ აშოილო ზაწაწა ვერცხლის ჯამი, რომელზედაც მიშას დედის სასული ეწერა, ამ ზაწაწა ჯამს სშირად ვსედავდი მიშას სულში და ერთსულ კიდევ მითხრე ვილაც საწყალზე: ის სულ ღარიბ-ღატაკია, რადგან არაფერი მოეპოვება, მე ეს მაინც მახადია.

ჯამი გამოვართვი, მადლობა გუთხარ და კვითხე: რა იყო მიშას სიკვდილის მიზეზი? უეტკველია...

აქ ენა მოვიკვნიტე და სიტყვა აღარ დავასრულე... მაგრამ ახლგაზდა ქალი მიხვდა ჩემს აზრს; სწრაფად შემომხედდა, მერე თავი ჩადუნა, ნაღვლიანად გაიღიმა და მაშინვე მომიგო: აჰ! სულაც არა! რაც მე მიტნა, არაყს თავი დაანება... მხოლოდ ჯან-მთელობა აღარა ჰქონდა... რაც არაყს თავი დაანება, მაშინვე აკად-მეოფობა გამოაჩნდა. ისეთი მოჩიდებული და ჩუმი შეიქნა; ცდილობდა მამი-ჩემისთვის სული შეეწყო, ან შინ, ან გარეთ საქმე გაეკეთებინა, ან იმის ბოსტანში ემუშავნა, ან სხვაფერი დახმარებოდა... სულ არ დასდეკდა თავის კეთილშობილობას და არაფერსა თავილობდა. მაგრამ ჯანი სადღა ჰქონდა? მერე ცდილობდა მწერლად შესულიყო, — თქვენ სომ მოგესხენებთ რა კალმის ზატრონიც იყო — მაგრამ სულელები უკანკალებდა — კალმს რიგინად ველარ იტერდა... ყოველთვის თავის-თავს აეკედრიდა: «განაზებული და უშნო კარ. არაკისთვის ხელი არ გამიძარტამს, სიკეთე არ მიქნია, არ მიშრომიან!» თავს იკლავდა და სტიროდა, საღსს ვერა გუშეკლე-რაო; საწყელები შრომობენ, ოფელში იწურებანო — და ჩვენ რას ვაკეთებთო!», — ოჰ, ნიკოლაი ნიკოლაი, ის კარ-

გი კაცი იყო... მეც ვუყვარდი... და ისიც ძალიან მიყვარდა...
 რა, უკაცრავად...

ახლაგანდა დედა-კაცმა ვეღარ შეიმაგრა თავი, დაიწყო
 ტირილი. მინდოდა ნუგეში მეცა და არ ვიცოდი კი, როგორ.

— შვილი ხომ არა გყავთ იმისაგან? კვითხე მე ბოლოს.

— არა, არ დამჩენია... მიწასუხა ამოხვრით—ნეტაკი არ
 იქნებოდა! და უფრო მოუსშირა ტირილს.

მიშას წუთი-სოფელი ამ თრეკაში ზ ტანტალში გათავდა,
 სთქვა დასასრულს ბერი-კაცმა ვ—მ;—თქვენ, ბატონებო, რა-
 საკვირველია დამეთანხმებით, რომ მიშას სამართლიანად ვუწო-
 დებ თავზედ ხელ-აღებულს; მაგრამ იმაზედაც დამეთანხმებით,
 რომ ის არა ჭკავდა ესლანდეჯ თავზედ ხელ-აღებულებს, თუმ-
 ცა ზოგიერთი ფილანსოფოსი ამათში დიდს მზგავსებას იზო-
 ვის. ერთნიც და მეორენიც გამზადებულნი არიან თავი გასწი-
 რონ; სკვდა და ცხოვრების უკმაყოფილება არ აზოგვინებს
 ამათ თავს. საიღამ ჩნდება ეს სენი, ან რა არის ამის მიზე-
 ზი, მივანდრთ ფილანსოფოსებს, დეე იმათ გამოიკვლიონ.

ანას. თუმანიშვილისა.

დედოფალი

მიდგურება სხვა რამეჯ, არ სიძვისა დასადარი,
იგი სხვაა, სიძვა სხვაა, შეა უზის დიდი მზღვარი.

რუსთაველი.

სდგას მეუღის წინა მშვენიერი ვინძე ასული,
მის ტოლი ტურფა ამ ქვეყნას აწვის უნასავს,
სდგას, ბრალის მკერდზე თავ-მოხრილი, სუდით მოცული,
შავს წამწამზედა მარგალიტი ცრემლი უბრწუნავს.
მეივე ჭაბუგი მას მშვენიერს თვალეში ჩამსერს,
პირველ უღელავს სიყვარულით ჭაბუგი გული,
ასლის, უცნობის, დიდის გრძნობით უთრთას და უძგერს,
მშვენიერს არსში თვის არსით არს მთლად დავარგული:
ეტყვის, — რა გსურსო, შენი არის ჩემი დიდება,
ჩემი სიმდიდრე და საუნჯე შენთ სელთ იქნება.
დიდას პალატსა, თვალი წამტაცსა მე შენ აგიგებ,
ვერცხლით, ოქროთი, წაღკოტებით მას გაკაბრწუინებ;
მოგვთამ ძვირფასის მოწეულით, ძვირფასის თვლებით,
რომ შენნი ტოლნი შენ გიმსერდენ შურის თვალებით;
მარგალიტებით, დიბით მორთულს მშვენიერს ტახტზედ
შენ დაგაძინებ, გაგადვიებ ჩანგის ტკბილ სმასზედ;
ოღონდ გიყვარდე, შემეყვარე, ოღონდ ნუ მომკლავ,
ამ ჭაბუგს გუფსა სიყვარულით ოღონდ ნუ დასწავ...

უძმო, უდედო მეფის ტახტზედ შე ვზივარ ობლად
 მეფე ერისა—ჩემს ჭახუკს გუფს არკინ ჭყავს ტოლად.

მაგრამ მეფის წინ თავ-მოხრილი, სკვდით მოცული
 სდგას უპასუხოდ მშვენიერი, ტურფა ასული.

—მაშ რა გსურს, მითხარ, გსურს, ზვისსა აბგარ-აბჯრები
 და სსვა მეფეზედ წავიყვანო ჩემი ლაშქრები;
 ბოლოსა კელზედ მოვიპოვო გმირთა სასული
 და იმ სასულით მსოფლად გნასო ტურფა ნათელი?

მაგრამ მეფის წინ თავ-მოხრილი და სკვდიანი
 სდგას უპასუხოდ მშვენიერი, თვალ-ცრემლიანი.

—მომეც პასუხი; შენი სახე, შენი არსება
 გაუყრელია ჩემის არსით, თვალთ არ მშორდება;
 ეგ ტურფა სახე რაკი ვნახე, გუფს დამჩჩა სატად;
 გუფს დავიძარხე, შევიინახე, ჩემთან არს მარად.
 შენ მე ვერ მიცნობ, მე შენ გიცნობ, ვიცი სარ ვინცა,
 შენ ვერ მხედავდი, მე გხედავდი, იყავ სადაცა:
 მაღვით ტაძარში, როცა იყავ ცაში და ღმერთთან
 და ღმერთი იყო თვისას სხვიით და მაღლით შენთან,—
 ღარიბს ქოხშია, როცა ობოლს აკვანს ურწევდი,
 და ტბილის მღერით და ტურფა სმით ნანას უძღვრდი;
 სადმე ქუჩაში მივარდნილში, როს ობლებს მშვივრებს
 ბროლის თითებით ზურს უყოფდი, უშრობდი ცრემლებს...
 გამარ, შენა ჩემი სკიპტრა, ჩემი პოროფირი,
 სამეფო ტახტი, მის უფლება და ჩემი ერი.

ზრწყინვალე გვირგვინს უკეთესი მაკლია თვალი,
 შენ ხარ ის თვალი, ქალთა თვალი და დედოფალი;
 ნულარ იქნები, რაც აქამდის შენ დღენი განვლე,
 ამოდო ჩემს ტასტს, იყავ მეფა, ჩემი მეუღლე!

მშვიდის თვალებით მშვენიერმა შესედა მეფეს,
 წარმოსთქვა:—ჩემთვის ფასი არ აქვს შენს დიდს საუნჯეს!
 თუ გსურს, ის იყოს სასუიდელო ჩემის სიწმინდის,
 მეფევე, საუნჯე მთლად ჭკეუნისა მას კერ ისუიდის.
 ჩემი აკვანი სხვა ნანაზედ დედას ურწია,
 ჩემთვის მამა-ჩემს სიმღერის სმა სხვა უმღერია.
 მეფევე, არაფრად მჩანს მე ჯდომაც მეფის ტასტზედა,
 თუ მის სიმღლით არ გარდმოდის მადლი ერზედა.
 და თუ მარტლად გსურს, ვიყო მეფა შენის ერისა,
 მაშ ჯერ მას მიეტ, რაც მისია ყოფა ნებისა!
 ნუ ანდობ შენს ერს, დიდო მეფევე, მძლავრთა მოხელეთ,
 შენი სამეფო შენ და ერმა ერთად განაგეთ;
 შენთვის ნუ გინდა ერის შრომა და მის სიმდიდრე.
 იმის სიმდიდრე და მის შრომა მასვე ასმარე;
 ჭკრივი ოხერი შეიწყინარე და შეიბრალე
 და დავრდომილი სახლი—არე მას გაუახლე;
 მშვიერის, ობლის ცრემლთან, მეფევე, ცრემლი აფრქვიე
 და ის ობოლი გუფს ჩაიკარ და მოეხვიე;
 უფსკრულს ჩავარდნილს შიმშილითა ნორჩსა ასუფსა
 ჭკეუნის ნათელსა, მის სიცოცხლეს გამოკლებულსა.
 მიეტე ხელი და უფსკრულით აღმოახდინე
 და ღვთის ნათლისთვის, კეთილისთვის კვლავ აღადგინე.
 ეშურე, მეფევე, მანამ ერი შენ შემოგტქერის,

მინამ მის გული შენთვის სძგერს და შენთვის აჩის.
ახლის ცხორებით შენი ერი შენ განაცხორავლე,—
მასშინ შენი ვარ, მაგრამ, მეფევე, როგორც მეუღლე.
არ დაგიძლავ, როგორც შენ მე, მეც მინასკისარ,
რად დაგიძლო, როგორც შენ მე, მე შენ მიყვარსარ!

ჭაბუკი მეფე ასულს უმხერს განცვიფრებული;
მიხვდა მის წრფელი ჯერედ ნორჩი და წმინდა გული,
ჩისთვისაც ღმერთმა მას დაადგა გვირგვინი თავსა,
მიხვდა თვის ტახტის დიდებულის ტვირთსა და ვალსა.
ნათელთ თვალთაგან გადმოსცვივდა ცრემლი ნათელი
და იმ ცრემლისა ღმერთი მადლით იყო მსუდველი.

განგლო ზაფხულმა, შემოდგომამ, განგლო ზამთარმა,
როგორც ოცნებამ, მოჩვენებამ, როგორც სიზმარმა,
და განაცხორავლა გაზაფხულმა გული ქვეყნისა,
გამწვანდენ კელნი და მოისმა სმა ბუღბუღისა.

მაისის დღეა. ბუღბუღი სტვენს, ნიაკი ჭბერავს,
დიდის ქალაქის დიდი ერი იძვრის და ლეღავს.
ბრწყინვალე ტახტზედ, მეფის გვერდით ზის დედოფალი,
მას დღით მის ტახტის უკეთესი უფასო თვალი.
ჭაბუკი მეფე მას მშვენიერს თვალეში ჩამხერს,
გული ჭაბუკი სიყვარულით უთრთის და უძგერს.
ისმის ერის სმა:—«დიდო მეფევე! კვლავ დაგვანახე
ჩვენის დედოფლის, მშვენიერის ნათელი სახე,
რომ შენმა ერმა იმის მხერით კვლავ გაინაროს,
რომ თავის გულში იგი სახე ღრმად დაიმარხოს.»

გაბძანდა მეფე თვის ჰალატის მალაღს საბუნსა
 და კვლავ აჩვენა თვის საუნჯე—მეფა თვის ერსა,—
 თითქმის ჯერ ნორჩი, მაგრამ დედა დიდის სასლობის
 დედა მშიერთა, ქვრივ-ოსერთა, დედა ობლების.
 უმსერს მას ერი და თვის მეფას თვალს ვერ აშორებს,
 მის გრძლად სიცოცხლეს, ბედნიერსა ცათ ღმერთს ახარებს.

შევიდნენ მეფე—დედოფალი ოთახს საწოლსა,
 დიბით, ფარჩებით, ყვაკილებით მდიდრად მოართულსა.
 დედოფალს მკლავი მეფის მსარსედ აქვს მოსკეული;
 მეფე სხნის თითონ, წითაც მეფა არის მოართული.
 სპეტაკს გულს-მკერდსა, გულთ წამტაცსა, ბროლს ტანს ესკევა;
 მეფაც მთლად არსით უცნობს, ციურს გრძნობას ეძლევა.
 თვალ მიბინდული, ბაგე-ღია და მიღალული,
 ნეტარებისა ნათელს სღვაში არს დაკარგული.
 ათრთოლდა უცებ; მეფის მკლავზედ თრთის ვით ფოთოლი,
 მშვენიერია; იმ შვენების არსად არს ტოლი.
 გათენდა დილა; ბუღბული სტკენს, ნიაკი ჭბერავს,
 მეფის წალკოტი ყვაკილებით და ნამით ბრწყინავს,
 და იქ ზის მეფა, ფერ-მიმეერთალი, თეთრით მოსილი,
 იმ ყვაკილებზედ უფრო ტყეფა არის ყვაკილი.
 თვის დიდს სასლობას, ქვრივ-ოსერთა და მშიერს ობლებს
 ბროლის თითებით უყოფს საზრდოს და უშრობს ცაქმლებს.
 მეფე ზის ერთან და განაგებს მასთან სამეფოს,
 მაგრამ მის გული ტრფიალებით ელის საღამოს.

ნახული და გაგონილი.

(მგზავრის შენიშვნები).

გარეთ-კახეთი. — სახელმწიფო და საბატონო სოფლები. — სა-
სოფლო მფლობელობა. — რას იხდის სოფელი წელიწადში? —
სახელმწიფო მამულების იფარით გაცემა. — ამის მაგალითი ჩვენ-
ში. — არყის ბაჟი და დუქნების გამრავლება. — გამორჩეული სო-
ფელი. — დეპო, ბანკი და სკოლა ერთად მოქცეული. — სასოფლო
მასწავლებელს რა შეუძლიან?

იციით რა არის გარეთ-კახეთი? კახელებმა იქნება იცოდენ,
მაგრამ არა მგონია ახს იმერელში, ან ქართლელში ერთმა
მანც დაბეჯითებული ჰასუსი მომიგოს ამ კითხვაზე. მე იმ
იმერლებზე და ქართლელებზე კი არ ვამბობ, რომელთაც თა-
ვის დღეში წიგნში არ ჩაუსედსიათ და მიეტყუებთ, თუ თა-
ვიანთ სოფელსა და მანრას გარდა სხვა სოფლები და მანრე-
ბი არც უნასავთ და არც გაუგონიათ, — მე ვამბობ იმ საშუა-
ლო და მაღალ სასწავლებლებში გამოვლილებზე, რომელთაც
კარგად იციან რამდენი შტატია ჩრდილოეთ-ამერიკის რესპუბ-
ლიკაში და რა სასულები ჰქვიათ, სადა სძევს გუნძული ბორ-
ნეო, ან სენეგამბიაში როგორი წარმოებაა საღსში გავრცელე-
ბული და თავიანთ «ცხვირ-წინ» მდებარე ქვეყნის გარემოება-
ზე კი იმდენი იციან, რამდენიც მე და შენ, მკითხველო...

მინდოდა მეთქვა იაზონიასზე მეთქი, მაგრამ მომაგონდა, რომ ამ გვარი შედარებაც კი არ გამოდგებოდა.

მაშ ვიტყვი ერთის სოფელის ბავშვის ენით, რომელმაც საგარეჯოს სკოლაში დაფასზე საქართველო დაჭნა და ასე განამარტა გარეთ-გასეთის მდებარეობა: «კავკასიის მთიან სამხრეთისკენ წამოსულია ციკ—გომბორის მთა. ეს მთა ჭეოკუს კასეთს ორ-ნაწილად; აღმოსავლეთით არის შიგნით კასეთი, რომელსაც ჩამოუდის მდინარე ალასანი და დასავლეთით გარეთ-გასეთი მდინარე იორზე. გარეთ-გასეთში შემდეგი სოფლებია: ჰატარძეული, ნინო-წმინდა, საგარეჯო, გიორგი-წმინდა, ხაშვი, უჯარმა და სსკ.»

გარეთ-გასეთი ბევრით მცირეა შიგნით ვასეთზე. აქ არის მხოლოდ ოცოდე სოფელი, მთების კალთებზე მიშენებული და ერთმანერთთან მთიან დაშვებულ სეკებით დაყოფილი. ამ სეკებში ზამთარ-ზაფხულს ცარიელის ქვების მეტი არა მოჩანს-რა, მაგრამ გაზაფხულზედ, წყალ-დიდობას, იმოდენა წყალი მოდის, რომ თითქმის შეუძლებელსა ჰხდის უმიძისადაც გაძნელებულს მოგზაურობას რიყიანს ნიადაგზე.

ცოტაა სოფლები ამ მხარეს, მაგრამ რაც არის, სიდიდით შიგნით-გასეთის სოფლებს არ დაუკარდება. ამას გარდა ბევრად მომეტებული ნაწილი ამ სოფლებისა სახელმწიფო საღვთის არის დასასლებული და ბატონ-უმობის ულელი არ გამოუცდია. ეტყობა კიდევ, რა გავლენაც ჭჭონია მათზედ ამ უღლის გამოუცდელობას.

ვისაც გარეთ-გასეთში სურს წასვლა, ნემეტების კოლონიას საერთაგვარსთან უნდა დაანებოს თავი კასეთის ფოსტის გზას, გადავიდეს იორს და საგარეჯოს გზას შეუდგეს. ოღრო-ჩოდროა ეს გზა, ზოგან საწყავ რუებით დასრამული;

ზოგან მეტად რიყიანს ალაგებზე გაუვანილი. პირველი სოფელი, რომელიც საწითიჭალიდამ ათს ვერსზე მოშორებით მდებარებს, არის პატარძეული, განივრად გაშლილი ერთს პატარა სეობაში. ამ სოფელში არ შემსვედრია ჩამოსტომა, მაგრამ ერთის თვალის გადავლებასედაც ეტყობა, რომ შეძლებული უნდა იყოს: მიწურ სასლებს ძვირად სადმე დანინახვით; მცხოვრებლები ნელ-ნელა ამომძვრალან ქვესენელიდამ და სისა და ქვით-კირის შენობებისათვის მიუყვით სული. პატარძეულში სულ სასკლმწიფო სალსი სცხოვრობს და მამულიც დიდძალი აქვს, რადგან გარშემო კარგა დიდს მანძილზედ სსკა შემცილებელი სოფელი არა არის-რა. პატარძეულში არის სკოლა და ორი თუ სამი ღუქანი.

ოთხი-სუთის ვერსის მოშორებით პატარძეულიდამ გადაბმულია ერთმანერთზედ რამდენიმე დიდი სოფელი აგრეთვე სულ სასკლმწიფო სალსით დასახლებული და დიდის მამულის პატრონი: ნინო-წმინდა, საგარეჯო, გიორგი-წმინდა და სსკ.

რაც პატარძეულზედა ვთქვი, თითქმის იგივე ითქმის ამ სოფლებზედაც. უკეთესი ცხოვრება ეტყობათ მათ მცხოვრებლებს და უფრო მეტი თავის-თავის უადრიც. ერთი ამის მიწესეთაგანი, რასაკვირველია, ის არის, რომ ესენი ისე შეწუსებულნი არ იყენენ, როგორც საბატონო გლეხნი და უფრო მეტი შეძლება აქვთ; მაგრამ თუნდა შეძლებაც არა ჰქონდეთ, მაინც უკეთესად სცხოვრებენ და უფრო მეტი მოთხოვნილება აქვთ, უფრო მეტი ნიშან-წყალი ეტყობათ ადამიანობისა. ბევრი საბატონო გლეხია, რომელიც აუარებელის შეძლების პატრონია, მაგრამ ცხოვრებით კი ისე სცხოვრობს, როგორც იმის ღარიბ-ღატაკს მამა-პაპას უცხოვრია; სშირად ძროხაც ბევრი ჰყავს, ცხენიც, რამდენიმე გუთნეულიც, მაგრამ ისევე

ჩაბნელებულს მიწურში არის ჩამძვრალი, ისევე ჩამყაყბულს ჭა-
ერსა სუნთქავს და ჰერანგს და იმის ამხანაგს, მინამ ზედ არ
შეაღებია, არ გამოიცივლის. სახელმწიფო გლესი კი, თუნდა
ნაკლები შეძლებაც ჰქონდეს, ცდილობს მსგევე გამოჭვიინოს
თავისი ცხოვრება და თითონაც უფრო სუფთად, უფრო კაცუ-
რად იცხოვროს. საბატონო გლესი დაჩვეულა ქონების მალვას,
ძველად შეშინებული ყოფილა, ვაი თუ ბევრი რომ გამოძახნდეს,
ბატონმა არ დამიყენოს და წამართვასო და სახელმწიფო კაცს
კი ამ გვარის ცარცვა-რბევისა ანა შინებია. საბატონო კაცს ეს
შიში ძველადგანვე ძვალ-რბილში გასჯდომია და ესლაც კი კერ
შორდება მას—ძველადგანვე ჩანერგილს სენს ბევრი სამკურსა-
ლო საშუალება დასჭირდება, რომ ძირიანად ამოიფხვრას. ეს
განსხვავება სახელმწიფო და საბატონო სოფლებს შუა ყველ-
გან ეტყობა ჩვენს ქვეყანას, ქართლში, კახეთში, თუ იმერეთ-
ში და ბევრის მაგალითებითაც შეგვეძლო დაშტკიცება.

გარეთ-კახეთის სოფლები მამულს საერთოდ მიუღობე-
ლობენ. ეს იქნება გაუკვირდეთ იმათ, ვისაც ჭგონია, რომ
საქართველოში მთელი მამული საკუთრებად არის დაყოფილიო,
მაგრამ ნამდვილად კი ასე არის. ყოველ სოფელს თავისი მა-
მული აქვს, სხვა სოფლების მამულებთან განსაზღვრული და
სოფლელებს, სადაც კი უნდათ სასოფლო მამულში, იქ მოსე-
ნენ. დაყოფა მამულებისა სოფლელებს შორის დრო-გამოშვე-
ბით არ არსებობს, მხოლოდ ყველას თავ-თავისი კუნჭული
აქვს დაჩემებული. რასაკვირველია ამ საქმეშიაც მდიდრები სში-
რად სხაგრავენ ღარიბებს, არ დასდევენ მათ დაჩემებას და თუ
მამული მოეწონათ, ადრე გაიტანებენ გუთანს და თავიანთ-
თვისა ხეწენ. ამ მიზეზით ამ გვარს მიწის მიუღობელობას დი-
დი თავში-ცემა და შეერთი მოსდევს, მაგრამ ეს წესი მაინც
ბევრად უძვირბისა საკუთრებით მიუღობელობაზე. მხოლოდ ამ

წესს ერთი რამ აკლია, რაც სხვა ქვეყნებში, სადაც მიწის საერთო მფლობელობაა, ყველგან არის მიღებული: აკლია დროგამოშვებით საერთო მიწების დაყოფა თვარდებათ მცხოვრებლების რიცხვის კვალობაზედ. ეს რომ იქმნას შემოღებული იმისთანა სოფლებში, სადაც მიწას ამ გვარად მფლობელობენ, ბევრი შეოთი და დავიდაჩაბა ასცილდებოდათ თავიდან და უფრო მეტი სამართლიანობაც დამყარდებოდა.

სამართლიანობის დამყარება და თავიდან აცილება იმისთანა მიზეზებისა, რომელნიც შეოთსა და დავიდაჩაბას ჰბადვენ-მცხოვრებლებში, ძლიერ საჭიროა მეტადრე ამ მხარეში. წარმოიდგინეთ, რომ ეს სოფლები თბილისის მახრას შეადგენენ ჯ მომჩიგებელი მოსამართლეს თბილისში ორმოცდაათის ვერსტის და კიდევ მეტის სიშორეზედა ჰყავთ. ვინ იცის სულ უბრალო საქმეზედ რამდენი წკალება უნდა გამოიარონ ჯ რამდენი დრო ტყუილად დაჰკარგონ.

სასელმწიფო სარჯი, ანუ როგორც ვლესები ამბობენ, იუოსტის ფული, ამ სოფლებს საბატონო სოფლებზე მეტი აძევთ. ქართლში, მაგალითად, ბევრგან სასელმწიფო სარჯი კომლზე ექვსი ჯ ათი შაურია, აქ კი კომლზე თუშანი, და სადაც სკოლების დაარსებული, იქ კიდევ მანათ-ნასეკარია მიმატებული კომლზე. ამ ფულს სოფელზედ აწერენ და სოფელი შეძლების კვალობაზედ ანაწილებს მთელის სოფლის სარჯსა. მაგრამ მართო ამ სარჯს რომ დააჯერებდენ სალსსა, კიდევ მადლობა დმერთს! ამ სოფლებს არა აქვთ თავისი არც ტყე, არც საძოვარი, ყველა სასელმწიფოა და ამ სასელმწიფო მამულებით სარგებლობის დროს საქმე გაჭირვებული აქვთ. გადაწყვეტილი კანონი რომ იუოს დადებული ტყის მოხმარებაზე კიდევ არა უჭირდა რა, მაგრამ მნელი ეს არის, რომ ყოველს ტყის-მცველს

თავის საკუთარი კანონები აქვს და ვიდრე ამ კანონებს არ გაცნობს ხალხი, თავისუფლად ტყით სარგებლობა არ შეუძლიან. თავისთვის სახმარს შეშას, ფიხსა და ურმის იარაღს ვერ გამოიტანებენ, თუ წელიწადში თორმეტ-თხუთმეტ მანათამდე არ გადაიხადეს და ხანდისხან მეტიც. თუ გასაყიდი შეშა გამოიტანეს, იმაში კიდევ ცალკე ფასი უნდა აძლიონ. წრკვანდლამდის ამ შორეულ სოფლებიდან არ მოჰქონდათ თბილისში შეშა, მაგრამ უკანასკნელ წლებში ძალიან შეაწუხა ხალხი მოუსაგლობამ, სეტყვამ და მინდვრის თავგამა, და მეტი გზა არა ჰქონდათ, უნდა მოენახათ რაიმე ღონისძიება ფულის შოვნისა; შეშის გაყიდვის მეტი ღონე ვერა მონახეს-რა, თუმცა წრკვანდლისთანა ზამთარში ხშირად ერთის ურმის მოტანას თბილისში თოვლსა და ბუჩქში ორს კვირამდის უნდებოდენ და ფასს თუმნისა და თორმეტის მანათის მეტს ვერ იღებდენ.

ნათქვამიდანა სჩანს, რომ თითო კომლი ოც-და-ხუთ მანათამდის იხდის ხარჯსა, გარდა ზოგიერთის წვრილმანის ხარჯისა და ბეგრისა. ბეგრის მუშა და ბეგრის ურმი საფთხოვლად სიტყვად შეიქმნა ჩვენს სოფლებში. იქნება გლეხ-კაცობა ისე უგულოდ არ ეყიდებოდეს ამ ძალ-დატანებულს საქმეს, რომ გზები იქ გაჭყავდეთ, სადაც უფრო სასარგებლოა ხალხისათვის და ადგილის მუშას ამუშავებდენ. თორემ ვინ იცის, რამდენის მჭიდროდ დასახლებულ სოფლისათვის აუელია ფოტის გზას შორსა და ხრიოკას ალაგებზე გაყვანილა; ვინ იცის, რამდენის ხნით წაუყვანიათ ერთის მანათის ხალხი მეორე მანათში გზების საკეთებლად, სადაც დიდ-ხნობით მოშორებულნი უოფილა სახლ-კარსა, ცოლ-შვილსა და უბინადრობა, შიმშილ-წუერვილი აუტანია. აი შარშანაც მიველი გარეთ-კახეთის სოფლები გაერკვათ გლდნისკენ თიონეთის გზის საკეთებლად.

საღსს ან მოენდომნა თავის სულით იმისთანა გზების გაკეთება, რომელსედაც თავის სიცოცხლეში აქნება ორჯერაც ან შევსკედროდა გაკლას და იჯარით მიეტა, მაგრამ ზოგიერთს მოიჯარადრეს ეცუდლუტსა, ან შეესრულებინა საქმე წესიერად და საღსს უიმისოდაც მძიმედ ასატანი ტვირთი გარკვევებოდა.

გარდა სასკელმწიფო სარჯისა, ტყის თულისა და ბეგრისა, საღსს კიდევ ზოგი სხვა სარჯი აწევს კისერსე. ერთი მათგანი არის სამოკრის ქირა. ს. საგარეჯოს, მაგალითად, ღ გიორგი-წმინდას ზათუსულში თავის საქონელი ცივის მთაზედ დაუდის. ეს მთა სასკელმწიფოა და სასკელმწიფო ქონებათა გამგეობა სამის წლით გასცემს ხოლმე იჯარით. ამ მთის გაცემასზედ ეტუობოდა, რა ცუდი წესები იყო უწინ შემოღებული სასკელმწიფო მამულების გაცემის დროს ღ როგორ საჭირო იყო მათი შეცვლა. უწინ ვაჭრობა სასკელმწიფო მამულების იჯარით გაცემასზე ისე დასლართული და საძნელე იყო თვითონ მიწის მომქმედ გლეხ-კაცისათვის, რომ უკანასკნელს ვაჭრობაში შესვლა ან შექმლო. შემოსსენებელი მთა იჯარით ყოველთვის მოსულ ვაჭრებსა რჩებოდათ, რომელნიც მასუგან ერთი სამად მანც გადასდეკინებდენ ხოლმე საქონლის ჰატრონებს. სამის წლის განმავლობაში 1879 წლიდან 1882 წლამდე ეს მთა თურმე ჰქონოდა დარჩენილი ვილაც სომეხს ოც-და-ცამეტ თუმნად წელიწადში და თითონ კი სამოც-და-ათს თუმანს იღებდა სარგარეჯოსა და გიორგი-წმინდისაგან და კიდევ ომავკლეობიც ეუენა. ამ გვარად, სრულებით სარჯ-გაუწეკელად და დროს დაუკარგავად ვილაც ვარდმოსკეწილი ერთი-ორად ღ სამად მეტს იღებდა თავისაგან მიცემულზე ღ იღებდა, რასაკვირველია, გლეხების კისრიდაძ. წრეულს იგივე მთა სხვა ვაჭარს დარჩენია თბი-

ლისში, მაგრამ ადგილობრივ მცხოვრებლებს უთხოვნიათ სელ-
მოკრედ დანიშნეთ ვაჭრობა, რადგან ჩვენ არა გვეჩნდა ვაჭე-
ბული, როდის და სად იყო ეკ ვაჭრობაო. გუბერნატორს
მიუღია გლეხ-კაცობის თხოვნა მსედეკლობაში და სელმოკრედ
დაუნიშნავს შიგ სოფელს გიორგი-წმინდაში, რომ გლეხ-კა-
ცობას უფრო გაადვილებოდა ვაჭრობაში შესვლა. უეჭველია,
გუბერნატორი სელმძღვანელობდა იმ ასაღის განკარგულებით,
რომელსედაც შარშან «ივერიის» მეშვიდე წიგნის შანაურ მი-
მოსილვაში იყო ღაპარაკი და რომლის ძალითაც შემდეგისა-
მებრ შუა-კაცნი სასელმწიფო ქონებათა გამგეობასა და თვით
მწარმოებელთ შორის უნდა თავიდან აცილებულ აქმნან. ეს
განკარგულება ფრიად სასარგებლოა და ბევრს შეღავათსაც მის-
ტემს გლეხ-კაცობას, თუ რიგიანი აღმასრულებელიც აღმოუჩნ-
და ჩვენს ქვეყანაში. ეს იმისთანა ღონისძიებაა, რომელიც შე-
იძლება შეუცვლელად გადმოინერგოს ჩვენში და შექვეყნოს კი-
დეც ჩვენი ქვეყნის წარმატებას.

ეს ღონისძიება კარგია, მაგრამ ბევრი კი იმისთანაა,
რომლის შემოღებასაც ჩვენს ქვეყანაში წინ უნდა ეს გონივ-
რული ანდაზა მიუძღოდეს: «ათჳერ ვაზომე, ერთსელ გამოს-
ჭერო», თორემ რუსეთში შემოღებულ წესის შეუცვლელად გად-
მორგვამ ჩვენს ქვეყანაში შეიძლება დიდი ზარალი მოიტანოს.
ამის მაგალითების მოძებნაც დიდ-ხანს არ დაგვჭირდება; უწინ
სად იყო ჩვენს სოფლებში ამდენი დუქნები, რასაც ესლას ვხე-
დავთ. რომელს სოფელშიაც კი მისვალთ (მე ვიდეკ ვარეთ-
ქასეთსე ვლაპარაკობ), ყველგან რამდენიმე დუქანია, მადუქნეს
გლეხ-კაცები შემოხვევიან და ზოგან რაყსა სმუნ, ზოგან ღვი-
ნოს.

აქ მეტი იქნება იმაზედ ღაპარაკი, რა გამრეენელი მოქ-

მეღება აქვს დუქნს გლეხ-კაცობასედა, როგორც ამორებს თავს ვაღაზობას და აჩვევს გარე-გარე სიარულს, სმას, ღლოთობას, ერთ ჩარქვას ღვინოსედა, ერთ ბოთლს არაყსედა სიძარტლის და პატროსნების გაუხდვას. მეტი იქნება ამასედა ღამარქა, რადგან ეს მოქმედება დუქნისა ხალხსედა ყველასთვის ადვილად გასაგებია. მე მინდოდა მსოფლოდ შემენიშნა, რომ უკანასკნელს ხანში უფრო გამჩავლდა დუქნები ჩვენში და მე-დუქნეებსაც უფრო მეტი კეთილ-დღეობა დაეტეოთ. ამ ავის მოკლენის ერთი უმთავრესი მიზეზთაგანი არაყსედა ბაყის დაღებაა. ვიდრე ამ ბაყს შემოიღებდენ, თითქმის ყოველი გლეხ-კაცი არაყსა სდიდა სახლში, ხან ჭირნახულისას, ხან სიმინდისას, ხან თხლისა და ჭაჭისას, მეტადრე უფრო თხლისა და ჭაჭისას. ბაყის დაღების შემდეგ ვიდასა აქვს შეძლება, ან რა სასარგებლოა, რომ პატენტის აღებასა სდიოს ორიოდ ქაბის არაყისთვის, რომელსაც მთელ წელიწადს ძვივს გამოჭსდის. ამ მიზეზით მამულის პატრონებს ცალკე ჭაჭა და თხლე უფუტდებათ, ცალკე უნდა მოაგლდენ ერთს უსაჭაროესს სასმელს მუშაობის დროს და მეტადრე ზამთრის სიცივეებში.

რუსეთში ძველის-ძველადგანვე გაუდგამს ფეხი დუქნებს ანუ «ვაზაკებს» სოფლებში; იქ ხალხი დიდი ხანია გადაჩვეულა ოჯახში დროს გატარებებს და როდესაც ვი ქეიფის სურვილი მოუგლის, უნდა დუქნისკენ გასწიოს. იქ არაყს იმისთანა მასალისაგანა ჭხდიან, რომელიც დიდ ხანს შეინახება და თუ ამ მასალის პატრონი თითონ ვერ გამოჭსდის, იმდენს ხანს შეინახავს, ვიდრე ვაი ფასის მომცემს ვაჭარს არ იშოვის. ჩვენში ვი სულ სხვაა: არაყს აქ უმთავრესად ჭაჭისა და თხლისასა ჭხდიან და თუ ვისმე ასლო-მასლო არაყის ზავოდი არა აქვს გამართული, ეს მასალა ტყუილად უნდა გაფუტდეს და თუნდა

იყოს კიდევ აშისთანა ზავოდი, მაინც მის მიტრონი შესამედს და მეოთხედს ფასსაც არ მისცემს ჭაჭასა და თხლეში, რადგან კარგად იცის, გამყიდავს იმის მეტი ვისა არსადა აქვს.

ამ რიგად არაყის გამომხდაზედ ბაჟის შემოღებამ მრავალგვარი ზარალი მოუტანა ჩვენს გლეხ-ვაჭრობას:

პირველი: შექმნა მონოპოლია არაყის გამომხდისა და ვაჭრობისა. მხოლოდ სოკოეკთა შემდეგულთ პირთა აქვთ დონისძიება გამართონ არაყის ზავოდი და ეს შემდეგული პირები რა ფასადაც უნდათ, იმ ფასად ჭყიდულობენ თხლესა და ჭაჭას და რა ფასადაცკე უნდათ, იმ ფასად ჭყიდიან არაყს.

მეორე: სადაც კი არაყის ზავოდი არ არის, თხლე და ჭაჭა ან სრულებით ფუჭდება, ან მხოლოდ ღორების საჭმელად გამოდგება.

მესამე: აქამდის თითქმის ყველა ოჯახსა ჭჭონდა არაყი, ესლა კი გლეხ-ვაჭრობამ უნდა მოსძებნოს დუქნებში, რომელნიც არაყის ბაჟის შემდეგ სოკოებივით მრავალდებიან სოფლებში. დუქანში არაყის უიღვას, დუქანში ტრიალს კი კარგად იცის ყველამ რა გზელენაც აქვს სალხის ზნეობაზედ.

გაზეთებში იყო ამას წინაღ ნათქვამი, რომ ყირიმსა და ბესარაბიასში მთავრობამ ნება მისცა თხლისა და ჭაჭის არაყის უბაჟოდ გამომხდისათ. თუ ეს სძა მართალია, უეჭველია მთავრობას იმავე საზეთებით უსელმძღვანელოსა, რომელზედაც შემოდ იყო ლაშარაკი და ფრიად სასურველია, რომ ჩვენშიაც გავრცელებულიყოს ეს წესი და მონოპოლიტიყოს არაყის გამომხდაზედ ბაჟი, თუ არ სსკვ არაყზედ, თხლისა და ჭაჭისაზედ მაინც. თუ უირომის და ბესარაბიას განსაკუთრებული მეურნეობა მიიღეს სასეში და იმას მიაჭციეს უურადლება, რომ იქ

კენასები ბლომად არის და მცხოვრებლებს ეს ბაჟი მეტის-მეტ უტირთად დააწებოდათ, ჩვენში უფრო საუურადდებოდ მისა-
დების ჩვენი განსაკუთრებული მეურნეობა და კენასების სიმ-
რავლე.

უმთავრესი სოფელი გარეთ-კახეთში არის საგარეჯო. ეს
სოფელი მართო იმითი კი არ არის შესანიშნავი, რომ ბაზა-
რი-ადგილია და რვასამდე კომლი სცხოვრობს. აქ სოფელს
კიდევ ერთი რამ ეტეობა, რომლითაც ადგილად გაიჩნე-
ვა სხვა მზგავსს სოფლებისაგან. საგარეჯოს ქუჩებზედ ოთხ-
გან-ხუთგან შეხვდებით სახლებზედ წარწერილ განცხადებებს.
რომელზედაც ჩვეულებრივი «ДУХАНЪ, распивочно и на вы-
носѣ»-ი კი არ აწერია, რომელიც გამკლელ-გამომკლელს სა-
ლოთავად იწვევს,—აწერია ერთგან: «ივრის დამზოგველ სა-
ზოგადობის დეპო.» მეორედგან: «ივრის გამსესხებელ-შემ-
ნახველი ამხანაგობა.» მესამედგან: «საგარეჯოს სკოლა.» მე-
ოთხედგან: «საგარეჯოს სასოფლო მადანია ნიშნად 1881
წლის შიმშილობისა.» ერთის სიტყვით, ამ სოფელს ეტეო-
ბა, რომ ის სხვა სოფლებისაგან გამოჩნეულია, რომ რაც კი
მოუგონია განათლებას ეკონომიურ ცხოვრების წარმატებისა-
თვის, თითქმის ყოველთვისეკრი აქ არის მოქცეული.

ბევრს ხალხის კეთილის მოსურნეს შეხვდებით, რომელ-
ნიც უარ-ჭყოფენ ამ გვარ დაწესებულებათა და მათგან კარგს
არას გამოკლიან. ისინი ამბობენ, რას არგებს ხალხს დამ-
ზოგველი ამხანაგობა, რომ დასაზოგი არათეკრა აქვსო, რად
უნდა სკოლა, რომ შიმშილით გუჭი უხშებაო, რად უნდა მა-
დანია დამძეულ თაგვების საბუდრადო? ამ გვარ პირებს კაც-
მა საგარეჯო უნდა წარუდგინოს მაგალითად, და ეს მაგალითი
აშკარად დახანსკებს, როგორც სცდებიან ისინი და როგორც სა-

სარგებლოა ყოველი ამ გვარი დაწესებულია, თუ კი ხელმძღვანელად თაოსანი და ხალხისათვის გულ-შემატვიკარი კაცი ეყოლება. საგარეჯოს ხალხი ლოცავს ამ პირთ, რომელთაც ბანკი, სკოლა და სხვ. შემოიღეს, ლოცავს ამ საქმეების მოთავეს. თითქმის ყველა ეს საქმეები აქაურ სკოლის მასწავლებლის ა. ც—ძისაგან არის დაწყოებული და იგივეა აქამდის მათი თვალ-ყურის მადეკნებელი. ბევრი თავში ცემა უნდა მათ გაძლოდას, ბევრი წერილმანი უკან მიდევნა: კაცი ცოტა ბუნჯალტერიც უნდა იყოს, ცოტა კაჭარიც, ფულის ყადრიც უნდა იცოდეს, რომ ამდენს საქმეს ყური უგდოს. საგარეჯოს მასწავლებელი ყოველ ამ საქმეში გამოცდილია და ამიტომ აღარ ეშლება გზა და კვალი ამდენს დასლართულ საქმეში. ჭეშმარიტად მადლობის ღირსია, ვინც კი ამისთანა საქმეს სელს მოჭვიდებს, კარგად წაიყვანს მას და გლეხ-ჭაჭებს ნდობას გაუღვიძებს; მადლობის ღირსია მეტადრე ესლა, როდესაც პირველმა კარგად წადგომულმა ნაბიჯმა შეიძლება თვით საქმის დედა-აზრი შეაყვაროს ხალხსა და პირველმა წბორძიკებამ კი საქმე რამდენისმე შთამომავლობისათვის მაინც მიწაში ჩამარხოს. ამიტომ, როგორც პირველნი მადლობის ღირსნი არიან, ისე გასაკიცხნი არიან ის პირნი, რომელთაც საქმე ათჯერ და ოცჯერ არ განხრიკეს და მიჭევეს მას დაუფიქრებლად სელი; ბოლო არ გადაეგნეს და საქმე ხასაფურში გაჭსადეს.

საგარეჯოს სკოლა კარგა მოზრდილი სკოლაა ოთხის განყოფილებით და სამის მასწავლებლით. ამ სკოლაში 92 მოწაიყა. ბავშვები ოთხს წელიწადს რჩებიან და რუსულსაცა სწავლობენ მეორე წლიდამ მოყოლებული. ამის მეტად მე არ ეყოფილვარ ქართულ სასოფლო სკოლაში და გამიკვირდა რომ ასე გავითარებული ბავშვები ვნახე. მეოთხე განყოფილებაში

მყოფთ თბქმის ყოველივე ქართულის წიგნის ესა შეგნებულ-
 ლი აქვთ, რაც უნდა ღრმად იყოს დაწერილი და ეტუება კა-
 დეც, რომ კითხვის ხალისი აღძრულა მათში. ერთი მოწაფე-
 ეუბნებოდა წასვლის დროს მასწავლებელს — გუშინ ხომ ამას
 (ერთს მოწაფეს) ჭქონდა შინ «ბუნების კარი» საკითხავად, ეს-
 ლა მე მათხოვოსო. კარგი იქნება, რომ ყოველს რიგიანად
 მოწუბობილს სკოლასთან იყოს პატარა ბიბლიოთეკა მანც ქარ-
 თულის წიგნებისა, რომ ბავშვებმა სკოლის მიტოვების შემ-
 დგ ამ ბიბლიოთეკის გულისთვის კავშირი არ შესწყვიტონ
 სკოლასთან. დარწმუნებული ვარ, რომ თუ საგარეოში ეს-
 ლანდელი ენერგიული მასწავლებელი დიდ ხანს თავის აღავას
 დარჩა, ბიბლიოთეკასაც დააჩრსებს და ბევრს სხვა სასარგებლო
 ცკლილებსაც შემოიღებს ამ სოფლის ცხოვრებაში თავის მო-
 წაფეების შეამავლობით.

სხვათა შორის ერთი რამ მართლა რომ აუცილებლად სა-
 ჭირია სოფელის ხალხისათვის—ეს არის სუფთაობა. მეტად
 სამძიმოა სასოფლო სკოლაში შესვლა იმ მძიმე სუნის გამო,
 რომელიც ოთახში ტრიალებს და სამძიმოა აგრეთვე ჭუჭყია-
 ნის ბავშვების დანახვაც ჭუჭყიანსავე ტანისამოსში. მართალია,
 ამ უსუფთაობის უმთავრესი მიზეზი სიღარიბეა, მაგრამ ჩვეუ-
 ლებსაც დიდი წილი უძეკს. სასოფლო მასწავლებელს და მე-
 ტადრე იმისთანა გავლენის მექონეს, როგორიც არის საგარე-
 ჯოს მასწავლებელი, შეუძლიან ახანოები გაამაჩთვიონ და
 ამით ცოტათიც არის შეამციროს სოფელში ესლანდელი უწ-
 მინდურობა.

ფართო ასპარეზი აქვს წინ გადაშლილი სასოფლო მას-
 წავლებელს, მაგრამ რომელს მათგანსაც კი გულში ღვთიური
 ცეცხლი უღვივის, დიდი სარგებლობის მოტანაც შეუძლიან.

მართალია დიდი წვალებაც მოუნდება, ბევრის საქმის მიღეკნაც, მაგრამ რათა ღირს ის სინიდისის დაკმაყოფილება, რომელიც ამისთანა კაცს წილად შესვდება, რათა ღირს რომ ყოველს გაჭირებაში გლესხატმა იმას უნდა მიმართოს რჩევისათვის, იმისაგან მიიღოს შეღავათი და შეება, იმისაგან გაიგონოს კაცური სიტუკა და დანახოს კაცური საქმე.

მინდოდა გიორგი-წმინდის სკოლის ნახვაც, მაგრამ იმ უამად მასწავლებელი იქ არ იყო. როგორც მითხრეს, ეს მასწავლებელი, თუმცა ჯამაგირს იღებს, მაგრამ მოწაფეები კი არა ჭყავს და არც სახლი აქვს სკოლისათვისაო. ორიოდ ბავშვი კი დაუდის ხან თავის სახლში, ხან სოფლის გოშკში და იქ ასწავლისო. სოფლის გოშკში სკოლის გამართვა! კარგადაც იქნება ჭიგიენის მოთხოვნილება შესრულებული და ბევრი სინათლეც შემოვა სათოფურებიდამ!

კანუხად

(ივერიისა № XII-ში დაბეჭდილის ი. ბ-ძის ლექსისა.)

ქართველების ბედის ვარსკვლავს
ნუ დაეძებ ძმაო ცაზედ,
სჯობს თვალები ძირს დაილო
და მოსძებნო ქვეყანაზედ:

ის ციდან ჩამოუგდა
უგუდმართსა ყამთა-ტრიალს,
ქართველთ სენი—უმეტრება
თვის სამსაღის გვასძევს ფიასს...

ვიდრე ამ სენს ან ვანკვერნებო,
ამაღა ძებნა მისი...
გვიჯობს ჩვენს თავს ნუ ვატყუებთ—
თორემ საწობს გული მტრისი.

მაშ მოდი, ძმაო, გუერთგულოთ.
დიდ-წინა-პართ დიდ-ანდერძსა:
სული—ჭკვა—ზნე ავიადლოთ
და აღვიგზნოთ გული მეტრძსა,

.

3.

31 დეკემ. 1881 წ.

ზინაური მიმოხილვა.

II *)

ეროვნული მნიშვნელობა დედა-ენის და ლიტერატურის შესწავლისა. — უნუგეშო მდგომარეობა ამ საქმისა საერო სასწავლებლებში. — მეცის-მეჯი მცირე რიცხვი ქართულის ენის გაკვეთილებისა. — ამ ენის მასწავლებლების მეცის-მეჯი უვარგისობა. — რა და როგორ უნდა ეშველოს ამ საქმეს? — ჩვენის ქვეყნის სასწავლებლებში ადგილობრივ ენათგან მარტო ქართული უნდა იქმნას ვალდებული. — სამღვდელოება და ერი. — ეროვნულის პრინციპის უარყოფა ჩვენს სასულიერო სასწავლებლებსა და სემინარიაში. — ვინ არის ამაში დამნაშავე? — უვარგისობა სამღვდელოებისა. — ამ საქმეს როგორღა უნდა ეშველოს? — მარჯვე დრო სასულიერო სასწავლებლების და სემინარიის პროგრამის შეცვლისათვის. — მიპართვა ქუთაისის სამღვდელოებისადმი.

მჭიდრო სულიერი კავშირი ინტელიგენციასა და ერს შორის არის ერთი დედა-ბოძთაგანი ქვეყნის წინმატებისა. ამ კავშირს ისე არაფერი განამტკიცებს და განამძლიერებს, როგორც საღვთისმეტყველების ენის, ეროვნულის ლიტერატურის, სამშობლო ქვეყნის ისტორიის შესწავლა. ენა, ლიტერატურა არის უმდიდრესი საღატო, რომელშიაც მრავალთა თაობათა ძვირ-

*) რედაქციასევე დამოუკიდებელ მიზნების გამო ეს ორი თავი პირველ წიგნის მაგიერად ამ მეორე წიგნში იბეჭდება და ისიც შემოკლებით.

ფასის განძობით შეუნახავთ საუკეთესო ნაწარმოები გონებისა, უმაღლესი ღრუბელია მობილური გრძობანი გულისა. ენის, ლიტერატურის და ისტორიის შესწავლით უოკელი მოწაფე გულისით და სულით შეუთვისდება წარსულს და ზმდგომს თავის ერისას და შეიქნება მისი ჭეშმარიტი სულიერი შვილი. ამიტომ უოკელს ქვეყანაში სამშობლო ენით ისტორიის და ლიტერატურის შესწავლა შეადგენს ერთს უმთავრესს საგანს ზრუნვისას და უოკელს სასწავლებელში დათმობილი აქვს უპირველესი ადგილი. მაგრამ ჩვენი ქვეყანა ამ მხრითაც გამოკლებულია სხვა ქვეყნების დასიდგან. მხელად წარმოიდგენს კაცი იმაზედ სძველეს მღვთმარეობას, როგორშიაც არის მხარდნილი ჩვენის ენის და ლიტერატურის სწავლება გემნაზიებში და სხვა სასწავლებლებში საგაეოში, თუ საქალაქში . . . ქართულის ენისათვის დაუნიშნავთ თითქმის ყველგან შექმნეს გაკვეთილები, ის დრო, როდესაც სუთის გაკვეთილით დაქანცულს ბავშვებს უჭირთ დასვენება და სწავლისათვის ყურადღება აღარა აქვთ შეჩენილი. ეს შექმნეს გაკვეთილიც კვირაში მხოლოდ ერთხელ-ორჯერა აქვს ქართულს ენას ნაწილადევი და ისიც მხოლოდ უმცროსს კლასებში, უფროს კლასებში კი მისი სასწავლებელიც მოსზობილია. ამ თითო-ორილად გაკვეთილის მოხმარებასაც მეტად აბრკოლებს ერთი გარემოება: ქართულის ენის სწავლების დროს ერთათა ჭკრებენ სხვა-და-სხვა კლასების მოსწავლეებს, რომელნიც, რასაკვირველია, სხვა-და-სხვა ცოდნის სარისხზედ სდგანან ქართულ ენაშიაც და ამიტომ ადგენენ რავდენსამე განყოფილებას; ამის გემო მასწავლებელი ვერასიუერს აწყობს და სერიანად ვერასიუერს ასწავლის. ამ წესის და რივის შედეგი ის გახლავთ, რომ რადუნობა ქართულის ენის გაკვეთილებისა წლის განმავლობაში ისე მცირეა

სხვა-და-სხვა სასწავლებლებში, რომ არამც თუ უკან ჩამოიწიებო
მეორე და მესამე ხარისხის საგნებს, ზოგს შემთხვევაში სომ-
ხურს ენასაც კი უჭობნებია ქართულის ენისათვის.

ეს ცხადად სჩანს წარსულის წლის გაკვეთილების უწყე-
ბიდან (ВНЕДОМОСТЬ ОНЪ УРОКАХЪ), რომელიც დაბეჭდილია კავ-
კასიის სამოსწავლო ოლქის ცირკულიარში № 8.

აკილოთ, მაგალითად თბილისის გიმნაზია. გალობას ღწე-
რას ხომ უკანასკნელი ადგილი უჭირავთ საგნებს შორის ღ ის-
წავლებიან მხოლოდ უძროსს კლასებში; მაგრამ ქართულს ენა-
ზედ კი გაშორებით მომეტებული გაკვეთილი ჰქონიათ; წერისა-
თვის განწესებული ყოფილა 299 გაკვეთილი, გალობისათვის
242 ღ ქართულის ენისათვის მხოლოდ 156 გაკვეთილი. თბი-
ლისის საქალბო გიმნაზიაში განწესებული ყოფილა ქართულის
ენისათვის მოქლის წლის განმავლობაში—იციოთ რამდენი გაკ-
ვეთილი? 23 (ოც-და-სამი), მაშინ როდესაც სომხურს ენას ამ
სასწავლებელში რგებია 101 გაკვეთილი. საქალბო პროგიმნა-
ზიაში ხელ-საქმისათვის დადებულია 306 გაკვეთილი, ტან-
ციობისათვის და გიმნასტიკისათვის 194 და ქართულის ენი-
სათვის მხოლოდ 26 გაკვეთილი, ერთს სასწავლებელში, სა-
ხელდობრ ალექსანდროვის სამასწავლებლო ინსტიოტუოტში, სა-
დაც უფრო საჭიროა ქართულის ენის სწავლება, რადგანაც ეს
ერთად-ერთი სასწავლებელია თბილისში, სადაც ქართველობა
უმრავლესობას შეადგენს და საიდგანაც გამოდიან მასწავლე-
ბელნი საქალბო სკოლებისათვის, ქართულის ენის სსენებაც
არა ყოფილა.

საკაყო გიმნაზიის გარდა, უველგან ქართული ენა
ახარიათ მოუმზადებელ მასწავლებლებს, გაუსსნელთ ღ უმეტართ
ქართულს ენაში და ლიტერატურაში. საკვირველიც არ არის ეს

სამდარე მასწავლებლებისა. ეგულა სასწავლებელში შევიტარს თითქმის უფრო მომეტებული ჯამაგირი აქვს, მანამ ქართულის ენის მასწავლებელსა. სამსახურიც მას არ ეთვლება, რადგანაც ქართული ენა მოკლებულია შტატის, კალდებულობითის საგნის უფლებასა. მისი პეტრონი, ყურის-მგდებელი არავინ არის. სვინიდისინანდ ასრულებს მასწავლებელი თავის თანამდებობასა და გონიერს პროგრამას მისდევს? კარგი ტუვილ-უბო რაოდ დაეთქვა გაკვეთილებზე და თავის უგუნურის სწავლებით აძულებს მოწაფეებს დედა-ენას და ეროვნულს ლიტერატურას? არცა-რა მაგას უშავს. მოწაფის ბედზედაც არავითარი გაგუნა არა აქვს ქართულის ენის სწავლებასა. იცის მან კარად თავისი დედა-ენა? არაფერი ემატება მთავრობის თვალში გულ-აცრუებული და სრულიად არა სწავლობს? არაფერი აკლდება. მოწაფე გადაჭყავთ ერთის კლასიდგან მეორეში, თუნდაც რომ ქართულს ენაში სულ ერთეულები ჰქონდეს გამწვრივებული; და სტოკებენ იმავე კლასში უბრალო მიზეზის გამო, თუნდაც ქართულში სულ ხუთები ესხას. ერთის სიტყვით ქართული ენა საქართველოს სასწავლებლებში ემგზავსება უბედურს ყოველ უფლებას მოკლებულ ბუმს.

ჩვენს ლიტერატურაში სშირად იყო ბასსა ამ საგნის შესახებ, — არა ერთსელ წარმოითქვა, რომ მეტის-მეტი უგულმართობაა ქართულის ენის გამოკლება სხვა საგანთა რიცხვიდგან, უმზგავსი სწავლება მისი სასწავლებლებში, რომელნიც ინახებიან უმთავრესად ქართველის საღისის ხარჯით და რომელთაც აწევსთ ვალად კისურზედ მოუმზადონ მას ერთგულნი და მის აკარგის მტოდნე მოსამსახურე პირნი. შარმან სამოსწავლო მთავრობამაც თითქო გულ-წრფელად მისცა ხანი ამ საზოგადო მოთხოვნილებას. . . . ოქტობრილურს გაზეთში «კავკასშიაც» გი იყო

დაბრუნდით რაგონში წერილი იმ აზრის დასამტკიცებლად, რომ საჭიროა და სასურველი ინტერესიც მოითხოვს, — ადგილობრივ ენებს ისეთივე ადგილი და მნიშვნელობა მიენიჭეთ ყველა სასწავლებელში, როგორც ჰქონდათ მათ ვაჩანცოვის დროსა. მაგრამ ვაჟიდა ერთი წელიწადი, მიღის მეორეცა და აღსრულებთ ჩამი-ჩუმიც ანსაიდგან ისმის. ლიტერატურა და სასოგადოება გაკვირვებულია და არ იცის, რას მიაწეროს ასეთი უცებ დაღინება. კერძოდაც და ბუკდვითაც ასახელებენ ერთს დაბრკოლებას, რომელიც ვითომც უშლიდეს სასოგადოების და მთავრობის სურვილის ასრულებას, ეს ვითომც ანთ მრავალ-ენოვანება გაკვასიის მცხოვრებლებისა. მაგრამ ეს გაკვირვება დაბრკოლებათ არ ჩაითვლება. . . . მრავალ-ენოვანება მხოლოდ მაშინ იქნებოდა ნამდვილი დამბრკოლებელი მიზეზი, როდესაც გაკვასიის ტერიტორია დაყოფილი ჰქონდა სსკა-და-სსკა ხალხსა, არამედ ყოველს გუბერნიაში და სათემოში ერთმანერთში ყოფილიყვნენ თანასწორად არეულნი. მაგრამ, როგორც მოგესვენებათ, ეს ასე არ გასლავთ. ქართველებს უჭირავთ თბილისის და ქუთაისის გუბერნია და ბათუმის მაზრა, სომხებს ეკუთვნით ერევნის გუბერნია და თათრებში მოსახლობენ ბაქოს გუბერნიაში და სსკანი. ყოველს გუბერნიაში ვალდებულ საგნად უნდა ჩაირიცხოს მხოლოდ ის ენა, რომელიცდაც დაბრკოლებს უმრავლესობა ამ გუბერნიის მცხოვრებლებსა. ეს მით უფრო სამართლიანი იქნება, რომ უფრო ამ უმრავლესობის სარჯით ინახება სასწავლებლები. უმრავლესობის პრინციპი ყველგან აღიარებულია და ჩვენც მასზედ უნდა ვიქმნათ დამყარებულნი, თუ მართლა საქმის გაკეთება გვინდა მართლაც, შეიძლება, რომ რომელსამე სასწავლებელში უმრავლესობა მოწაფეების ეკუთვნოდეს მცხოვ-

რებლების უმცირესობას, როგორც ეს აწის თბილისის გუბერნიასში, სადაც სომხობა ძლიერ შეადგენს მეოთხედს ნაწილს მცხოვრებლებისას და თბილისის სასწავლებლები ეთ თავის შვილებითა აქვს გაკისებული; მაგრამ ეს გარემოება არამც თუ არ არღვევს ხვენიას აწრის სიმართლეს, ერთი-ორად უფრო ძეტს ძალას აძლევს. როცა სასწავლებელს ინახავს ერთი საღსი თავის იუულით და მეორე გი სარგებლობს მითი, ეს დიდი უსამართლობაა, რომელიც უნდა უთუოდ მოისპოს შესახამის ღონის-ძიებით. ამ ღონისძიებამ უნდა გაამრავლოს პირველის საღსას შვილები სკოლებში თვით საღსის სიმრავლის შესახამად. მაგრამ თქვენ რომ მოითხოვოთ მცხოვრებლების უმცირესობის ენის ვაღდებულებითი სწავლება იმ საბუთით, რომ მისი შვილები შეადგენენ ძოწაიეთა უმრავლესობას, — ეს იქნება მეორე უსამართლობა. . . . და ემგსავსება იმას, რომ ვისმეს საღილი გამოსტყუო და ვასშმათ შენი დაწატიუებაც ვაღად დაღო იმ საბუთის ძალით, რომ ვასშმის მადაზედაც ვარო.

ცხადია, რომ არც სომხებს, არც თათრებს და არც სსვა საღსებს სამართალი არა აქვთ მოითხოვონ თავიანთ ენის ვაღდებულობითი სწავლება თბილისის და ქუთაისის გუბერნიასში, სადაც მხოლოდ ქართული ენა უნდა იქმნას შეტანილი ვაღდებულებითს, შტატის საგნების სიაში. სომხებს და სსვა საღსებს, რომელთა შვილები სწავლობენ საქართველოს სასწავლებლებში, რასაკვირველია, შეუძლიანთ ასწავლონ თავისი ენა, მაგრამ თავის განსაკუთრებულის სარჯით და ისე, როგორც კერძო, უვაღდებულო საგანი. სსენებულის საბუთის ძალით ერეკნის გუბერნიასში სომხური ენა უნდა განდეს ვაღდებულობით საგნათ, თათრული — ბაქოს გუბერნიასში და სსვა.

საკვირველი იქნება, რომ ამ გვარი საქმის დაბოლოება ვისთვისმე საწყენად დარჩეს. ჩვენ ვთხოვლობთ მხოლოდ ჩვენსას ჩვენს საკუთარს ქვეყანაში და არავის არ ვედავებით თქვენის ქვეყნის სასწავლებლებში თუკი ჩადგმევინე ჩვენს ენასა და უფლება მიანიჭეო. არც სხვა უნდა წამოგვედავოს ჯერ იმიტომ, რომ ეს წამოდადება უსამართლობა იქნება და მეტი იმიტომ რომ სასოგადო საჭიროების დაკმაყოფილებას სელს მოუშლის, ჩვენც წავგისდენს საქმეს და სხვასაც ავიტყვებ.

ქართულის ენის სწავლების აღდგენა სასწავლებლებში და დამკვიდრება ივართო სათუთველსედ ითხოვარ ბეჯითს შეუძავლობას მთავრობის წინაშე. ვის შეუძლიან ივისროს ეს შეუძავლობა? წარმომადგენელი დაწესებულება ამ უამად ჩვენში მართო ერთი არსებობს, — ეს გახლავთ თავად-ანსნაურთა კრება და მხოლოდ მას შეუძლიან აღძრას ეს საქმე და იზრუნოს მის შესრულებისათვის. ქუთაისის და თბილისის თავად-ანსნაურთობის წმინდა ვალია იშუამდგომლოს მთავრობის წინაშე ჯეროვანის უფლების მინიჭებაზედ ქართულის ენისათვის ჩვენს სასწავლებლებში, ბეჯითად აღვენოს თვალი ამ საქმის მსვლელობას და იხმაროს ყოველი დონისძიება, რომ იგი სტოლის უჯრასში არსად ჩარჩეს, არამედ ეღირსოს დროზედ ჯეროვან ყურადღებას და სასურველს ბოლოს.

ქართულის ენის და ლიტერატურის შესწავლა კიდევ უფრო მიუცილებელს საჭიროებას შეადგენს სასულიერო საზღავანდობისათვის, რომელმაც უნდა მისცეს საღსს სამდვილნი მოძღვარნი, სულიერნი მოწაიენი. არა უწყებას არა აქვს ისეთი დაასლოებითი ვავშირა საღსთან, როგორც სასულიეროსა. სასამართლოს და აღმინისტრაციის წარმომადგენლები მხოლოდ სახდახან, დრო-გამოშებით შეესებინ მას. სამღვდელო-

ება კი სამუდამოდ ხალხშია მოქცეული, არის მოწამე მის ჭირისა და ღვინისა, გაბმული და შეუწყვეტელი ურთი-ერთობა აქვს მასთან. ყოველი წევრი სამწყვსოში აკენიდგან დაწყობილი ვიდრე სამარქმდის მოძღვრის გავლენის ქვეშ არის. ამ გავლენას შეუძლიან დიდი ნაყოფიც მოიტანოს და დიდი ვნებაცა. თუ მოძღვარი შეკავშირებულია ერთან მასის წარსულის და აწმდგომის ცოდნით, მის ენის და ლიტერატურის შეთვისებით და აღსრდილი აქვს გულში ღივიანული და პატივისცემა თავის ხალხისა, ღმერთმა თქვენს ნუ მოგაკლათ ის სიკეთე, ის ნუგეში, ის შიგნა და ღვინა, რომელსაც იგი ხალხში მოჰყენს. მაგამ თუ მოძღვარი სხვა გზით არის აღსრდილი, თუ მოკლებულია იგი ყოველს ერთგულს საუნჯის ცოდნას და თანაგრძობას, თუ მასში ამოუფხვრიათ თავის ერის პატივისცემა, გადაბირების გზასკად დაუყენებიათ, დაუმასხინებიათ და ყოველი სულიერი კავშირი მოესპიათ მის და ერს შუა, მასში თქვენს მტრისაგ აშოროს ის ვნება, ის ზარალი და ის გაწყვეტილობა, რომელსაც იგი შესძღვნის თავის სამწყვსოსა. ეს უბრალო, ახბანური ჭეშმარიტებაა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა უწინ კელესია და ხელმძღვანელობენ ახლა ყველგან სასულიერო ახალგაზდობის აღსრდაში. თვითონ მოციქულები მხრად მასუკან ბედაგდენ სასარების ქადაგებას რომელსამე ერს შორის, როდესაც ამ ერის აკვარგიალობას დაწყვილებით გაიგებდენ და დასელოვნდებოდენ მის სამშობლო ენაში. მათი ქადაგება მით უფრო ნაყოფიერი და ძლიერი იყო, რამდენიც მოციქულს მომეტებული კავშირი ჰქონდა ხალხთან და რამდენადაც უფრო მარჯვად სმარობდა იმ ერთგულს ძალას, რომელსაც წარმოადგენს ხალხის ენა. ამ გვარის ნიჭით, ამ გვარის ცოდნით და თანაგრძობით ყველა

მოციქულსად ბევრით მდიდარი იყო მოციქული ჰაკლე, რომელმაც მშვენივრად შეისწავლა ჰროვინციალური ლათინური დიალექტები და რომელთაც იგი სძარობდა ქადაგებაში, ნაცვლად ვირგილის და სენეკის გარანდულ ლათინურ ენისა. ამიტომაც იყო მისი ქადაგება ისეთი ძლიერი და ნაყოფიერი; წმინდა მამების მოქმედებაშიაც ამასვე ვხვდებით. ოქროპინი, დიდი ვასილი, გრიგოლ ღვთის-მეტყველი და სხვანი შეიქმნენ ისეთის მძლავრის და კეთილის გავლენის მექონნი იმ გარემოების მეორებით, რომ სულით და გულით იყვნენ დაკავშირებულნი თავის სამწესოსთან, მის წარსულთან, ენასთან, ლიტერატურასთან. უბრალო მღვდელმა არიიმ გამოუცხადა ომი მთელს მართლ-მადიდებელს ქრისტიანობას მისის მრავალის პატრიარხებით, კათალიკოსებით და ეპისკოპოსებით, მძლავრად იბრძოლა, თითქმის ნასევარი ქრისტიანობა თავისკენ გადაიყვანა და თავისი ერესული სწავლა დაამკვიდრა დიდ ხანს უფრო იმის გამო, რომ იფარად და სძალად სძარობდა ისიც და იმის მომხრენიც საღვთის ენებს და დიალექტებს. მსოფლიო საეკლესიო კრებებს ეს კარგად ესმოდათ, რასაკვირველია, და ამიტომ ითხოვდნენ, რომ ყოველს მღვდელს ზედ-მიწევნით სცოდნოდა ენა თავის სამწესოსი და ექადაგნა მხოლოდ ამ ენაზედ. ასე იყო უწინ და ასევე გასლავთ ახლაცა. კათოლიკების და ლატრანგების მისიონერების ნაყოფიერი მოქმედება, მათის სამღვდელთების მძლავრი გავლენა სამწესოსზედ იმის შედეგია, რომ სასულიერო ახალგაზდობის სწავლა და აღზრდა არის დაფუძნებული ეროვნულს ნიადაგზედ, ზედგამოჭრილია საღვთის მოთხოვნილებაზედ.

ერთის სიტყვით ქრისტიანობრივი ეკლესია ყველგან და ყოველთვის მისდევდა იმ აზრსა, რომელიც გამოსთქვა «ღვთის

კრმა» დავით წინასწარ-მეტყველის პირით: ჩვენ ვაღიღებთ მათ, ვინც უბნობს ჩვენის ენითა.

ჩვენში რაღასა ვხედავთ? სრულს უგუღმართობას, მოის-
 ზო თუ არა კათოლიკოსობა საქართველოში და დამკვიდრდა
 ექსარქოსობა, სასულიერო ახალგაზდობის აღზრდა და სწავ-
 ლა დააყენეს თავის წმინდა მისანს— ქართველ საღვთისათვის
 ჭეშმარიტის მოძღვრების მომზადებას— და დაუენეს გადაბი-
 რების გზას. ნამდვილ ქართულის სასულიერო სემინარიების
 ნაცვლად, რომელნიც არსებობდნენ წარსულს საუკუნის გასულს
 და რომელნიც დაკვირვებულ იქმნენ ახლის წყობილების შექმნე-
 ბის დროს, დააიფუნეს სსოლასტიური ბერძნულ-ლათინურ-რუ-
 სული სემინარია, რომელსაც თითქმის იმდენი კავშირი აქვს
 ქართველ საღვთთან ღმის მოთხოვნილებასთან, რამდენიც თა-
 რების შედრესებს. სასწავლებელი, რომელიც იხსნება მთლად
 ქართველის ერის სარჯით და გაღებულა მოუზადოს მას
 ჭეშმარიტნი სასულიერო მწიგნობარი, —სწავლის ბერს სხვა-და-
 სხვა რამეს, მაგრამ ის კი სრულიად უუგუღმებოდ არის დარ-
 ჩენილი, რაც ასჯერ უფრო უსაჭიროებს ცოდნას შეადგენს
 ქართველის ერის მომავალთა მოძღვართათვის. ქართულის ერის,
 ქართულის ლიტურჯიურის საეროსი და სასულიეროსი, ქარ-
 თულის ისტორიისა საეკლესიოს და სამოქალაქოსი აქ სასწავ-
 ნებელიც არ მოიპოება. მხოლოდ სუცურის მესანიკურის კით-
 სვისათვის ძლივს-ძლიობით გამწესებინეს ოთხი გაკვეთილი
 კვირაში ექვს-კლასიან სასწავლებელში, მაშინ, როდესაც ბერ-
 ძნულისა და ლათინურისათვის დადებულა ოც-და-ცხრამეტი
 გაკვეთილი კვირაში.

მეტად შესანიშნავია ის ფაქტი, რომ სასულიერო სემი-
 ნარიაში მის დაარსებიდანვე დღეინდელ დღემდე გამოკლებუ-

ღია, უარ-ყოფილია ქართული ელემენტი, მაშინ, როდესაც საერო სასწავლებლებში სშირად სტერია ამ ელემენტს ჯეროვანი ადგილი, თუმცა ეს ელემენტი კიდევ უფრო მომეტებულად უჭირდა და უჭირს სას-უღიერო სასწავლებლებს. ეს სამწესარო მოკლენა წარმოსდგება იმ მიზეზისაგან, რომელიც თითქმის არავის არ შეუმჩნევია და გამოურკვევია ჩვენში. საქმე ის გახლავით, რომ ჩვენის ქვეყნის სას-უღიერო საქმეებს განაგებს არა ადგილობრივი მთავრობა — საქართველოს ექსარხოლი, — რომელმაც უფრო დაახლოებით იცის თავის ეპარხიის ავი და კარგი, საჭიროება და მოთხოვნილება და რომელზედაც სამწესარო უნდა ჰქონდეს მეტ-ნაკლებობით გავლენა, არამედ უმაღლესი ინსტანცია ჰეტეროუდიდგან, უწმინდესი სინოდი, რომელიც ეოკელთვის იმასა ცდილობდა და ცდილობს, რომ საზოგადო რუსულს დონეზე დააყენოს ჩვენი სას-უღიერო სასწავლებლები. საქართველოს ექსარხოლის უფლება ბევრით არაფრით გაიჩივს უბრალო არხიეპისკოპოსის უფლებათაგან და აჩრდილიც არ არის იმ მძლავრის უფლები-სა, რომელითაც იყო შემოსილი საქართველოს კათოლიკოსი. ამითი უნდა ავსსნათ, სხვათა შორის, ის მოკლენა, რომ თუმცა საქართველოს ექსარხოლებში ერივნენ ნიჭიერნი და სათნო პირნი, მაგრამ სიკეთე კი მაგდენი არაფერი დაუთესნიათ. თუ ისინი რაიმე გონიერს მოსაზრებას წარადგენდენ სოლმე სინოდში, იმ მოსაზრებას, რომელიც ზედგამოჭრილი იყო ჩვენს განსაკუთრებულს ცხოვრებაზე, უარი მოსდიოდათ — იმ საბუთით, რომ თქვენის წადილის შესრულება საზოგადო წესდების ჰრმონიას დაფუძვსო, თითქოს ერის ცხოვრება იყოს დაარსებული წესდებისათვის და არა წესდება ცხოვრებისათვის. მაგალითად, განსვენებულმა ექსარხოლმა ევსევიმ იმულებულმა

ადგილობრივის მოთხოვნილობით, სინოდში წარადგინა პრექტი ქართულის ენის კათედრის დაარსებისა სასულიერო სემინარიაში, მაგრამ უარი მოუვიდა. სამწუხაროდ ამ გვარევე უარს მოსდიოდათ ექსარქოსებს მაშინ, როდესაც სხვა ზომას გამოითხოვდნენ იმ მოსაზრების ძალით, რომ აქ არისა და უფროსი უფს წესდებას ვერ შეიმუშევენო. ამ შემთხვევაში სშირად დაუყოვნებლივ მოსდიოდათ თანხმობა და ღონისძიება-გულისხმობა...

თუ საერო უწყებაში უფრო უკედ მიდიოდა საქმე, თუ აქ ადგილობრივ ელემენტს ცოტაოდენი მაინც პატივი და უფლება ჰქონდა, ეს უნდა აისახას იმითი, რომ მთავარ-მართებულისა და სამესტნიკი შემოსილ იყვნენ დიდის უფლებითა და შეკლეთ ბევრი კეთილიც ექმნათ და ბევრი ბოროტიცა; და რადგანაც ამ დიდს უფლებას მოსდევდა ზნობითი პასუხის გება ჩვენის ქვეყნის წინაშე, ამიტომ ცდილობდნენ, რომ ადგილობრივის ელემენტის პატივის დებით დაემსახურებინათ თანაგრძნობა მცხოვრებლებისა, რომელთა წინაშე თავის გამართლება შეუძლებელი იყო პეტერბურგისაკენ მიითითებით.

აქედამ ცხადად სჩანს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ავტონომიურს, თვით მმართველობის პრინციპს ჩვენის ქვეყნისათვის და რამდენად საჭიროა, რომ ჩვენის ეკლესიის მართვა და განგება უმთავრესად იყოს საქართველოს ექსარქოსის ხელში და პირდაპირ არ ექვემდებარებოდეს პეტერბურგის ინსტანციას...

შესანიშნავი გნება შესძლვს ჩვენს ქვეყნის ქართულის ელემენტის გამოკლებამ ჩვენის სასულიერო ანალოგადობის აღზრდისა და სწავლისაგან. ამ მიზეზის წყალობით ჩვენი ერი მოაკლდა მოძღვართა, სულით და გულით მასთან დაკავშირე-

ბულთა. სახარების მალაღის სწავლის ქადაგება იშვიათად ის-
მის ასე, რომ აჩამც თუ სოფლებში, ქალაქებშიაც ძვირად გა-
იგონებ; საეკლესიო კათედრიდგან მოძღვრებასა. მღვდლების
გულის აცრუებამ ქადაგებაზედ იქამდის მიადწია, რომ მზა-
მზარეული ქადაგების წარმოთქმაც კი მარეკლის წინაშე ემნელე-
ბათ ღეზნაებათ. ქართულს ენაზედ კარგა ხანია დაბეჭდა მშვე-
ნიერნი ქადაგებანი იმერეთის ეპისკოპოსის ყოვლად-სამღვდე-
ლო გაბრიელისა. ყოველი სამღვდელოება, რომელშიაც კი ცო-
ტადენად მანც ღვივის ღვთის ნაშეწევალთ, სისარულით მი-
ეგებებოდა ამ გვარ ქადაგებათა მოკლენას, შეიძინდა მათ და-
გამოიყენებდა საეკლესიო კათედრის გაცოცხლებსათვის. მაგ-
რამ ჩვენმა სამღვდელოებამ იმდენად უფურადღებოდ დაავდო-
ეს ქადაგებანი, რომ ათის წლის განმავლობაში ერთი გამო-
ცემაც ვერ გაისუიდა. ეს მით უფრო სამწუხაროა ჩვენის სამ-
ღვდელოებისათვის, რომ ეს ქადაგებანი ევროპაში მოკლე-
ხნის განმავლობაში ღირსეულად დაავასეს. არ გავიდა ერთი
წელიწადი მათის დაბეჭდვის შემდეგ, რომ ლონდონში გა-
მოვიდა ცალკე დახათიან ტომათ მათი თარგმანი. ინგლი-
სელებს ტყუილად-უბრალოდ რაიმე გარჯა და საჩუი არ უყ-
ვართ. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ ჩვენის ყოვლად-სამ-
ღვდელო გაბრიელის ქადაგებანი აჩამც თუ თვითონ ინგლის-
ში წარმოითქმებიან იქაურ ჰასტორების პირით, კალონიე-
შიაც კი უთუოდ სშირად დაამშვენებენ საეკლესიო კათედრა-
სა. როგორ ჯავრით არ აკესება ქართველს გული, როდეს-
საც წარმოიდგენს, რომ ჩვენის ქვეყნის შვილის გონების ნა-
წარმოები უნდა უნათლებდეს გონებას და უმადლებდეს ზნეო-
ბას ავსტრალიის და დიდის ოკეანის კუნძულების მცხოვრებ-
ლებს და ესევე ნაწარმოები სრულიად უცნობელი და უნაყო-

იყო უნდა ჩნებოდეს ჩვენის სალხისათვის, იმ გარემოების შე-
 რთებით, რომ ჩვენი სამღვდელთა, აღსრდილი გადამბირე-
 ბელს გზაზედ, იჩენს საშინელს დაუდევრობას, უსკირობას და
 უკუღმართობას თავის წმინდა მოწოდების შესრულებაში.

მაგრამ მართლაც ქადაგება არ გაუქმდა ჩვენში. მას თან
 გაჰყვა სასულიერო ლიტერატურაც, რომელიც წარსულს საუ-
 კუნის დამლევეს მდიდარი იყო ბევრ-ნაირ თხზულებებით. მთე-
 ლის ოთხმოცის წლის განმავლობაში ორი სასულიერო წიგნი
 არ გამოსულა ქართულს ენაზედ. მთელს საქართველოს სამ-
 ღვდელთს არ ახადია არც ერთი სასულიერო უუჩნალი: სასუ-
 ლიერო მოთხოვნები თავის სამწესოსი ჩვენს სამღვდელთა-
 ბას იმდენად მივიწყებული აქვს, რომ ოცის წლის განმავლო-
 ბაში ვერ ითავა გადათარგმნა რუსულიდან ერთის ნატარს სა-
 სულიერო წიგნისა, რომელიც უსაჭიროებს რასმე შეადგენდა
 სასლობისათვისაც და სკოლისათვისაც და რომელიც მხოლოდ
 ერთის წლის წინედ გადმოთარგმნილ იქმნა საერო პირის შრო-
 მითა.

ბლადოჩინების და მარტის უფროსების მოხსენებათაგან,
 რომელნიც მიღებული არიან სინოდალურს კანტონში და
 გუბერნიის მმართველობაში, სჩანს, რომ მტრული განწყობი-
 ლება მღვდელსა და სამწესოს შორის საზღვარს გადასულა.
 სასულიერო მთავრობამ საქმის წაღმა დატრიალებისათვის და
 ნაყოფიერის კაკშირის აღდგენისათვის მღვდელთა და სამწესო-
 თა შორის რაღაც საცოდავი ტაქტიკა მრევლის გადასახადისა
 გამოიგონა, მაგრამ თუ ამისთანა წგნიკის დონის-ძიებით შე-
 იძლებოდეს დიდის ბოროტების მოსპობა, ჭკუენაზედ ბედ-
 ნიერების დამუარება უადვილესი საქმე იქნებოდა. აქ სრულიად
 სხვა-გვარი დონისძიებანი არიან საჭირონი.

ერთი უმთავრესი ღონის-ძიება არის ჭეშმარიტს გზაზედ დაყენება სასულიერო ახალგაზდობის აღზრდისა და სწავლისა. სასულიერო სასწავლებლების და სემინარიის ორგანიზაცია სრულიად უნდა შეცვლილ იქმნას. ბერძნულ-ლათინურ-რუსულის სასიათის მაგივრად, მათ უნდა მიიღონ ქართულ-რუსული სასიათი. ძველის ენების სწავლება საჭიროა სრულიად მოისპოს და მათ მაგიერ საფუძვლიანად და განვითარებით ასწავლონ ქართული და რუსული ენები. უიერო დიდი წილი ძველის ენებისათვის გადადებული გაკვეთილებისა უნდა ეწილადოს ქართულის ენის კათედრას, რომელიც უნდა იზერობდეს: ქართულს ვრცელს გრამატიკას, ჩვენს სასულიერო და საერო ლიტერატურას, საქართველოს ისტორიას საეკლესიოსა და სამოქალაქოსა და სხვ. მაგრამ მართო ქართულის კათედრის დაარსებით საქმე კერ გასწორდება. ეს ცვლილება მხოლოდ შეამცირებს ბოროტებასა, მაგრამ მის მოსპობას კი კერ შეიძლება. ნამდვილის სასულიერო მწუქემების აღზრდას ქართველის ხალხისათვის მხოლოდ მაშინ მოეესწობით, როდესაც სასულიერო სასწავლებლებში დაწესდება სწავლება ეკლესია საგნებისა ქართულს ენაზედ, რუსულს ენაზედ გამეორებით და სემინარიაში ნახევარი წილი საგნებისა ისწავლება ქართულს ენაზედ. ამ გვარი მომართვა და დაწყოება სწავლისა საფუძვლიანად შეასწავლინებს მოწაფეებს არა მართო საგნებს და ქართულს ენასა, არამედ რუსულშიაც ახლანდელზედ ერთი-ორად მომეტებულად დაახელოვნებს მათ, რადგანაც სრულიად მოსპობს იმ თუთიყუშობას, მესანიკურს ზეპირ-სწავლობას, რომელიც ესლა სასულიერო ახალგაზდობას ტვინს უწყალებს, საგნების შეგნებას უშლის და რუსულის ენის გონივრულს შეთვისებას თითქმის შეუძლებელს ხდის.

ძალიან შეძვდარი იქნება მკითხველი, თუ ამ ჩვენს აზრს რადიკალურ რადიკალად ჩასთვლის: ქართულს ენაზედ სწავლება საგნებისა ხომ უფრო ძნელი ნაწილია ჩვენის მოსასწრებისა; მაგრამ ეს აზრი ერთსელ უკვე გამოთქმული იყო სასულიერო მთავრობისაგან ოფიციალურს ქალაქში. 1866 წელს, თუ შემიძნედა, — კარგად აღარ ვკანსოვს, შენიშნეს ის მოვლენა, რომ ქართველი ძველები არამც თუ ქადაგებას არ ამბობენ ეკლესიებში, საეკლესიო წიგნებსაც კი ჯლოყინით, ჩათვლით და ბოროტებით კითხულობენო. ეს შენიშნა მაშინდელს ექსარსოსს ვესევის და თავისით შეეტანა თბილისის სასულიერო სემინარიასში წინადადება ქართულის ენის სწავლების გაძლიერების შესახებ. ამ წინადადებაში სსკათა შორის აღიარებული იყო საჭიროება და სარგებლობა რაკდენიმე საგნის სწავლებისა ქართულს ენაზედ. სამწუხაროდ ამ აზრის ასრულება გადადებული იქმნა სემინარიის მთავრობის მხრივ ახლის წესდების შემოღებამდის და ამ შემოღების დროს მაშინდელის ობერ-პროკურორის გრაფის ტოლსტოის ჩინოვნიკები წინააღმდეგენ არამც თუ ქართულს ენაზედ საგნების სწავლებასა, ქართულის კათედრის დაარსებაც უსარგებლოდ ჩასთვალეს. ტოლსტოი ახლა აღარ არის, სინოდს ახალი ობერ-პროკურორი ჭყავს, კავკასიასაც ახალი მთავარ-მმართველი მოსდის და გვგონია, რომ მარჯვე დროა აღვიძროთ კითხვა ჩვენის სასულიერო სასწავლებლების და სემინარიის რეორგანიზაციაზედ, გადაკეთებაზედ, იმ სახით, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ. თანხმობა და შეამდგომლობა ამ საქმეში შეუძლიან ივისროს თავდაზნაურთა კრებამკე...

ამ სიტყვებს მივმართავთ არა მარტო აღმოსავლეთის ქართველობას, არამედ უფრო მომეტებულად დასავლეთის სამ-

დღეღობებს, რომელმაც წარსულს წელს გადასწევიტა სასუ-
 ლიერო სემინარიის დაარსება ქუთაისში და თავისივე ღარიბის
 ჯიბიდან აღიზინა მას სასწარო არსებობისა. ამ სემინარიას
 შეუძლიან მოუტანოს დიდი საზრებლობა მთელს მხარეს მხო-
 ლოდ მაშინ, თუ იგი სხვა გზაზე იქნება დაუქნებელი, სხვა
 ნიადაგზედ გამაგრებული და სხვა გვარად განწყობილი, ვიდრე
 თბილისის სემინარია. მაგრამ, თუ ქუთაისის სემინარია შეიქნა
 კომოთ თბილისის სემინარიისა, მაშინ იქაც იმავე მწარეს და
 ძველ ნაყოფს მოვიძებოთ, რომელიც აქ შეგვიძენეს. ეს სასე-
 ში უნდა იქონიოს იმერეთის სამღვდელთა ღმრთველი ღო-
 ნისძაბება ისმაროს, რომ ბერძნულ-ლათინურ-რუსულის სემინა-
 რიის მაგივრად დაარსოს ქართულ-რუსული სემინარია. ჩვენის
 მოსაზრების ასრულება ბევრით უფრო ადვილია ქუთაისის სე-
 მინარიის შესახებ, ვიდრე თბილისისა: დასაარსებელ სასწავლებ-
 ლის ახალ იგებსზედ დაუქნება ერთი-ათათ ნაკლებ ჯაფის ით-
 სოვს, ვიდრე ძველის გარდაკეთება. თბილისის სემინარიას სა-
 ეკლესიო საზინა ინსპეკტორი და ამიტომ სამღვდელთა დიდი
 ხმა არა აქვს მის მართვაში და განგებაში. ქუთაისის სემინა-
 რია კი არსდება ადგილობრივის სამღვდელთა საზრით, რომ-
 ელსაც ამის გამო სრული უიღობა აქვს იმ გვარს ორგანი-
 საციას მისცეს, რაც უფრო ზედ-გამოჭრილად მიანსია ჩვენის
 ქვეყნის მოთხოვნილებასზედ.

III

ეროვნულის პრინციპის და ეკონომიურის აღორძინების ერთმან-ერთზედ დამოკიდებულება. — რად ჩამოვრჩით უკან ეკონომიურის კითხვების განვითარებაში? — ადგილ-მამულის სიუიწროვე საქარ-თველოში. — სად და ვინ უნდა იქმნას გადასახლეული ჩვენის ქვეყნიდან. — ხმა სწავლების ფასის მომატებაზედ.

დიად, კარგი რამ გასლავთ ეროვნობითის პრინციპის დამ-ყარება ყოველს სტერესში, მაგრამ მარტო ეს არ არის საკმა-რისი ქვეყნის დაყენებისათვის ბედნიერების გზასზედ. თუ მო-მეტებულად არა, იმოდენადვე მანც საჭიროა წარუხვა სოცია-ლურს ცვლილებაზედ, საღსის ეკონომიურ მდგომარეობის გაუკეთესობაზედ. მართალია, დოკლათის აღორძინებაზედ ეროვნულს უჩულებათა აღდგენასაც კეთილი გავლენა აქვს, მაგ-რამ შირდაპირ არა, მსოფლოდ შეუძავლობით. მეორე მხრით ეკონომიურად აყვავება ქვეყნისა სდება შეურყეველს ბურჟათ ეროვნებითის აღორძინებისა. ამ სახით ეს ორი დედახობი საღსის ცხოვრებისა ერთმანერთს მხარს ამდეკენ, ხელი-ხელს არიან გადაბმულნი და მათი დაცალკეება და გაყრა ხეირს არ დაყრის არც ცალკე შირსა და არც საზოგადოებასა. ეს კარ-გად ესმოდა ჩვენს ინტელიგენციასა და ამიტომ იგი ცდილობ-და, რომ ეროვნულ საქმეებთან ჯეროვანი უურადდება მიექცია სოციალურ და ეკონომიურ კითხვებისათვისაც, მაგრამ უნდა გავტედეთ და აღვიაროთ, რომ სოციალურის და ეკონომიუ-რის კითხვების შემუშავება ტოლად არ მიდიოდა შირკელის კითხვების განკითხვებასთან და თვალ-საზიხოდ უკან რჩებოდა. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო, ვიდრე ეკონომიური; ეროვნული მხარე

ჩვენის არსებობის უფრო ძლიერ გეტკიოდა, გვალონებდა, გოდრე სოციალური, ღნათქვამია, რომ რაც უფრო მეტად სტიკი-კა ჩაცს, იმაზე უფრო სშირად სნივის სშირად ლაშარაკობსო. ქონებით ჩვენი გლესობა უკან არ ჩამორჩება რუსეთის გლესობასა; მაგრამ ახა შეადარეთ ჩვენის ენის, ლიტერატურის, ჩვენის მეცნიერების და სხვა ეროვნების ძალთა უფლებანი რუსეთისასა და თქვენ მათ შორის დანახავთ გაუზომელს მანძილსა.

მცარეოდენი საწილი ჩვენის ინტელიგენციისა, რომელსაც არ ესმოდა ეროვნულის პრინციპის დიდი და ძალადი მნიშვნელობა და რომელიც იჩემებდა დემოკრატების სასელსა და მართო ნივთიერობითს ცვლილებას ვითომ თავჯანსა სცემდა, ვალდებული იყო მიექცია თავისი უურადლება ეკონომიურ კათისკებისათვის, გამოეკვლია იგინი და ცდილიყო შესახამი ცვლილება გამოეწვია სალხის ნივთიერის მდგომარეობისა. მაგრამ მან საბაკევისის თანამდებობა არჩია ამას კაცსკა და ლანძვკა ეროვნობითის პრინციპის მოსარჩლეთა საქმეთ გაიხდა; ეკონომიურს მდგომარეობას ჩვენის სალხისას ერთი წერილიც არ უწილადა და ამითი აშკარად დაამტკიცა, რომ სალხის ნამდვილი მოუვარეობა მას კერედ ენის წკურის ქვემოთ არ წასვლია.

ეს განსლავთ უპირველესი მიზეზი, რომ, თუმცა გლესობის განთავისუფლების შემდეგ გაიარა ჩვიდმეტმა წელიწადმა, მაგრამ ჩვენმა საზოგადოებამ აქამდის საიუტოკლიანად არათერობის ჩვენის ქვეუნის ეკონომიურს მდგომარეობასკედ. არ ვიცით, რამდენმა კომლმა გლესმა დააღწია ბატონ-უმობის უღელიდგან თავი, რამდენმა მიიღო სრული ნადელი, რამდენმა ნაკლები, რამდენი დაჩჩა სრულიად ბოგანოთ, ეულ:თ, რა გავ-

ლენა იქონია დოკლათის შექენაზედ ბატონ-უმობის მოსპობამ, უკან წავიდა ჩვენი გლეხობა, როგორც რუსეთისა, თუ წინ მიდის, რამდენმა გამოიხედა ნადელი და რამდენმა ვეჩა, რამდენი მამულ-დედული დაჭყიდა თავად-ასნა-ურობამა, რამდენი გადავიდა გაუიდული მამული გლეხების სელში და რამდენი ჩაუკარდა სომხებსა, სად და რაოდენი სივიწროეა მიწისა, რამდენად უჭირს ჩვენს გლეხობას თავისუფალს მიწაზედ გადასახლება ჭ სად უფრო მოუხდება ეს გადასახლება და სხვანი და სხვანი.

ამ კითხვების გამოკვლევას ჩვენში განსაკუთრებულს მნიშვნელობას აძლევდა ის გარემოება. უკვე ხსენებულნი ჩვენგან განმარტებითს წერილში, რომ საქართველოში გლეხობა შეადგენს ცხრა ნაწილს მცხოვრებლებისას და მხოლოდ მათე ნაწილი ქართველებისა ეკუთვნის სხვათა წოდებათა.

ჩვენი უუჩნალი შემდეგმა ეცდება ეგონომიურს კითხვებს უმთავრესი ეურადდება მოასმაროს, რადგანაც ეროვნულის პრინციპის მნიშვნელობა თეორიით საკმაოდ არის განვითარებული და მოელის მხოლოდ პრაქტიკულს აღსრულებასა. ამ ყმათ კი ჩვენ მოკლედ განუმარტავთ მხოლოდ ერთს ხსენებულს კითხვათაგანს. რამდენად უჭირს ჩვენს ხალხს თავისუფალი მაწები გადასახლებისათვის და სად უნდა გადასახლდეს?

რუსეთის უძიწო გლეხების გადასახლებაზედ ერთი წელიწადია რაც დიდი ხასი ჭ სჯა არის მწერლობაში, სასოგადოებაში და თვით მმართველობაც იმდენი ზრუნვა ამოუჩინა, რომ დანიშნა განსაკუთრებითი კომისისა გადასახლების თაობაზედ, რომელმაც ავად თუ კარგად უკვე შეასრულა თავისი მინდობილობა. რუსეთის გლეხების გადმოსახლებას ჩვენშიაც აზირობენ. ამას ქადაგებდენ ზოგიერთა რუსული უუჩნალ-გა-

შეთები, წარსულის წლის «კაკაკაზმაც» ხანი მისცა და მართებლობას კიდევ გამოუგზავნია აგენტები, რომელთაც უნდა დაათვალიერონ და ამოაჩინონ ცალკერი ადგილები შავის ზღვის ახლო რუსეთის გლეხობისათვის.

მაგრამ შინ რომ უმარადი სტიროდეს, გარეთ ტაბლას რა უნდაო. საქართველოს გლეხობას... უფრო მოძეტებულად უჭირს თავისუფალი მიწები და გადასასლება, ვიდრე რუსეთისას. რუსეთში ერთს კვადრატის მილზედ საშუალო რიცხვით სტოკრობს 500 სულამდის; ჩვენში ამავე სივრცეზედ მოთავსებულა 1000 სულამდე. თუ სასეში მივიღებთ იმ გარემობას, რომ საქართველოს ნასეკარი მთებს უჭირავთ, რომელნიც სასნავ-სათესად არ ვარგანს, მაშინ ცხადად დავინახავთ, თუ რამდენად აღემატება ჩვენებური სივიწროვე მიწისა რუსეთის სივიწროესა... კაკაკასიის ჭყერი და ბუნება ისე ძლიერ განსხვავდება რუსეთის ჭყერისა და ბუნებისაგან, რომ რუსის გლეხობა აქ ვერ გასძლებს და შეიქნება მსხვერპლი სხვა-და-სხვა ავადმყოფობისა. გამოცდილებამ უკვე დაამტკიცა ესა. ქართველი გლეხობა ვი შავი ზღვის ნაპირას არსენად იცხოვრებს, როგორც თავის სამშობლო ქვეყანაში; ნაბობებ მიწებს ვარგად მოისმარებენ, დოვლათს შეიძენენ, თვითონაც ისარგებლებენ და სასულემწიფოსაც არგებენ...

მაგრამ სივიწროვე თანასწორად არ არის მთელს ჩვენს ქვეყანაში. თუმცა აღმოსავლეთის საქართველოშიაც სასნავ-სათესი იმდენად ნაკლებია, რომ საზნები ზოგან მეოთხედის მაგიერ ამ უამად ისდიან მემამულეების სასარგებლოდ მესამედზედაც მეტსა მიწის მოსავლიდგან, მაგრამ დასავლეთის საქართველო ერთი ორად და სამად მოძეტებულს სივიწროვეს ითმენს. ეს ცხადდა სჩანს პირველად სტატისტიკურის ცნობე-

ბიდგან. აღმოსავლეთის საქართველოში ერთს კვადრატის მილზედ ითვლება 800 სული, დასავლეთისაში 1200—1300 სული, თუ იმასაც დაკუთმებთ, რომ ღისის მთის იქით მთები და ჭაობები ბევრად მომეტებულია, ვიდრე აქეთ, დავრწმუნდებით, რომ სკენი დასავლეთელი ძმები ერთი-ორად მომეტებულია სივიწროეს იტანენ, ვიდრე სკენა. ეს გასლავთ იმ მოვლენის მიზეზი, რომ, თუმიცა იძერალებს, მეგრელებს, რაჭველებს და გურულებს აწავისზედ ნაკლებ არ უყვართ არც სამშობლო მხარე, არც თავისიანობა... მაგრამ იძულებულნი არიან დასტოვონ ყველაფერი, დაიფან ტენ აქეთ-იქით ან მოელის წლებით, ან მარტო ზამთრობით, გასდნენ ლაჭიებათ, მხარეულებათ, კურებათ, კურტნიან მუშებათ და მოიპოვონ საცხოვრებელი დონისძიება, რომელსაც მათ კერ ამლეკს მათი შაწია, ერთის მტკაველის ოდენი უძრავი ქონება.

მაგრამ ჩვენის ქვეყნის დასავლეთის ნასევარსაც თანასწორად არ აწუსებს სივიწროვე. იძერეთი და გურია ისე შევიწროებულნი არ არიან მიწის ნაკლებობით, როგორც რაჭა და სამეგრელო. რაჭაში დღიური მიწა ფასობს ოთხმოც თუმანადის, სამეგრელოშია ც მიწა თითქმის ამდენადვე ძვირია. ეს საკვირველიც არ არის: სამეგრელოში თითო კვადრატის კერსზედ სცხოვრობს 1800 სული. ამ სივიწროვეს ერთი-ორათხდის ის გარემოება, რომ ნასევარი სამეგრელო ტყესა და ჭაობს უჭირავს, რის გამოც თითო გამოსადეკს კვადრატის კერსზედ აქ 3600 სული მოდის. ეს ისეთი სივიწროვეა, რომელიც რუსეთის არც ერთს კუთხეში არ გავონილა. ეს სივიწროვე ერეკება მეგრელებს სამუშაოდ ზოგს აღმოსავლეთისკენ, ზოგს დასავლეთისკენ და ზოგს სამხრეთისკენ. ამისთა-

ნავე კიწრო ტაივში იწვის, როგორც ვსტჰეი, რატაც თავის
პატროსანის და ძუყაითის მცხოვრებლებითა.

ამაზედ უფრო დიდი ჭირი ჩვენს ქვეყანას ამ უამად არ
ადგია. ამაზედ უსაჭიროესს საქმეს ჩვენი მწერლობა და სა-
ზოგადოება ვერ აღძრავს. ჩვენი გავლენიანი პირნი უდიდესს
სიკეთეს შესძენიან ჩვენს ქვეყანას, თუ თავის შუამდგომლო-
ბით მთავრობის წინაშე ჩვენს უმამულო გლეხობას გამოუთხო-
ვენ საკმარის თავისუფალს ადგილებს ბათუმის მახრისში და აფ-
საზეთში. მეტადრე დიდი გარჯა და უურადლება მართებს ამ
საქმისათვის დასავლეთის საქართველოს განათლებულს ნაწილს
საზოგადოებისას. წერით, თუ სიტყვით მან უნდა სმა-მალა
ილაღადოს ამ უდიდესის საჭიროების დაკმაყოფილებაზედ,
სთხოვოს, სჩიოდეს, იშუამდგომლოს და იქამდის არ დატყდეს,
კიდრე საქმე კეთილად არ დაბოლოვოს...

უსლარი და იმისი თხზულება

«უძველესნი თქმულებანი კავკასიაზე .»

(წერილი მეორე).

თვით თხზულება უსლარისა «უძველესნი თქმულებანი კავკასიაზე» შესდგება სულ ექვსის თავისაგან და შინაარსით შეიძლება განყოფილ იქმნას სამს ნაწილად. პირველს ნაწილს შეადგენს მეორე თავი. იგი შეიცავს საზოგადო ღისგვისტიურ მოსაზრებათა სსკა და-სსკა საგნებზე და წარმოადგენს თითქო შესავალს, სელ მძღვანელ დედა-აზრებს და გზის მაჩვენებელს ივანეს იმ გაუვალ ქაქტების ტყეში, რომელიც გადაჭიმულია დაჩრჩენს ნაწილებში. ჩვენ დავიწყებთ მეორე ჩვენს წერილს ამ შესავალზე საუბრით, თუმცა იგი ჩვენგან გაუგებარის მიზეზისა გამო თხზულების მეორე თავშია მოქცეული. ეს შესავალი, ეს პატარა თავი, ისე საინტერესოა თუ შინაარსით, თუ აზრების მოკლედ გამოხატულობით, რომ მკითხველი კარგს იზამდა, არ დასჯერებოდა ჩვენს შენიშვნებს და თვით ჩაკითხნა იგი.

მეორე ნაწილში, რომელსაც ამ წერილშივე გავაცნობთ მკითხველს და რომელსაც მჭიდრო კავშირი აქვს პირველთან, უსლარი უახლოვდება თავის დიდის თხზულების საგანს, ჩვენს კავკასიას, ცდილობს მოაშოროს ბინდ-ბუნდი ისტორიის უწი-

ნარკეს დროებასა, განუყარვლვროს მას ადგილი ძნელის ჭ მი-
ბნელებულის უუძველეს თქმულებათა გარკვევით ისეთ საგ-
ნებზე, რომელნიც დიდი ხანია აწუსებენ კაცობრიობის გონებას
ღ მის ცხოველ-ყოფილს ახრს. სოლო მესამე ნაწილი თსუ-
ლებისა შეიცავს თვით თქმულებათა კავკასიასზე, იმ დროიდან
დაწეობილი, სადამდისაც კაცს გონება მიუწვდება და სადამდი-
საც შორს-გამჭვრეტელი ლინგვისტიკის და ენათა შედარების
ხნალინი მიაღწევს.

ეს ნაწილი ჩვენთვის ისე შესანიშნავია, რომ ვგონებთ
მკითხველი არ დაგვიმდურება, თუ მის განსილვას მოვანდო-
მებთ საკუთრად მესამეს და უკანასკნელს ჩვენს წერილს.

რისგან წამომდგება, რომ ერთი ერი მეორე ერს არა
ჭკაუს, ერთის ერის განსაკუთრებულა თერი და თვისებანი სსვა
არის და მეორესი სსვა? ან კიდევ: ერთის წყვილისგან წარ-
მოდგა მთელი კაცობრიობა, თუ სსვა-და-სსვა ადგილას სსვა-
და-სსვა დროს განხდა კაცი? ენა კაცობრიობისა ერთს საიუძ-
ველზედ არის დამყარებული, ე. ი. ერთის პირველ-ქმნილას
ენისგან წამომდგება ენა ყოველ-გვარის სალხისა, თუ სსვა-
და-სსვა სალხს სსვა-და-სსვა ენაც თან დაჭევა? აი ამ გვარის
კითხვების გარკვევით იწუობს უსლარი თაკის თსულების მე-
ორე თავს.

კაცის ზრდა და განვითარება, რასაკვირველად, დამოკი-
დებულია გარეგან ბუნების ზედ-მოქმედებაზედ, რომელიც შეჭ-
ქმნის შემდეგ შინაგანს მიზეზებს და ეს ორი ძალა, გარეგან-
ნის და შინაგანის ზედ-მოქმედებისა კაცის ბუნებაზე ზრდის
და ავითარებს კაცის როგორც ბუნებრივს, ისე სულიერს მხა-
რეს. კაცი შედეგი არისო მიზეზებისა და გარემოებათაო, ამ-

ბოზენ მცოდნენი, მაგრამ მართალია განა, რომ კაცი სრულად დამოკიდებულია იმ მიზეზებსზედ, რომელნიც მის დაბადების შემდეგ მოქმედობენ მასზედ? განა, მართალია, რომ კაცი ქალღვთისა, რომელსედაც რასაც გინდა იმას დასწერ? ანა, არ ითქმის ესა. აგრეთვე არ ითქმის ეს ხალხზედ, მთელს ერზედ. როგორც კაცი იბადება და თან ჭყვება მას შემკვიდრობითის ნიჭის გამო აკებულება მშობლებისა, წინა-პართა, მათი სულის თვისებანი, აგრეთვე მას ჭყვება თან ისეთი თვისებაც, რომელიც გააწიებს სხვა კაცისაგან. არ არის ჭ არც ყოფილა რაი კაცი ყოველისფერში ერთმანერთის მსგავსი; აგრეთვე არ არის რაი კრი, რომელიც ერთმანერთში არ განსხვავდებოდეს.

მართლაც, სუ თუ მარტო გარეშე მო ბუნებასა აქვს ისეთი დიდი გავლენა ხალხზედ, როგორც ზოგიერთებსა ჭგონიათ? ამბობენ, ერთი და იგივე ბუნება ერთს გვარად აღზრდის და ერთის ბეჭდით აღბეჭდავს სულ სხვა-და-სხვა ხალხსა. მას რატომ რამდღა, რომელმაც საბერძნეთი დაიპყრო და მშენიერ ბუნების გავლენის ქვეშ იზრდება, არ დაემსგავსა უწინდელს ბერძენს. ან ამერიკელი რატომ იფიციურის და სულიერის რაგანიისაგან არ დაემსგავსებინა წითელ-კანიან ინდიელებს, რომელთაც ეს ქვეყანა ეროპელების მისვლამდე ეჭირათ? ანა. ბუნების გარდა სხვა მიზეზიც არის განსხვავებისა ხალხთა შორის. ეს უფრო დაბეჭდებით ითქმის იმათსე, რომელნიც კეთილნიან სხვა-და-სხვა მოდგმის (რაცა) ხალხთ, რომელთ შორის განსხვავება თვით ჭინიერის აკებულებასაცე ეტყობა. მაგ., უსლარის აზრით, ზანგი რა გვარის გარემოებითაც უნდა იყოს მოცული, პროგრესის მიუწოდლობას გამოიჩენს და ეროპელს ვერ დაედრება. ჩინეთს ათასი და ათი-ათასი წე-

ღიწადი უცხოვრია და ერთი ხანა არ არის მის ხანგრძლივს ისტორიაში, რომელშიც მას გამოეჩინა უმაღლესი ნიჭიერება კაცობრიობის სულისა. ამ გაცრისავე მდგომარეობაშია იმპერიის ინკებისა და აცტეკებისა. «გელურნი ოკეანისა, განაგრძობს უსლარი, ვერც შეიძლება შეითვისონ ევროპიული განათლება, ვერც შეიძლება განვითარდნენ თავისით; ივინი არიან ბავშვნი, რომელნიც დიდებს აჯავრებენ, ბავშვობაში ბერდებიან და ჩქარის ნაბიჯით მიილტვიან უღრმოდ საფლავისაკენ.» ჯერ ამ უსიხარულთ მოვლენას ვამჩნევთ და შემდეგ არ ვიცით, რა იქნება, თუმათა კი არ უარ-ვეფოთთ სრულიად, რომ რომდისმე შემდეგში მათაც არ შეეძლოთ განვითარების გზაზე დადგომა. რისგან წარმოსდგას საზოგადოდ ეს განსხვავება? კიდრე ამ კითხვას ვასუხს მიუუტებდეთ, საჭიროა სხვა საგანი გამოვიკვლიოთ. იგი მოგვცემს შეძლებას, რომ ამ კითხვასაც ვასუხი ვუპოვოთ.

აი ეს მეორე საგანი: როგორ გაჩნდა თავდაპირველად ენა და ლაპარაკი? ამ საგნის გარკვევით, სხვათა შორის, თვალწინ გადგვეშლება ის დიდი მნიშვნელობა და ინტერესი, რომელიც შედარებითს ენათა გამოკვლევას, ანუ შედარებითს ენათცოდნასს აქვს.

იმ თავიდანვე სასაპარკოდ გამოდის ისტორიაში ხან ერთი მოწინავე ხალხი, ხან მეორე. ერთი იღვანებს, იწადმართებს, თავის ნიჭსა და გონებას დაასრულებს, შექმნის თავისებურს კულტურას, განათლებას და გაჭქრება, გადაშენდება; მეორე გამოდის მეორე, მესამე და სხვანი. დანარჩენნი მათ მის. დევან უკან და მოწინაობასს კერ იჩენენ. ერთს კულტურას მეორე კულტურა ზედ ეშლება, ზედ ეთინება «გეოლოგიურ ზოდებსაკით.» ყველა ეს საპარკოზე გამოსულნი ხალხნი

კავკასიის ხალხთა მოდგმას (кавказская раса) ეკუთვნიან, სს-სკლდობრ: ინდუსები, ეგვიპტელები, ბაბილონიელები, ასურელები, ფინიკიელები, ებრაელები, რომაელები, გერმანიელები და სსკ.

უკეთუ ეს უპირატესობა კავკასიის მოდგმის ხალხისა სსკვ მოდგმის ხალხებზედ, მაგ. მონგოლებზედ, მარტო გარეშე მიზეზებისაგან წარმომდგარი არ არის, იგი უნდა იყოს ზნეობითი, მორალური. თუ ეს მართალია, ეს ზნეობითი უპირატესობა ისე თვალ-საჩინოდ არას დროს აღმოჩნდებოდა, როგორც ამ მოდგმის ხალხთა სიუმაწვილის უამს, როცა ის იყო გამოდირდენ სასაზარეზოდ. უსლარი ამბობს, რომ ესლა კავკასიის მოდგმა დაუოფილია ათას ტომად და ხალხებად, რომელნიც დიდად განირჩევიან ერთმანერთში, თუმატა ჩვენ ვხედავთ მათში ერთს შემკერთებელს კავშირს, ერთს დასაბამს. ეს საერთო დასაბამი მაშინ უფრო აშკარა იქნებოდა, როცა მთელი მოდგმა ერთს ხალხს წარმოადგენდა, ერთს სასოგადობას, იქნება ერთს ოჯახსაცაო.

«რადღა საშუალება გვაქვს, ჭკითსულობს უსლარი, რომ ცოტათი მაინც თვალი მოკვრათ იმ ისტორიისათვის ძნელად მისაწდომელს დროს? უძველესნი მატრიანენი ხალხისა ეკუთვნიან უფრო ახალს დროებს; პოეტური კოსმოგონიები ჭ სამღვთო მითები მსოლოდ ნაგვიანევი ცდა არის კაცობრიობის გონებისა— ახსნას საკვირველი სასწაული კაცისა და ქვეყნის შემოქმედობისა, — მაგრამ არის ერთი სსკვ საშუალება »

«პირველ-ქმნილმა კაცმა თავის გარეხის პირველსავე დღეს ენა აიდგა. ბანი იმათის ლაპარაკისა ისმის დღესაც; უფრო რომ დაუგდო კაცის ლაპარაკს, შეადგენ აზრს თვით კაცზე.»

უსლარი აღიარებს, რომ ენის გარეხის ახსნა ძნელია.

ისე რომ ყოველივე ეჭვი გაიფანტული იყოს. ენა არ არის სა-
უგუნოებით ნაწარმოები კაცის გამოგონების ნიჭისა, როგორც
ჭიჭიჭობდენ ზოგიერთნი (კონდილიაკ, კონდორსე, რუსო)
და არც უმაღლესად შექმნილია შემოქმედისაგან, როგორც ჭი-
ნათ სსკებსა (ბონალდ, მესტრ ჭსსვ.) და აი რათა: პირ-
ველი აზრი, რომ მართალი იყოს, მაშინ უნდა წარმოვიდგი-
ნოთ, რომ ყოფილა დრო, როცა კაცს არ შესძლებია ლაზარ-
ჩაკი, უტყვი ყოფილა და აზროვნობა კი ჭჭონია, რომელსაც
ტანის მოძრობით, ან სახის გამოქუცველებით, ან კიდევ
უკავშირო შორის-დებულთ გამოსატყდა; ვითომ მერე საჭი-
როებისამებრ პირველმა ხალხმა სიტყვას მიჭმართა და პირი-
შეჭკრა ამ ხაზად ურთი-ერთობა გააწიოთო. აქ რაი აზრი
გამოდის ერთი-ერთმანერთთან მოუთავსებელი. უტყვისი სული-
ერნი აზროვნობის ნიჭით არიან აღჭურვილნი; რომელი შემ-
დგომი გამოგონება-და შეიძლება დაედაროს ენის გამოგონე-
ბას, თუ კი ოდესმე ენა მოგონილი ყოფილა! მეორე აზრი
თუ მართალია, უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ დიკრთმა ასწავ-
ლა ლაზარჩაკი კაცსა, რომელსაც ლაზარჩაკის ნიჭი კი არა ჭჭო-
ნია. თუ ლაზარჩაკის ნიჭი არა ჭჭონდა კაცს, როგორღა ისძენ-
და იგი დეითის სწავლებას?

«მაშასადამე, ამბობს უსლარი, ერთილა გვჩნება: ენის
დასაბამი და მის გაჩენის დასაწყისი უნდა მოვძებნოთ კაცის
თანშობილს ნიჭიერებაში, რომელიც სრულიად თავისუფალია,
არ ემოჩილება არა რაიმე წინად-განზრახულებას და სდგას გა-
რეშე ყოველ-გვარის ძალ-დატანებისა. ამ ნიჭიერების მოქმე-
დება მაშინ იწყობა, როცა გარეგანი შთაბეჭდილება, ბუნების
გავლენა მგრძნობიარე კაცის აზრებაზე შთაისახება ტვინში და
გარდაქმნება ცნებად. ამ ცნებას კაცი განამართოებს; განზი-

დავს ცალკე სხვა ცნებათაგან და განაერთებს მას სხვა იმნაირ-
თავე ცნებათაგან განსაკუთრებით ხმარ შემწეობით, სიტყვის შუ-
აობით. ეს თითქმის სუნთქვას ვადას სულიერს ცხოვრებაში:
მოქცევა შთაბეჭდილებისა და ურუქცევა სიტყვისა. სიტყვა რა-
ღია ნამდვილი გამომსატველი გარეგანის ბუნებისა, იგი გა-
მოჭხატავს მას მარტო ისე, როგორც გარეგანი ბუნება შთა-
თსხს ვადას სულიერს ახსებაში. მაგრამ შინაგანი ახსება ყო-
ველის ვადას ხომ ერთგვარი არ არის. ყოველის ვადას ში-
ნაგანი ახსება, გარეშე ზოგად კანონებისა, თავის საკუთარის
კანონების თანახმად მოქმედობს. მაშასადამე გარეგანი შთაბეჭ-
დილებაც ისტება და ჭკრთის მასში იმავე კანონების თანახ-
მად. ენა შეიქმნება, როგორც ვთქვით, ინსტინქტიურად, რა-
ც ვადას ვერ არ შეუძლიან თავის შინაგანს ახსებასე დაიქ-
რება; ენა თავის გაჩენის პირველსავე დღეს ვადას მიერ ჩა-
მოისძმის განსაკუთრებულს ყაღბში, მიიღებს ისეთს სახეს,
რომელსაც შემდეგ ვერაფრით ვერ შესცვლით, ვერც ძალ-და-
ტანებით, ვერც ჭკურის ძალით. ამას ჭკვიან ესრედ-წოდებული
სული, ანუ ცხოველებს ენისა. ვთქვით ესლს რომ ორმა თუ
სამმა ვადას ერთმანერთისაგან დამოუკიდებელად შექმნა ორი
თუ სამი ენა: ყოველს მათგანში საერთო ნიჭი შემოქმედობი-
სა სხვა-და-სხვა ნაირად გამოისატება თანხმად იმ გარჩევისა,
რომელიც ახსებობს შემქმნელთა სულიერს ახსების შორის და
პირიქით თვით შემოქმედიც ცხადად გამოისატება მისგან შექ-
მნილს ენაში. აქედამ ვხვდავთ, რა მნიშვნელობაც აქვს შედა-
რებითს ძილლოლოგიას ისტორიაში!»

ამ ნაწყვეტიდამ ჩვენ მივსვდით, როგორ გაჩნდა პირ-
ველ-ქმნილი ენა და ისიც დავინახეთ, თუ რა მნიშვნელობა აქვს
შედარებითს ძილლოლოგიას; იმასაც მივხვდით, შერთადად მანც,

საიდან იწყობა ის გარჩევა ხალხთა შორის, რომელიც თან-და-თან უფრო ძლიერდება და ბოლოს იქამდის მიადწევს, რომ ორს მონათესავე ერთ მოლაპარაკესაც კელარ შეატყობ, რაიმე ნათესავური კავშირი არსებობს, თუ არა მათ შორის.

თვით ენების მონათესავობას ზოგჯერ ძლიერ ადვილად შეატყობს კაცი, ზოგჯერ ისე ძნელია, რომ სჭირთა მის გამოაშკარავებისათვის ღრმა ფილოლოგიური გამოკვლევა. რუსულის და პოლშურის ენის, ან ფრანცუზულისა და იტალიურის მონათესავობას სულ ადვილად შენიშნავს კაცი. გარნა ძნელია მონათესავობა შეამჩნიო ინდუსების და ევროპის მცხოვრებთა ენებს შორის, თუმცა შედარებით ენათა გამოკვლევამ ეს მტკიცედ აღიარა. შეიძლება ადვილადაც მოსტყუდეს კაცი, თუ მომზადებული არ არის და გარეგანი, შემთსვევითი ნიშნები მიიღოს ნათესაობის ნამდვილს საბუთად. აქ იმასვე ვხედავთ, რასაც ქიმიაში, რომელიც ერთობას ჭბოკებს ნახშირსა და აღმასს შორის, თუმცა გარეგნობით სრულიად არა ჭბოკანან ერთმანერთს; მაგრამ ქიმიავე ამტკიცებს, რომ არაფერი საერთო სრულიად მუაკ-ბადსა და წყალ-ბადს შორის, თუმცა განსხვავება მათი უსწავლელთათვის ეგრე ადვილი შესამჩნევი არ არის.

ამ ოცის წლის წინად იმასაც ამბობდენ, რომ პირველში ერთი ენა იურო და ამ ენისაგან წარმოსდგა. ყოველი ენა კლასპროტი ამბობს: წმინდად იგი აღარსად დარჩენილა, მაგრამ მის ნაშთი ყოველს ენაში მოიძებნება («Asia polyglotta»). ამ აზრს არ ეთანხმება უსლარი და ამბობს, რომ შედარებითს ფილოლოგიას ბევრი საბუთი აქვს მის დარღვევისათვის და სხვათა შორის აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ ეგრეც რომ ყოფილიყო, იგი მაინც გაჭქრებოდა ისე, რომ არა-

ვითარს კვალს არ დასტოვებდაო. «ესლას სხვა-და-სხვა ენა დე-და-მიწაზე ითვლება თითქმის 1000-მდე. ყოველს მათგანში 1000-მდე სიტყვის ფესვი მოიძებნება. თუ ესლანდელი ენები ერთის საზოგადო ენასაგან წარმოსდგენენ, იმ საზოგადო ენაში მილიონამდე მარტო სიტყვის ფესვები (коренные слова) უნდა ყოფილიყო! პირ-იქით, თუ იმ ენაშიაც 1000-სზე მეტი ფესვი არ იყო, — რაც ადვილად დასაჯერებელია, — მაშინ ის ათასი ფესვი ესლანდელის ათასის ენისათვის რომ გაგვეყო, თითოეს თითო მეტი არ შეხვდებოდა.» ამას გარდა უსლარი ამბობს: ერთი ენა რომ ყოფილიყო პირველად, მაშინ ისიც უნდა მართალი ყოფილიყო, რომ გარკვენი ბუნება ერთ-გვარად გამოხატულა კაცობრიობის შინაგანს; არსებაშიო. მაშინ ისიც უნდა აღგვეჩა, რომ შემდეგი განვითარება კაცობრიობისა ერთისა-და-იგივე დასაწყისიდან წარმოსდგება, როდესაც ისტორიის ავილროსოფიური შესწავლა სრულიად სხვას ამტკიცებს: ის განვითარება ერთის დასაბამისგან კი არა, არამედ სხვა-და-სხვა ერთი-ერთმანერთისაგან დამოუკიდებულ — დასაბამთაგან წარმოსდგებაო...

შემდეგ უსლარი განმარტებს — როგორ შეიქმნა პირველად სიტყვები, ანუ ლექსიკონი და ამ სიტყვების დამოკიდებულებისა და ურთი-ერთობის გამოსახატავად თვით ფრამატიკაც.

ენა შეიქმნა კაცმა ინსტინქტურად, უფრო გრძნობის შემწობით, როცა ჭკუა და გონება სუსტად ჭჭონდა მას გასსწავლი. ესლაც ხმასა და შთაბეჭდილებას შორის იდუმალს დამოკიდებულებას უფრო მიხვდება ხოლმე ცდენი, რომელიც ინსტინქტით უფრო ხელ-მძღვანელობს კიდრე გონებით. ჩვენთვის ეს დამოკიდებულება სრულებით მიუწოდებელია. ცდენი

უფრო მარჯვედ მონახავს სიტყვას რომელიმე პირველად ნახულ საგნის გამოსახატავად, ვიდრე განათლებული კაცი. იმ შთაბეჭდილებათა შორის, რომელთაც საგანი ან მოვლენა სახავს კაცს, იგი აჩვენებს ერთს უფრო მძლავრს, შესაფერს და იმას აძლევს სახელწოდებად საგანს ანუ მოვლენას. ამ საქმეში, ანუ პირველად ენის შექმნის დროს, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ხმის-მიმზგავსებას. ამით აისსნება, რომ რომელიმე ცნების გამოსახატავად სხვა-და-სხვა ენაში სშირად ერთი-და-იგივე ხმები ისმის, თუნდ იმ ენებს შორის არავითარი მონათესაობაც არ არსებობდეს. უფრო ძნელი ასახსნელია, — როგორ წარმოსდგინ ისეთი სიტყვები, რომელნიც ნივთიერს საგანს ვი არ გამოხატვენ, არამედ თვისებას, მაგ. სამწარე, სიტკბობა, წყურვილი, სურვილი და სხვ. ჩინურს ენაში დღესაც არ არის სიტყვა «ღმერთი.» რასაკვირველია, უფრო დიდის ნიჭით დაბადებულს ხალხს შეუძლიან შექმნას ენა მდიდარი იმ გვარ სიტყვებით, რომელნიც ნივთიერ ბუნებას არ ეკუთვნიან.

მაგრამ ამასე უფრო საყურადღებოა შექმნა გრამატიკისა ხალხისაგან. თუ ხალხს სიტყვა არა აქვს, სხვა ხალხის ენიდან გადმოიღებს და შეითვისებს, მაგრამ გრამატიკულის ქორძის შექმნა ახლად შეუძლებელია; ამისთვის ყოველი გადმოღებული სიტყვა, რომელს ენაშიაც გადმოსულა, მის გრამატიკის ქორძებს შესთვისებია. «საჭიროც არ არის მოვისხენოთ, რომ ნამდვილი სიმდიდრე ენისა გრამატიკაშია დაცული. ენა არის ორგანიზმი, ცოცხალი ორგანიზმი არსება, ხოლო გრამატიკა — მისი ქიზილღოცია.»

გრამატიკულის სისტემის მხრივ ენები სამს გვარად განიყოფებიან. პირველ-გვარი, როგორც მაგ. ჩინური ენა წარ-

მოადგენს დაბალს სარისსს ენის გაკითხვებისას. ჩინურს ენაში არის ფესვები სიტყვისა, და არა თვით სიტყვები, რომელნიც ერთ-მარცვლოვანნი არიან და მუდამ უცვალალებანი. მაგალსიტყვებს: წერილი, ვწერ, მოწერილობა, წერილობითი—ერთი ფესვი ეტყობათ; წერ. ეს წერ არაფერს არ წარმოადგენს: არც სასკელ-არსებითს, არც ზედ-შესრულს, არც ზმნას. მაგრამ შეიძლება ისიც გასდეს, ესეც. ამ ფესვებს და სმებს ჯერ გადასცდილდა ჩინეთის გრამატიკა, ამბობს უსლარი. იმ ენაში არც ლექსთ-წარმომავლობა (словапроизводство), არც სიტყვის ნაწილნი, არც კანკლდობანი და არც უღვლილებანი. ურთიერთობა სიტყვებისა გამოისატება გარეგანის განწყობილებით, ისე მკაცრად, როგორც ციფირების წერაში. სიტყვას მნიშვნელობა ეძლევა იმ ალაგის კვალობაზედ, რა ალაგიც უჭირავს. საშინელება ამ ნაირი ენა. როგორ არ მოჭკლამს ცსოველს აზრს ეს უსულა მესანიზმი და როგორ არ დააღრმობს იგი კაცის შემოქმედობის ნიჭს, მის ფრთა-შესხმულის აზრის აღმაფრენას! ცსოველი სიტყვა! ყოველს ჩვენგანს ესმის რა ღრმა აზრი სძევს ამ გამოსატულებაში: «განა შეიძლება, რომ ჩვენი ცსოველი სიტყვა ჩინეთის ენის ყალიბში მოთავსდეს? განა შეუძლიანთ ჩინულებს რაიმე ნაყოფიერი წყობილება შეითვისონ ევროპის განათლების? შეუძლიანთ მისწვდენ იგინი ჰროგრესს, რომლის ცსოველი სიარული საათის საზინის (механизм) გაუკეთესობას კი არა ჭკავს— ამ ნაირს ჰროგრესს იგინი მიწდომილნიც არიან— არა, იმ ნაირს ჰროგრესს, რომელიც ისატება კაცობრიობის თან-და-თანს სულიერს განვითარებაში და რომლისათვისაც იგი უძალესად მოწოდებულია.»

ჩინური ენა ეკუთვნის პირველ ტვარს ენებს, მონოსილაბიურს ანუ ერთ-მარცვლოვანს (языки уединяющие). მეორე

გვარს ენებს, რომელნიც შემაერთებელს კავშირ:დ ჩაითვლებს ჰირკელის ღმესამე გვარის შორის, ჭჭკიან შეწყობილი ენები (языки совокупающие). ამ მეორე გვარ ენების განსაკუთრებული თვისება შედგება: უცვალებადს ფესვსავე ემატება თანდებულის მსგავსი სიტყვა, რომელიც გამოჭსატავს სიტყვების ურთი-ერთობას ლექსთა-წყობაში, სწორედ ისე, როგორც ალგებრაში რომელსამე რადენობას მიემატება ალგებრული ნიშანი + ანუ — და შესცვლის რადენობის მნიშვნელობას. მესამე გვარის ენები იწოდებიან განვითარებულ ენებად (языки развивающие), რადგან წარმოადგენენ უძლელს, სარისს ენების განვითარებისას. ამ გვარს ენებს უფრო მეტად ეტყობათ, რომ იზინი ცოცხალნი არსებანი არიან.

ამ სამ-გვარ ენათა შორის შემაერთებელი კავშირი ისე სუსტია, ისე ძნელად შესამჩნევია, როგორც კავშირი სამ-გვარს ბუნების სამეფოთა შორის: ბუნებაში სამინერალო სამეფოთა ვადება და იწყობა შეუმჩნეველად სამეფო მტენარეობისა და ამის შემდეგ, შეუნაშენელად — ცხოველებისა.

«როგორც ყოველი ცდა განუწყვეტელის კავშირის აღმოსაჩენად მინერალების, მტენარეებისა და ცხოველების შორის არ აღმოჩნდა სარწმუნო, ეგრეთვე არ გამოდგა ნაყოფიერი შედარებითის ფილოლოგიის ცდა — დაემყარებინა შეუწყვეტელი ჰროგრესიული კავშირი ერთ-მარცვლოვანებიდამ დაწყობილი განვითარებულ ენებამდე. ამ აზრის ანუ თეორიის მომხრენი ჭფიჭრობენ, რომ ოდესმე ყველა ენები თავის აკებულებით წააგავდენ ჩინეთისას, რომ ის დრო ეყო მათთვის დრო გრამატიკის უწინარესი (дограматическая эпоха); რომ თან-და-თან ვითარდებოდენ, მეორე სარისსადაც გადმოსცილდებოდენ სოლმე და მეორე ჩერდებოდენ მესამე გვარის ენების სსვა-და-

სხვა ხარისხზე. ისტორიული შესწავლა ენების სიტუაციისა სრულად ეწინააღმდეგება ამ გვარს აზრსა. რაც უფრო შორს განვსწავრეთ წარსულში, მით განსაკუთრებით თვისებანი, რომელნიც განასხვავებენ უოკელს ამ სამის კატეგორიის ენებს, უფრო ცხადად სჩანან და იხატებიან; განვითარებულ ენებ შორის უკვლახედ უძველესნი, ესლა მკვდარ ენებად ცნობილნი, წარმოადგენენ იმ გვარ განვითარებას, რომელიც უმაგალითოა ესლანდელ ენებ შორის. ასეც უნდა იყოს: ენა შექმნილ იქმნა ინსტინქტიურად, ცნობიერების გარეშე და შემოქმედობა ინსტინქტიურად სუსტად სწარმოებს მაშინ, როცა დროს განმავლობაში გონება გაიმარჯვებს, გამაგრდება ჭ ცნობიერება განდიდებდეს...»

«მთავარი ენები კაცობრიობისა განხდენ ისტორიის უწინაესს დროში და მათი გაჩენა ამტკიცებს, რომ კაცობრიობას მაშინვე დაჭკარგვია ერთობა. გამოქანდაკებულებანი ეგვიპტის პირამიდებისა, რომელნიც აჩიან აგებულნი ისტორიისათვის მიუწდომელსავე დროს, ცხადად აღნიშნავენ განსხვავებას სალხთა მოდგმათა შორის. ეს განსხვავება, მაშასადამე, ჯერ ისევ ნამდვილ ისტორიის დაწეებადე, ისეთივე დროს იყო, როგორც ჩვენს დროს... ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ მთავრის ხელმძღვანელობას ამ მხრივ გვიწევს კაცობრიობის ენათა შედარებითი შესწავლა ფილოსოფიურად. ცხადია, რომ ეს შესწავლა მით უფრო ნაყოფიერს ხელმძღვანელობას გაგვიწევს, რაც უფრო ძველია ენები, რომელსაც ვიკვლევთ, რაც უფრო მცირედა ჭკონდათ მათსედ გაკლენა სსვა-და-სსვა შემთხვევითს გარემობას. ჩვენ შეგვიძლიან გონებაში გამოვიხატოთ, რომ უკვლას აწინდელი ენები ცოტათი თუ ბეგრად შთამომავლნი აჩიან რამდენიმე პირველ-ქმნად, თუით-მდგომარე, არავითარ ურთი-ერ-

თობის მექანე ენებისა, გარდა, რასაკვირველია, იმ ურთი-ერთობისა, რომელიც წარმოსდგება კაცობრიულ სულიერ არსებობის საერთო პირობებისაგან. ამ ენათა განსხვავებაში ცხადად დაკინასავდით იმ სულიერს განსხვავებას პირველ-ხალხთა შორის, ანუ უკეთ რომ ვხატავთ, პირველ ადამიანთ ჯგუფებს შორის, რომელთაც შექმნეს საკაცობრივო სიტუცა. მაგრამ ის სხვა-და-სხვაობრივი სიტუცა დიდი ხანია დადგა ქვეყნაზუდ და მსოფლოდ მისი ბანი ოდნავ-და, ცოტად თუ ბევრად ვადა-სხვაფერებულნი, მოაღწევს ჩვენამდე ხალხის დაუწინარებელს სმაურობაში. მაგრამ ერთის მხრით ჩვენ გვაქვს სამუალებანი, რომ ცოტად თუ ბევრად ავკადგინოთ ის პირველ-ქმნილი ენები. მართლად არის ნათქვამი, რომ უკეთუ ლათინური ენა გამქრალიყო და ზრც ერთი წერილობითი სახსოვარი არ დარჩენილიყო, შედარებითი შესწავლა აწინდელის რომანულ ენებისა, როგორც მაგ. ჭრანცუზულისა, იტალიურისა, ესპანიურისა და სსკ. მოგვცემდა შეძლებას, არამც თუ მიმსვდარკვიყავით მათის წინაჰარის წარსულს ცხოვრებას, არამედ შეგვეძლო შეგვედგინა ცხადი წარმოდგენა მის განსაკუთრებითს აკებულებაზე, უმთავრესს სასიათზე. ცხადია, რომ რაც საერთო არის ამ ახალს ენებში, იგი მომდინარეობს საერთო წყაროდამ; რაც საერთოა მარტო ზოგიერთა მათგანისათვის, ის ჩაითვლება არა უკვლა ენებისათვის ნაანდერძვე საკუთრებად იმ საერთო მემკვიდრეობისა. ენა ძირითადი, ანუ ის ენა, რომლისაგან მერე სხვა ენებიც წარმოსდგებიან, საზოგადოდ უფრო მდიდარია ჭრამებით, ვიდრე; ენა, რომელიც წარმომდგარია სხვა ენისაგან და არ არის ძირითადი. და ეს სიმდიდრე უფრო მომეტებულია მის სიახლის ყამს, ვიდრე დროს განმავლობის შემდეგ. სიახლის დრო არის ენისთვის დრო დუდილისა, დაუ-

წყნარებასა. ყოველი მეტყველო მონაწილეს მის შემოქმედობაში, ასევე თავის შიროვნებას დას, აბრუნებს და აუღვივებს სიტყვებს თავისებურად. არ არის კერძო თვით-მნიშვნელობისათვის მასში სამშლელი, გარდა იმისა, როდესაც კელია გუგუბენ აზრს და ლაშარას. მაგრამ იმ დროს დიდი ურთი-ერთობა არ არსებობს, უკვლავ სცნობრობს ნათესავთა და ასევე მეზობლების მჭიდროდ განსახლდრულს წრეში და ამ ნაირს შემოზღუდულს ადაგს, რასაკვირველია, მნელი არ იქნება ერთმანერთის გაგება. ასრე უნდა განხილდეს დიალექტები, შტრუბინისა ენის განხილვის დროსაც. ერთიანობა (единство) ამ უკანასკნელისა არ მოიძებნება სხვაგან, თუ არ ერთს ოჯახში, თუ არ ცოლ-ქმარ-შუა; მაგრამ ცოლ-ქმარნიც კი ერთნაირად არა ლაშარაობდენ: აქვე წარმოსდგა მდებარებითი და მამრობითი სქესის გამოსახატავად განსაკუთრებითი დაბოლოება სიტყვისა. მხოლოდ დროს განმავლობაში სწარმოგობს ოჯახების გარდაქცევა და გარდაქმნა სოფლებად, თემებად, ერებად, სამეფოებად. წინანდელის მონათესავეების წრენი თვართოვდებიან: ღოცკები, კანონები, სიმღერა საჭიროთა ესმოდეს უმრავლესობას ხალხისას, რომელიც წარმოადგენს ერს, სამეფოს; ჩნდება საზოგადო, საერო ენა, რომელიც ელტვის სიმარტივეს, ერთ-ნაირობას, ჭკარავს ყოველს იმას, რასაც აზის ცხადი ბუკელი კერძობისა, შირადობისა. ზოგადობაში იკარგება კერძობითნი დაწვლილებანი; ენა ღარბდება ჭარბებით, ჭკარავს თავის გამომსატველობითს ძალას, სიცხოველს (выражительность). ეს არის საზოგადო ბედი უკვლავებისა; მათი განვითარების ისტორია, როგორც იტყვის ჭკველი, შირდაპირს წინააღმდეგობაშია კაცობრიობის განვითარების ისტორიასთან შედარებით. მაგრამ ამ გვარი გაღარბე-

ბა სწარმოობს ნელ-ნელა; როგორც კთქვით, რაც უფრო ძველია ენა, მით უფრო მდიდარია. ის სიმდიდრე, რომელსაც იპყრობს ძირითადი ენა, ნაწილდება ღ იყოფა მის შვილების, შვილის-შვილების ღ შვილის-შვილის-შვილებ შორის. უოკელი ამათგანი სცხოვრობს მარტო იმით, რაც მას სვდა წილად. ამ სახით ძირითადს ენაში ისატებიან ყველა მისგან წარმომდგარი ენები. რაც კთქვით, იქიდან სჩანს, რა გზას ადგია შედარებითი ფილოლოგია ძირითად ენების აღმოსახენად. აგრეთვე კთქვით, რომ მისი გამოკვლევანი უარ-ჭყოფენ მარტო ერთის ენის აჩსებობას, რომლისგაც ყველა სხვა წარმომდგარა. ეს გამოკვლევანი ნებას გვაძლევენ ჩავისედოთ უბორო დამად ყაძთა უფსკრულში, ვიდრე სხვა რომელიმე სერსო ისტორიის ანალიზისა, მაგრამ ეს ამას როდი წნიშნავს, რომ ჩვენ შეგვიძლიან მივაგნოთ იმ ენასაც ყაძთა წყვილიაღში, რომელზედაც ლაზარაკობდა პირველ-ქმნილი ხალხი. შედარებითს ფილოლოგიის გამოკვლევანი წავგანან გეოლოგიის გამოკვლევათ... გეოლოგიის შემწეობით თვით უკანასკნელად აღმოჩენილნი ზოდები, სრულებით ის ზოდები არ არიან, რომელნიც შეადგენენ დედა-მამის შუაგულს, ცენტროსს.

ამ საზოგადო ლინგვისტიურის მოსახრებით სარგებლობს უსლარი და შემდეგს საზოგადო აჩრს ამყარებს შესახებ კავკასიის მოდგმის ხალხთა:

დროებით რომ უური არ კათსოგოთ იმ კავკასიის მოდგმის ერთობის საბოთს, რომელიც მოჭყავს ანტროპოლოგიას, ე. ი. რომ სასუში არ მივიდოთ ფიზიკებრივი საერთო ნიშნები, რომელნიც ამტვიცებენ კავკასიის მოდგმის ხალხთა ერთობას და მივმართოთ ფილოლოგიას, მაშინ ჩვენ ითულებულ-

ნი ვიქნებით ვაღვიაროთ, რომ თეოლოგიურად კავკასიის მოდგმის ხალხნი სამს განცალკევებულს მოდგმად განიყოფებიან. თეოლოგიურად ის ხალხნი ითვლებიან ერთად მოდგმის ხალხებად, რომელთა ენებიც ერთმანერთში მონათესაეობას წარმოადგენენ. ამ გვარო მოდგმა სამი იქნება მაშინ კავკასიის მოდგმაში: ქუშიტისა, სიმისა და არიისა.

პირველად გამოადის სასაზარესოდ ქუშიტის მოდგმა და შექქმნის თავისებურს კულტურას და ცივილიზაციას, რომლის შესახებ ნამდვილმა ისტორიამ თითქმის არავითარცა ცნობა არ დაგვიტოვა. იმ მოდგმას უკვე დაესრულებინა თავისი ნიჭი კულტურისა და ძალზე ჭკადრ-შეკრულ მოსუცსაკით ემზადებოდა საუკუნოდ განსასვენებლად თვისგან შექმნილს პიჩამიდებსა და სქინქსებს შორის, როცა მეორე მოდგმა ის იყო ახლად ემზადებოდა სასაზარესოდ გამოსკლას. ამ მოდგმაზე რაც ვიცით, — ვიცით უფრო იმ მეცნიერების წყალობით, რომელსაც ჭკვიან ანსეოლოგია და რომლის გამოკვლევანი ამ საუკუნის დასაწყისში განძლიერდა. ანსეოლოგიურად გამოკვლევული ნაშთნი ქუშიტის მოდგმისა ამტკიცებენ რომ ამ მოდგმის ხალხნი კარგა დიდს სიკრცესე იყვნენ დასახლებულნი ეკვიპტიდამ და ნუმიდიდამ დაწობილი მდ. ინდამდე და მის აყოლება აზიის შუა-გულამდე. აგრეთვე ლინგვისტიკა, ინგლისის მეფლობელობასთან ერთად გავრცელებული აზიასი, აღმოაჩენს მთელს კვუიუს ენებისას, რომელნიც ქუშიტის მოდგმას ეკუთვნიან და რომელთა შორის მონათესაობა ყოველსავე კვებს გარეშე უნდა იყოს; ეს აღმოჩენა მოხდა იეროგლიფებისა და ლურსმულის წერის გარჩევით, რომელიც ისე ძნელი იყო, რომ ამ სიმუელის მოჩვენა შეიძლება ჩათვლილ იქმნას საბუთად კაცობრიობის გონების ყოველად-შემძლებლობი-

სა. უცნაურის ნაწერის წაკითხვა. უცნაურისაკე ენაზე როგორც იყო შესძლო მეცნიერებამ ერთად-ერთის კოპტურის, ესლა უკვე მკვდარის ენის შექმნით, რომელსედაც აღმოჩნდა გადათარგმნილი სამღვთო წერილი. ესლა დამტკიცებულა, რომ კოპტური ენა წარმოსდგება პირდაპირ ეგვიპტურის ენისგან. ცხადი მონათესაობა აქვთ მასთან—ლიბიის და ნუმიდიის ენებს ჩრდილო-აფრიკაში, ესკილთა ენას შუა აზიურებში და სსვ. ამ ჯგუფის ენები ეკუთვნიან პირველ-გვარს ენებს, მონოსილაბურს, როგორც ჩინეთის ენა. მაგ. კოპტურად ანხ ნიშნავს ცხოვრება, მცხოვრებელი, ცოცხალი. როგორც ჩინეთში, ისე აქ შესანიშნავია წერის ერთ-გვარი სისტემა, იდეოგრაფიული. ყოველი ნიშნავს გამოთქმის ცალკე ნიშნით. ჩინეთისა და ქუშიტის მოდგმა ხალხთა შორის მზგავსება მართლ ენაში არა სჩანს; ქუშიტების ცივილიზაციაც მოგვაგონებს ესლანდელის ჩინეთის განათლებას. იგი გამოთქმავს აგრეთვე ზნეობრივს მხარეში. გადაჭარბებული მატერიალიზმი შეადგენს მის საფუძველს; რელიგიური გრძნობა არეულია პირუტყულ გულის - თქმასთან. ხორციელი სიყვარული გადმერთებულა და ყოველივე იდეალური უარ-ყოფილი. მეცნიერება ძალას ატანს მოკლენათა გარეგანს აღწერას, ასტრონომიულ დაკვირვებათა და ზომი-ანგარიშის სისტემების შექმნას. სელოვნება ეტყობა მხოლოდ შენობებს, რომელნიც განსაცვიფრებელი არიან უშველებელის სიდიდით და შნო და ლაზათი კი არა აქვთ. ვაჭრობა უფრო ანგაარებას მისცემია, ვიდრე სამართლიან აღებ-მიცემობას. ომის რიდი, საშინელი დესპოტიზმი, პირთვნების დახატვა და დახლართული პოლიტიკური მოწყობილობა,—აი ეს არის თვისება ქუშიტების განათლებისა, რომელიც ჩვენ გავიცანით, როგორც ეგვიპტის შესწავლით, ისე იმის შესწავლით, რაც

მათგან ბოლოს ეანდრძა ფინიკიელებს და ასირო - ბაბილო-
ნელებს.

სხვა გვარსი ხასიათი აქვს სიმიტების ტივილიზაციას, რომელიც ძლიერ იყო ქუშიტების გავლენის ქვეშ და რომელიც კიდევ შეითვისა ბევრი ცუდი და კარგი მხარე მათის განათლებისა. თუმცა წმინდა მისის ხასიათის აღდგენა ძნელია, მაინც სიმიტურ ენების ვაგუფის შემწეობით ჩვენ შეგვიძლიან მთავარი მისი თვისებანი შევნიშნათ და შევიგნოთ ის მნიშვნელობა, რომელიც მას ჰქონდა გაცობრიობის წარმატების ასპარეზზე. სიმიტურის ენების ლექსიკონი, რომელიც განსაცვიფრებლად მდიდარია*), ამტკიცებს ამ მოდგმის საღისთა ძლიერს გერმანობიარობას, სრულს დამონაკებას გარეშე შთაბეჭდილებისადმი. თუმცა სიმიტების ენები გავითარებულეს ეკუთვნიან და მალაღს სარისხსზედაც სდგანან, მაგრამ ლექსით — თხზულება მეტად ღარიბია. ყოველი პერიოდი წარმოადგენს მოკლე, მარტივს წინადადებას. კილო ანუ სტილი გაუოლებს ამ გვარსს მარტივ წინადადებათა, გადაბმულია ერთმანერთს შორის გაკშირით და უსლარი დაწვრილებით განიხილავს სიმიტურს ენებს და მათ გარკვევიდამ გამოჰყავს შემდეგი საზოგადო დასკვნა სიმიტების ნიჭიერების შესახებ: სიმიტის გერმანობა ღრმა და ძალოვანია, მაგრამ ამის გამოკვა იგი ცალმსრივი, მარტივი; სიმიტს არ შეუძლიან შეადაროს, შეათანხმოს, აიღოს და დაიღოს, გაუზომოს საკანსა თუ მოკლენას სიგძე სიგანე. რადგან აზროვ-

*) ამბობენო, იტყვიან უსლარი, რომ ლომს ხუთასი სხვა და-სხვა სახელი აქვს არაბულადაო, გველს ორასამდისაო, თაფლს 80, ხმალს 1000. ჰამმერმა დასთვალაო 5744 სახელი აქლემისა. E. Renan. De l'origine du langage, 1856. p. 142.

ნობა სუსტი აქვს. აქედამ წარმოსდგება მათი საშინელი თავ-
მოუვარეობა, ეგოიზმი, ძლიერი გულის-თქმანი, აჩუქება საკუ-
თარის აზრისა და სხვის აზრის უარ-ყოფა; აგრეთვე მძლავრი
ქანატონი.

ეგელს ეს თვისებანი სულისა და გრძნობისა ვერ არიან
საზოგადობრივის წარმატებისათვის სანატრელნი. ყოველი სი-
მიტი მეტად ძვირად აფასებს თავის შირადს თავისუფლებას
და ვერ შესთვიათია რომელსაჲმე საზოგადობრივ ცხოვრების
შირობას. თვით სიმიტების სჯულთ-მდებელნი მეტად ძლიერ
არიან გამსკვალულნი ერთის აზრით, ვერ იტანენ მის სხვა-
და-სხვაობას და არა სთვლიან მას განონიერს და ბუნებრივს
მოკლესად. სიმიტური სჯული ეგრედვე შეუწყალებელია, რო-
გორც თვით სიმიტი. იგი სცდილობს შეიპყრას და შეაბო-
ვილოს კაცის ცხოვრება ისე რომ არ არსებობდეს არამც თუ
შინაარსის სხვა-და-სხვაობა, არამედ თვით ფორმისაც. ამისა-
თვის კაცსა და საზოგადოებას შორის თანხმობა სანგრძლივი
არ არის, იგი არის მხოლოდ დროებითი. ესევე მიზეზია,
რომ სიმიტები მარტო დროებით და თითქო შემთხვევით თა-
მამობენ ღირს-შესანიშნავს როდეს მსოფლიო ისტორიაში;
ყოველსაჲმე მათს პოლიტიკურს ქმნილებას აკლავ სიმიტიცე,
ხნდება უცბად, უცბადვე ძლიერდება და ბრწყინვალეებით იმოსე-
ბა და კვლად უცბადვე ირღვევა. მაგრამ სიმიტებმა სხვა სფე-
რაში გამოიჩინეს ნიჭი. მათ მიერ შექმნილი განძი გაცობრიო-
ბის წარმატების საღაროში — სხვა განძია: «ნიჭი ღრმად გრძნო-
ბისა, რომელსაც კვალს არ უშლის და არ აშოფოთებს იჭვიანი
გონება, აღბეჭდავს სიმიტების ხასიათს ღრმა-რელიგიურას მი-
მართულებით...» მარტო სიმიტებმა იცნეს პირველად ღმერთი
ღმერთად და აღიარეს იგი მხურვალე გრძნობით... მაგრამ სი-

მიტებმა მოამზადეს გზა უფრო უსკის ნიჭიერებით დაჯილ-
დობულის რასის განვითარებისათვის. ეს რასა არიელების
მოდგმაა.

არიელების რასის შემადგენელ ხალხთა მონათესაობის
აღმოჩენა შედარებითი ფილოლოგიის ძველა-მოსილი გამარ-
ჯვებაა. სრულიად ევროპის აწინდელნი და უწინდელნი ხალხნი,
ინდოეთისა და წინა-აზიის მომეტებული წილი ლაშარაკობს
ისეთს ენებსე, რომელთა მონათესაობა ყოველსავე ეჭვს გა-
რეშა. «მათა შედარებით შესწავლიდამ სჩანს რომ ყველა ეს
ენები შტონი არიან ერთის ენისა, რომლისთვისაც ჩვენ ვერ
მიგვიგნია და თავის დღეშიაც ვერ მივაგნებთ. ამ შესწავლი-
დამვე სჩანს რომ ეს ხალხნი ერთის სამშობლოს მექონენი
ყოფილან და შტოებს წარმოადგენენ ერთ პირველ-ქმნილის
ხალხისას, იქნება, ერთის პატარა ტომისასაც, ერთის რჯახი-
სას, ერთის წყვილისასაც.»

«ეს აღმოჩენა მეცნიერებისა ეკუთვნის უუდიდესს აღმოჩე-
ნათაგანს კაცობრიობის ცოდნის სიგერაში. მან მისცა ძალი და
სიმტკიცე ისტორიულს მეცნიერებას და საკვირვლად განსუდ
გასწია მისი სამზღვარი.» ჩვენ ამას წინადადებნიშნეთ, რა დროს
და რა ქვეყანას ეკუთვნის ეს აღმოჩენა. ესლა ვიტყვით მსო-
ლოდ იმას, რომ ყველა ამ მონათესავე ხალხს და მათ ენების
ჯგუფს სხვა-და-სხვა სახელი დაერქვა-სხვადა-სხვა გამოძველე-
ველთაგან, როგორც მაგალითად: მოდგმა ინდო-გერმანიული,
ინდო-ევროპიული, არიული, სანსკრიტული; მაგრამ თანხმად
ლასენისა, ამ სახელ-წოდებათაგან უფრო შესაბამი აღმოჩნდა
სახელ-წოდება—არიული. ამ მოდგმის ხალხთა შორის გარკე-
ნობით სხვა-და-სხვაობა და განჩეკვა ისე დრმა და დიდია,
რომ მარტო მათის ენების გამოჩვევით თუ მისვლებით მათს

უეჭველს შინათესაობას და შეადგენთ სასოგადო აზრს მათს
 ნიჭიერებაზე. არიული ენები ეკუთვნიან განვითარებულს ენებს
 და წარმოადგენენ უმაღლესს საზრისს განვითარებისას, შედა-
 რებით სიმიტურს ენებთან. სიტყვები მასში ცოცხალს აჩსე-
 ზსავით არიან და აზრის ყოველ-გვარს მიმოხვრას გამოჰსატ-
 გენ, შეტადრე საგნებიდგან განზიდული ცნებანი (отвлеченныя
 понятия) ადვილად ისატებიან მასში, ისე რომ ცხადად სხანს
 ამ ენების ყოველ-მსრივი უზირატესობა სემიტურს და ქუში-
 ტურს ენებსე. ეს გარემოება ამტკიცებს დაურღვეველად, რომ
 თვით არიულიც ბევრით მაღლა სდგანან სიმიტებსე და ქუ-
 შიტებსე, ბევრით უფრო უხვად არიან მინიჭებულნი გონების
 მსრივი. არიული ნაკლებ ეძლევა და ემონება გარეგანს შთახე-
 დილებას და უფრო მაღას ატანს აზროვნობას, გონების ვარ-
 კიშს. არიული გულ-ჩასკეული შესცქერის და შესტრავილებს
 გარეშემო ბუნებას, რომელიც მას წარმოდგენილი აქვს გასულ-
 დგმულებულად, იდუმალ ძალით სავსედ. არიული, როგორც
 იდეალისტი და ჭეშმარიტების მძებნელი, მალე მიეცა შეცდო-
 მილებას. მთელი გარეშე ბუნება დმერთებით დასახლებული წარ-
 მოიდგინა და შექმნა მწვალ-დმერთოვანი რელიგიური კულ-
 ტი. მაგრამ ეს უფრო იქ მოხდა საცა შეძლება ჭქონდა მას
 ეფილოსოფოსსა და კუჭიც გამძლარი ჭქონდა. სადაც ბუნე-
 ბა ისე უწყვლო იყო, რომ ეფილოსოფოსი და იდეალისტი მში-
 ერი უნდა მოძვედარიყო, თუ არ ებრძოლა ლუგმა-პურისათვის,
 იქ არიული ისტორიულს ხაფხად გადაიქცა. მატერიალისტმა
 ქუშიტმა ცოტაც არიყო გააგრძელა იდეალისტი არიული. სი-
 მიტმა გადასცა მას აზრი ერთს ღვთაებაზე და ამ სახით იგი
 სრულიად გადასხვაფერდა და დიდის დიდებითაც გამოვიდა თა-
 ვის ისტორიულ საზრბიულსედ.

დასასრულ, უსლარი შეეხება ერთს საყურადღებო გარემოებას, რომელიც არ შეგვიძლიან არ აღვნიშნოთ აქ, თუმცა კი უსლარის თეორია მეცნიერებაში აღიარებულს თეორიას ეწინააღმდეგება. ეს თეორია ის არის, რომ ველური მდგომარეობა არ გამოუვლიათ არამც თუ არიულს მოდგმას, არამედ სიმითრუს და ქუშიტურს მოდგმასაც. მეთვრამეტე საუკუნის ფილოსოფოსები ჰგონებდნენ, რომ არამც თუ ისტორიულნი ხალხნი, არამედ მთლად კაცობრიობა ველურს მდგომარეობიდან ნელ-ნელა გამოვიდაო. ამ გვარი აზრი ესლა სასოგადოდ უარ-ყოფილია, როგორცაც ის, რომ ხალხი ერთს დროს პირუტყვი იყო და მერე გამოიგონეს ენა ნელ-ნელა და თან და თან ძნელის შრომით და გონების ძალ-დატანებითაო. ესლა ველური მდგომარეობა ნიშანია კაცობრიობის დაცემისა; აქ იგულისხმება, რომ წინაშარნი ველურებისა უფრო მალას ხარისხზედ იდგნენ გონებით. არ არიან იმისთანა ველურნიო, რომელთაც არა ჰქონდეთ ენა, არ იცოდნენ ცეცხლის სმარება და გაჩენა, იარაღის მომზადება: ომისა და ხადრობისათვის — ყველა ეს იციან ველურებმა, მაგრამ ამასე შორს აღარ მიდიან. თუ ეს გამოიგონეს, როგორღა შეჩერდაო მათი გონება და ამისათვის არ შეგვიძლიან არა ვთქვათო, რომ ყველა ის მცირედი ცოდნა, რომელიც მათა აქვთ, დარჩათ თავიანთ წინა-შართა უმალესის კულტურისაგან, როგორც ამ უკანასკნელის ნაწილიო. «მისასადამე განათლებულის მდგომარეობიდან შეიძლება დაიბადოს ველური მდგომარეობა, ეს უკანასკნელი კი განუუარებელის ავად-ყოფის მდგომარეობაა, რადგან არ ყოფილან ჯერ ველურნი, რომელთაც შეეთვისებინოთ განათლება.»

ისტორიულის ხალხის მოდგმანი თავის გაფანტვის დროს დედა მიწის ზურგზე ჰპოულბენ ასლად ამოჩქეულს სამშობ-

ლოში კიდევ სხვა მკვიდრ ხალხებს, მაშასადამე ისტორიულის რასის დასაწყისი სრულიად არ ჩაითვლება კაცობრიობის დასაწყისად. როცა ამბობენ ამ და ამ ქვეყნის მკვიდრნიო, ეს აზრი ისე კი არ უნდა მივიღოთ, რომ მართლა შირველი ხალხი ეს არის, რომელსაც ესა და ეს ადგილი დაუსასლებია. აქედამ სხანს, რომ შედარებით ფილოლოგიას და მეცნიერებას სრულიადაც არა აქვს სახეში, რომ კაცობრიობის დასაწყისი გვაჩვენოს და ვერც გვაჩვენებს ამას. შირ-იქით, თუმცა გვაძლევს ის ბევრს სამღვილს ცნობებს, განსაცვიფრებელს და სრულიად მოულოდნელს ცოდნას, იგივე მეცნიერება აფარებს წყვილიადის შეწარს ბევრს ისეთს, რაც ჩვენ გარგა გამოკვლევული გვეგონა.

«ამ სახით, როცა ამბობენ «კაცობრიობის შირველი აკვანი», სასეში უნდა გეჭონდეს მართო ისტორიულის რასების შირველი აკვანი, მათის გაჩენის შირველი ადგილი, ე. ი. ის ქვეყანა დედა-მიწის ზურგზე, რომელიც შეიძლება იქმნეს ცნობილი შირველ-სამშობლოდ ყველა ერთის მოდგმის ხალხების წინა-მართა.»

რა მნიშვნელობა აქვს ყველა ამას ცნობის-მოყვარეობის დაკმაყოფილების გარდა ფილოსოფიურად ისტორიის შესწავლისათვის? ჩვენ წინადადეგ ვსთქვით, რომ ისტორიულნი მოკლეწინი არ აისსნებიან ისე, თუ არ იქმნა აღიარებული და სასეში მიღებული ის განსხვავება, რომელიც არსებობს ხალხის სხვა-და-სხვა მოდგმათა შორის, სდგას გარეშე ყოველ-გვარ გარეგან ზედ-მოქმედებათა და რომელიც გამოისატა მათ მიერ ენათა გაჩენაში. მაგრამ შირველსავე წამს თავის გაჩენის შემდეგ, ხალხი ეჭვემდებარება გარეგანის ბუნების ზედ-მოქმედებას, გარეგანის მიზგზების მრავალ გვარს გავლენას, გავლენას

იმ ქვეყნისას, რომელშიაც გაჩენილა. თუ ჩვენს გვაქვს რაიმე საშუალება ვიპოვნოთ ამ გვარი პირველი ადგილი ანუ აკვანი ერთ-ერთის ხალხთა მოღმისა, რომელსაც ნამდვილი ისტორია შეხვდება უკვე გაფანტულს სხვა-და-სხვა ალაგას და სხვა-და-სხვა ხალხების სახელწოდებით, მაშინ ჩვენ იმასაც შევიტყობთ, რა გვარი გარეგანი გავლენა აიტანა ხალხმა, ვიდრე იმ მივიდოდა, სადაც ნამდვილმა ისტორიამ იგი აღმოაჩინა. ენა და ადგილი არის ორი ლამპარი, რომელნიც განანათლებენ ხალხის პირველს თავ-გარდასაეალს უფრო უკეთ, ვიდრე მკვდარი ქრონიკები და მატრიანენი ეხლანდელის მისის ცხოვრებისა.

ასლა დავიჭირეთ რკინის ჯოხი, ჩავიცვით რკინის ქაღალბნები და მზგავსად ჩვენის ფლანგების გმირებისა, მოვკმბნით ის პირველი აკვანი კატობრიობისა, რომელზედაც გარდმოცემა ყოველს ხალხს ცხოვლად შეუნახავს, რომელსაც ზოგი ედემს ეძსის, ზოგი სემოთსეს და რომელიც შეადგენს თვით ებრაელთა «დაბადების» პირველ დასაწყისსაც.

(შემდეგი მესამე წიგნი).

კოლიტიკური მიმოხილვა.

როცა ჩვენ «ივერის» ინსერის წიგნში ვსთქვით, რომის სუნი მოგვდის, მაშინ ჯერ რომის ატესის შესახებ აჩამტ თუ სმა ჩამ, ჩამი-ჩუმიც არ იყო გაზეთებში. ამ ბოლოს დროს კი ეგ სმა მეტად გაძლიერდა და დღეს თუ ევროპაში ლაპარაკია ანუ დემო, საღაპარკო საგანთა შორის რომის (და დიდის რომისაც) მოლოდინს უკანასკნელი ადგილი არ უჭირავს. არ არის ევროპაში არც ერთი თვალ-საჩინო სასკელმოიფო რომის ფიქრში არ იყოს და იმის ცდაში, თუ მსედრობა როგორ ისე მოაწყოს კაცით, ტყუია-წამლით, თუ თოფ-ინარლით, რომ ყოველ შემთხვევისათვის მზად იყოს. გერმანია, რომელმაც საფრანგეთის დამარცხების შემდეგ ბატონობა დააჩუქა ევროპის საქმეებში, დიდი ხანია შემდგარია თავისი გამორჩენილი მსედრობა უფრო გაძლიეროს ჯ ეს საქმე უჩუმაჩად ისე მიტყავს, რომ ძილს და მოსვენებას უფთხობს მოსამხდვრებსა. ავსტრო-ვენგარია, რომელიც ძალა-უნებურად აითრია ბისმარკმა, დიდ ძალას ატანს თავის ჯიბეს და არა ხარკს არ ერიდება, რომ რომს მოუმზადებელი და კარგად გაუმართველი არ შეესწრას. იტალიის სამხედრო მინისტრმა მოსთხოვა შარლამენტს — დონისძიება მომეცითო, მსედრობას ჯარის-კაცი მოკუმტოკო. აქამდის იტალიის მსედრობა შესდგებოდა 430 ათასის კაცისაგან და ესლა მინისტრი ითხოვს, საჭირთაო 200 ათასი კაცი კიდევ ჩაკუმტოთო და ამ სახით თოფ-ქეკშ 630

ათასი კაცი ვიუღლიათო. გარდა ამისა თვით იტალიის დედა-ქალაქი უნდა შესაფერხად გამაგრებულ იქმნასო ბურჟუებით და ცისკებით და ამისათვის წინაღ გადადებულ თერთმეტს მიწოდონს კიდევ ათი მილიონი უნდა დაუშატოთო. საფრანგეთიც არ ჩამტარნოძია სსკებს ამ საქმეშიო აქო და ტუნისზედ გავილაშქრე ღ ეკვიპტეშიაც საქმე გამიხნდაო, ამ მიზეზს ხელზედ ისვევს და თავის მხედრობის საქმეს დიდის მეცადინეობით წყოფს და წინა ჭსწევს, მითამ-და ევროპის გაჭირვებულთა ყოფა და მდგომარეობა აქ არაფერს შუშაია. სამხედრო მინისტრი საფრანგეთისა, გაზეთების სიტყვით, აზიერებს თურმე მოჭსთხოვოს პარლამენტს უფლება ტრეზორების მოწვევისა პარლამენტის წინასწარ დაუკითხავად. ესეც ფრიად საყურადღებო ნიშანია: მაგისტანა უფლებას თხოულობენ ხალხე მსოფლოდ მაშინ, როცა უეცარის შემთხვევის, ანუ ფათურაჟის მოლოდინი აზრად ასაღებია და ავიქრში მოსასვლელი.

რომ ეგ მოლოდინი მართლა-და აზრად ასაღებია, ამტკიცებს ის გარემოება, რომ საცა კი მაგ საგანზედ ლაშარაკი ჩამოვარდნილა, არც ერთს მინისტრს გადაწყვეტილად ვერა უთქვამს-რა. როცა იტალიის პარლამენტის დეპუტატმა რიკოტტიმ შეიტყო, რომ სამხედრო მინისტრი ვარის გამდიერებას თხოულობსო, წინადადება შეიტანა პარლამენტში მოავრობას ეკითხოსო, რა მდგომარეობაშია ევროპის პოლიტიკური საქმეებო. მინისტრმა მაჩინიმ მოავრობის სახელით უპასუსა, რომ იმ საზოგადო გარემოებათა გაძო, რომელშიაც იმყოფება დღეს ევროპაო. წინასწარ თქმა რისამე ძნელი რამ არისო. მაგრამ მე კი ვფიქრობო, რომ თუ ნიშნებია ერთმანერთთან შეჯახები, იმის იპედიც არისო, რომ მშვიდობიანობა არ შეიწყასო. ყველამ კარგად იცის, რომ რომანობის

სმის დაყრას ეოკელი დიპლომატი ძალიან ერიდება მაშინაც კი, როცა ომი ცხვირ-წინ უდგათ. მაგრამ ესეც ვა გიციო, რომ ჩვეულებაა აქვთ მშვიდობიანობის სმა გააგდონ მაშინაც, როცა მშვიდობიანობა ძირიანად შეწყველია. ჭსნანს ეს-
ლა საქმე სამზღვარს იქით გასულა, რომ იტალიის დიპლომა-
ტი ერთსა და იმავე დროს ჯ ერთსა ჯ იმავე საგანსუდ ჭლ-
საც ამბობს და არასაც და გადაწყვეტილად და მოჭრით არ
აღიარებს მშვიდობიანობის შეურყეველობას.

ეს ომის ატეხის სმა უფრო გაძლიერდა და გასშირდა
მას შემდეგ, რაც გათქმულმა რუსის გენერალმა სკობელევმა ზა-
რეუში სიტყვა წარმოთქვა სერბიულ სტუდენტების წინაშე.
სკობელევმა პირდაპირ უთხრა სტუდენტებს, რომ რუსეთმა სლა-
ვიანების კარგად განწყობისათვის ხელი, როგორც რიგია, ვერ
გამოიღო. ამისი მიზეზი თავითონ რუსეთი არ არისო. ჩვენ
რუსებს, ერთი დიდი გაიძვერა და მანქანა მტერი გყვასო. მაგ
მტერმა ისე გაგვაბა თავის მახეში, ისე ხელთ იგდო ბედი
მთელის რუსეთისა შინა, თუ გარეთა, რომ უფრ-მოჭრილ უმე-
სავით ხან აქედ გვაბრუნებს, ხან იქითაო — ის მტერი ნემეციაო.
დღეს იქნება, თუ ხვალე, რუსეთი დაეჭასება მაგ მტერსაო,
ასტყდება ძლიერი ბრძოლა და სისხლის ღვრა ჯ იმედი მაქვს
გამარჯვებული ჩვენ ვიქნებითო. «გასსრვდეთო, უთხრა თურმე
ბოლოს სკობელევმა, — ჩვენი, სლავიანების მტერი, ნემეციაო.
მშვიდობითო იმ დრომდის, ვიდრე მე და თქვენ საომარს ველ-
სუდ ერთმანერთს შევსვდებით და ერთმანერთს მძურად მსარ-
ში ამოვუდგებითო.»

ამისთანა გაკადნიერებულმა სიტყვამ და მუქარამ ძალიან
გააწილა გერმანიის ჯ ევროპაც შეაფუცხუნა. ზასუნად ამა სიტ-
ყვის გერმანიის უფრნალ-გაზეთობამ ერთ-სმად დაიძახა: ნუ

თუ წინ-დაუხედავს რუსის გენერალს ჭკონია, რომ გერმანია მოუმზადებელია და გულ და გულ ვერ დაუხვდება ამხედრებულ რუსეთსაო. თუ საქმეთა გარემოება სისხლის-ღვრას მოითხოვს ჩვენგან, მაშინ საომარი მოედანი გამოაჩენს გამარჯვება ვის დარჩებაო.

ლონდონის გაზეთს «Standard»-ს აუწყებს მის კორესპონდენტი, თუ როგორ ჭსწყენია გერმანიის იმპერატორს ეს სკობელევის თამაში სიტყვა.

«მე, ამბობს ის კორესპონდენტი, — ყოვლად სარწმუნო წყაროდამ შემიძლიან გაცნობოთ, რომ იმპერატორმა ვილჰელმმა დიდის ძწყუსარებით და ნანვით მოიხსენა რუსის გენერალის სიტყვა. მისმა დიდებულებამ ბძინა: «იმედი მქონდა დასაშთენნი დღენი ჩემის მოხუცებულებისა მშვიდობით გამეტარებინა. ვწუხვარ, რომ იმ დღეს მოვესწარ, როცა ეგრე წინ-დაუხედავად მეჭარას მითვლიან. თუ ამ მეჭარას ბოლო არ მოელო, მეც იმულებულ ვიქნები სასტიკი ზომები მივიღოვო. თუ წინ-დაუხედავს ამხედრებას სლავიანებისას, რომელსაც ეგრე თამამად ჭქადაგებს გენერალი სკობელევი გარედ და კატკოვი და მასი მეგობრები შინ, არ შეაყენებს ამის შემძლებელი სული და თუ იჭამდის მივა საქმე, რომ რუსეთი საომრად გამოვა, მაშინ იცოდეს რუსეთმა, რომ ჩემეცები, ანუ ავსტრიელები დასასკვდრად მზად იქნებიან. ბოლო ერთის მაგისტანა ამხედრებისა სულ სსვა იქნება და არა ისეთი, როგორსაც ეგეთის გულ დაჯერებით მოელოდება გენერალი სკობელევი.»

თუმცა გაზეთები ამბობენ, იმპერატორი ვილჰელმი მაგას არ იტყოდაო, მაგრამ მაინც და მაინც რუსეთის მთავრობამ საჭიროდ დაინახა გამოეცხადებინა, რომ გენერალი სკობელევი თავისით ლაპარაკობს, როგორც კერძო კაცი და

შის საიტეკებთან არავითარი კავშირი არა აქვს თვითონ მთავრობასაც. ერთს რომელსაც გახეთს ნემეცებისას ამ გამოცხადების გამო ენახედ მოჭადგომია მოსწრებული საიტეკა ერთის დიპლომატიისა და ის საიტეკა ამ რიგად მოჭყავს: «გახეთებისაგან მოთხრობილი ამბები მართო მამინ არიან დასაჯერნი, როცა ოფიციალურად ამ ამბებს უარს ჭყოფენო.»

ესეა თუ ისე, ესლა თვითვეული სახელმწიფო ევროპაში იმის იდუილ ცდაშია, რომ მომსრენი და მოზაკენი იშოგოს და ოშია ისე არ მოასწროს, რომ განმარტოებული დაწესებულებისაგან იძულებული იქმნას საომრად გაიდე. ჩვენა გეგონია არ იქნება მეტი ვაუწყოთ მეითსველებს ზოგიერთი ამბავი იმის შესახებ, თუ რავდენ ბანაკად გაწეობა ევროპა და ვინ ვის მიემსრობა, თუ ვინცობაა ომი ატედა.

გერმანიაში, როგორც უკვე ვიცით იანვრის წერილიდან, ავსტრია ძალიან მიიმსრო. თუძცა ავსტრიას ჯერაც არ დავიწყებია ის მარცხი, რაც პრუსიაში მიაყენა და ბისმარკისაგან მწარედ დაკოდილი გული ჯერ აქამოდე არ გაჭმთელებია, მაგრამ, რაგი ესე შორს შეტოზა სლავიანების საქმეში, რაგი ეგრედ წოდებულს აღმოსავლეთის საქმეს ეგრე მჭიდროდ ჩაჭვიდა და სელი, უგერმანიოდ ერთს ბიჯსაც ველარ გადაჭადგამს და ძალა-უნებურად უნდა მიემსროს. ოსმალურ ძალიან შეეტეფცა ბისმარკის პოლიტიკასა და ბისმარკისაგან დიდს ავლა-დიდებას მოელის.

იტალია ჯერ როგორც ტოკავს. თუ გერმანიას მიუდგება, ავსტრიასაც უნდა მიუდგეს და მამინ სელი უნდა აიღოს იმ იტალიელების გამოსნახედ, რომელნიც ჯერ კიდევ ავსტრიის ქვეშევრდომად არიან. თუ გერმანია დაჭმირდება იტალიას ძავ გულის-წადაფს ავისრულებო, მამინ ავსტრია გა-

დუღებს გერმანიას და ეკ ვერაფერი საქმე იქნება ბისმარკისათვის. ბისმარკმა ამის გამო არ იცის საიღამ მოუაროს იტალიას, რომ მიიშროს. იტალიაზედ ვერც იმ მანქანებამ გასჭრა, რომ ამას წინადა ბისმარკმა ჰაჰის საერო უფლების აღდგენის მომხრეობა გამოიჩინა. იტალიის კაროლმა ჰუმბერტმა ამის შესახებ ჰინდპირ და მტკიცედ წარმოესტკევა: «მე ვხედავ, რომ ცდილობენ ერთსელ მოწინააღმდეგე საქმე (ჰაჰის საერო უფლების მოსპობა) სელასლად ფეხსედე წამოაყენონო. მაგრამ იტალია ამას არამც თუ ვისმე აქმნევენებს, ამასედე ლაზარკის ნებასაც არავის მისცემსო.» როცა ასე ცხარედ და მოჭრით იტყვის სოღმე იმისთანა კაცი, რომელსაც ნპო ათასი კაცი თოფ-ქვეშ უდგა, მაშინ იმის სიტყვას თავისი რისი და ფსა აქვს. ბისმარკმა იგრძნო ამ სიტყვების მნიშვნელობა და მაშინვე შეუთვალა იტალიას, რომ ჰაჰის მომხრეობა მე ფიქრად არა მქონია, და თუ გერმანიასა კათოლიკე სამღვდელთების საქმეს ხელი მოკვიდე, აზრად მქონდაო — მარტო გერმანიის შინაურის წყობილების განკარგება და სსკა არაფერიო. ამით იქნება ცოტად თუ ბევრად მოიმაღრეილა იტალია, მაგრამ მომხრეობასედე ჯერ კიდევ შორს არის.

მარტო საფრანგეთს და რუსეთს მთელს ევროპაში შეუძლიანთ დაასარბონ იტალია და მოიშრონ. ამისათვის საჭიროა მარტო დაჰპირდენ იტალიას იმ ადგილებს, რომელთ მკვიდრნი მცხოვრებნი ნამდვილი იტალიელები არიან და ავსტრიას კი ძალ-მომხრეობით უჭირავს. იმ ადგილების სელში ხაგდება დიდი-სნის სანატრელია იტალიისათვის. მამასადამე საფრანგეთს, რომელიც არას გზით არ მიემხრობა ბისმარკს, თუ ელზას-ლოტარინგია უომრად არ დაუთმო, და რუსეთს, რომლის წინააღმდეგაც ესლა ბისმარკი მოქმედობს, იტალიის

მომხრობა უფრო უნდა ეადვილებოდეთ, ვიდრე ბისმარკს; იმიტომ-რამ იტალიის ამ მხრით დასაკმაყოფილებლად არც საფრანგეთს და რუსეთს დააკლდებათ რამე და არც მათთა მოზაკეთათვის იქნება საწყინო. თვითონ გამბეტა ამ მოკლე ხანში იყო იტალიაში და არა გეგონია საგნად იტალიასთან შავის შეკვრა არა ჭკონოდეს. მოახსენს გამბეტამ ეგ თუ არა, არ ვიცით. მხოლოდ ზოგიერთი ნიშნებია ვიფიქროთ, რომ ამ საქმეში გამბეტას ძარცხია არ მოსკლია. მას შეეძგე რაკი გამბეტა იტალიაში იყო, დესპანი საფრანგეთისა ტუნისში რუსტანი დესპანობიდან დაითხოვეს და ტუნისიდან ამერიკაში გაისტუმრეს დესპანადვე. ეს რუსტანი იტალიისათვის საამერიკაში არ იყო და იტალია ეძღუროდა საფრანგეთს, რომ იგი ტუნისიდან არ წაიყვანეს, თუმა იტალია არა ერთხელ ამის სურვილს აცხადებდა. ესდა კი საფრანგეთის მთავრობამ პატივი სცა იტალიას და მისი უსიამოვნო კაცი მოამოკრეს ტუნისსა. ამას გარდა, ამბობენ, საფრანგეთმა რვა იტალიის გაზეთი იყიდაო, რომ მათის შემწეობით იმოქმედოს იტალიის ეწვედ თავის სასარგებლოდ და გერმანიის წინააღმდეგ. ყოველ ამის შემდეგ იმის სმაც დავარდა, რომ იტალიას ავსტრიაზედ გული შეეცვალაო და ცოტა რამ სამდურავი გამოუჩნდაო. არც ეს არის კარგი ნიშანი ბისმარკისათვის, თუ მართალია.

რუსეთისა და საფრანგეთის შორის შავის ჩამოგდება გერმანიის წინააღმდეგ, თუ გერმანიის რუსეთზედ გამოილაშქრებს, სომ უკელაზედ უფრო შესაძლებელია და ჭკუაში მოსასკელია. ამ ბოლოს დროს საფრანგეთი ცდილობს რუსეთს პატივისცემა გამოუცხადოს და მისი გული მოიგოს. მინამ პოლტიკური მასე ბისმარკისა ევროპაში გაიბოდა და ომის სუ-

ნი დატრიალდებოდა, რუსეთის მთავრობა ძალიან ემდურება საფრანგეთსა, რომ ემიგრანტებს რუსეთისას არა ჰსდევნიდა და საფრანგეთში ბინას აძლევდა. ეს კიდევ არაფერი: უკუვასავან ცნობილთა ვერა წასუღიჩმა და პეტრე ლავროვმა რომეოლის გასეთში «Intransigent» საქვეყნოდ გამოსცეს მანიფესტი და ითხოვეს საზოგადოება შეეწიოს ფუფუნით, რათა შესდგეს თანსა „რუსის მტარკვლების მსხვერპლთა შესაწვენელად“. მთავრობამ საფრანგეთისამ ამისთანა საქმეზედ მძიმე უფრო მოიფრუა და გასეთს საუკედურიც არ მისცა და ესლა იი თვით ლავროვი და წასუღიჩი გამოჭრეკა საფრანგეთიდან, თქვენი ფესი ჩვენს ქვეყანაში აღარ იყოსო. ინგლისისა გულის მოსატებადაც ამისთანა დონისძიება იხმარა საფრანგეთმა. დღეის აქამომდე ირლანდიის ავტორიტეტი და რესპუბლიკის მოძრენი ბლომად იყვნენ საფრანგეთში და აქედან აწარმოებდენ თავიანთ საქმეს ინგლისის წინააღმდეგ. საფრანგეთის მთავრობას ესლასან გამოუცხადებია ამათვის, რომ ერთის თთვის განმკალობაში საფრანგეთის სამზღვრებიდან უნდა გასვიდეთო.

ამ სასით, თუ უცარი მიზეზი რამ არ ჩამოერია ევროპის საპოლიტიკო საქმეში, ევროპა რა დიდ-ბანაკად შესაძლოა გაიყოს. ერთის მხრით გერმანია, ავსტრო-უნგარია და რუსმადო, მეორეს მხრით — რუსეთი, საფრანგეთი და იტალია. საფრანგეთი და იტალია იმისთვის კი არ ჩაერევიან საქმეში, რომ რუსეთს უშეუღონ, არამედ იმისათვის, რომ პირველმა გერმანიას ჩამოართვას ელსას-ლოტარინგია და მეორემ ავსტრიას იტალიის საკუთონ ადგილები. ერთიც და მეორეც ჩამოერელება რუსეთს, რომ ეს გულის წადილი როგორმე სხვა გზით აუსრულდეთ.

წერილი სილნალის მამრიდას.

ჩვენში ეშმაკები ჯერ კიდევ არ გამოლეულან. — განათლების მცველნი სახელით და განათლების მტერნი საქმით. — ბედი სასოფლო სკოლებისა. — რა გავლენა იქონია სოფლის მასწავლებლებზედ «განმარტებითა წერილმა? — სოფლის მასწავლებლების საუბარი. — სკოლები უმზრუნველოდ და მზრუნველობის ქვეშ. — რა სარგებლობას მოუტანს სასოფლო სკოლებს «წერა-კითხვის საზოგადოება» აგენტობის დაარსებით? — ვინ უნდა იყვნენ აგენტობად და სად უნდა სცხოვრობდნენ? —

ძალიან ბუდე გაიკეთეს ჩვენს მამრასში... ეშმაკებმა. ბავშვი ცუდად ჩააწვინეს აკვანში და დაიხრჩო — ვისი ბრალია? ეშმაკისა, მოშობიარეს დროსედ ბუბია ვერ მიაშველეს და მუცელს გადაჭყა — ვისი ბრალია? კიდევ ეშმაკისა. მოკრალს კაცს გზა აქრია და ფოტოროსედ გადაიხეს — ვისი ბრალია? კიდევ და კიდევ ეშმაკისა. ერთის სიტყვით ხალხი ყოველსავე განსაზღვრელს ეშმაკს აბრადებს და მართლის ჩამკონებელი არავინა ჭყავს.

მღვდლებიო! — ბასნებთ — მღვდლები ხომ ხალხის პატრონებად და მათის სულისა და გონების მოძვრად არიან დანიშნულნიო. თვით მაცხოვარმა არ უწოდა მღვდლებს «ნათელი» და «მარტილი» ამ ქვეყნისათ! მაგრამ მხელი ეს არის, რომ მღვდლების მომეტებულმა ნაწილმა (რა კარგია ეს სიტყვა? «მომეტებული ნაწილი» — ყოველი მღვდელი უმტრესს ნა-

წილში ჩაითვლის თავსა) უფრო დაახნელა და გააუმრავლა
 ჭკეუანა. ჩვენში მღვდელს მხოლოდ ანაფორასკედ იცნობთ და
 კიდევ იმასე, რომ სშირად ჭჭადაგებს — უბრაძის ტახლოდ
 მკვდარი არა ცხონდება. სეტავი, თქვენის სიტყვებით, თუ
 თითონ არას აკეთებენ, სხვებს მაინც არ უშლიდენ სელს, თო-
 რემ ის დალოცვილები სასოფლო სკოლებსა წინაღმდეგეც უქა-
 დაგებენ სალსს: «ეჭ, ძალიან ცუდ საქმესა შერებთან, რომ
 სოფლებში სკოლებსა ჭხსნაინ: სალსი ეშმკდება, მღვდელსაც
 ჰატოვი აუარა მათგან და ერსაც, აღარც შენდობის აღება
 იციან, აღარც თავის დაკვრა, აღარც სსვა ჰატოვის ცემა...
 ამს იგით კიდევ უფრო არაფრად ჩაგვკადებენ!» — „აბა
 რა დამაკლდება, რომ ჭაბახანთ ჩოდაჩას ბიჭმა წიგნი არ
 იცოდეს“ — უცემენ კვერს მთავრები დააკვებითურთ. მათ
 ხანს აძლევენ ზოგიერთნი იმისთანა პირნიც, რომელნიც
 თავიანთ თავს განათლებულს უწოდებენ: „ეკელამ რომ
 წიგნი ისწავლოს, აღარც ჰატოვისცემა იქნება გაიძე და
 აღარც მუშაობასე მთუვ სალსს გულა. აბა გუთახსედ რად
 უნდა კაცს წიგნი, თუ არ დექანსედ? ყველანა რომ მე-
 დექნეებად გახდნენ, მუშტარა ვინლა იქნება?“ — „კლასუ-
 ნიკობის პეტს კერას ისწავლიან გლეხის შვილები სოფლის
 სკოლაში. აბობენ კიდევ სსვანთ. არც ჩინოვნიკობა უყურებს
 კეთილის თვალთ სკოლებს, ერთმა ჩემმა ნაცნობმა სოფლის
 მასწავლებელმა შემომჩაილა გულ-მტკივნეულად: „დირექტიიდა
 წამდენსამე სოფლის სკოლას სასწავლო ნიკოები და წიგნები მო-
 უვიდა სიღნაღშიო. მე თითონ წაკედი იმათ მისაღებად; მივი-
 და და დაკბრუნდიო. ხელში დედა-მიწის გლობუსი მქტირაო,
 შემომხკდა ერთი ნაცნობი ჩინოვნიკი და მითხრაო: Это что
 такой, земной шаръ? — Да, земной глобусъ.“ მიუგუე მეო.

«Напрасно грабят казну! На что крестьянскимъ дѣтямъ земной шаръ.»

აი ასეთი ხალხი ახგეიას სოფლის სკოლებს კარშემო. გლეხების თანაგრძნობისა სომ, აბა, რა იმედი უნდა ჭქონდეს კაცსა? იმათ რომ „ჭკვა ჭქონდეთ“ ვაჭრები სომ შიმშილით დაინოცებოდენ, როგორც თვითონვე აღიარებენ კარაპეტ-მარტირუსაებში...

აი ამისთანა ხალხში შედის მასწავლებელი, როდესაც მიდის რომელსამე სოფლის სკოლაში. დილიდამ საღამომდე ეჩინება გლეხის შვილებს, რომელთაც «ჭამის», «დალეკის» და „ლანძღვის“ სიტყვების მეტი არაფერი არ იციან-რა. საღამოთი გამოდის მასწავლებელი სკოლიდამ და კაცს ვერა ჭქოულობს, რომ თავის მწუხარება შესწივლოს, გული გაართოს როგორმე და მეორე დღეს ისევ განცხოველებული შეუდგეს თავის მძიმე საქმეს. გარდა ამისა, შესცივს, — სმას ვერ ამოიღებს, სხვა რამე გაჭირებაში ჩაყარდება, — სმას ვერ ამოიღებს: რადგანაც ლაპარაკით მარტო ისევ შეწუხებულ თავს შეიწუხებს და მამას-ხლისებსა და მათ უფროსებს კი ვერაფერს ჩაგონებს. ამ გვარად ეკოდებათ სოფლის მასწავლებლებს გული, ჭკარგავენ წმინდა აზრს ხალხის სამსახურისას; უცივდებათ გულში ის წმინდა სურვილი, რომელმაც გამოიწვია სოფლად ხალხის სამსახურად, და ოთხი-ხუთის თვისა, თუ გაჭირდა — ერთის წლის შემდეგ, ანებებენ თავს სოფლის სკოლას და მიდიან სხვა ცხოვრების გზაზე. მათ ადგილს ჩჭერენ მეორენი, მესამენი, და ისინიც მისდევენ თავიანთ მოწინავესა კვალს. ამ წარად სოფლის სკოლები ჭკარგამენ თავის მნიშვნელობას — სწავლა-განათლება დაბალის ხალხისა — და ჭხდებიან დროებით სადგურად ცხოვრების გზაზედ. მოწინავე პირთა. მეორე

ნია, ამ გვარს ტანტალში მასწავლებლები ისე კერაფერს ვერას
გააკეთებენ ხალხის სასარგებლოდ, როგორც ჩვენ ვერას ვაკე-
თებთ ფოსტის სტანციებში მოგზაურობის დროს. ეს არის
მიზეზი, რომ ჯერ არა სოფლის სკოლას არ მოუტანია—აქეთ,
თორემ, იქნება, სხვაგან ბევრი რამ გაკეთდა—თვალ-საჩინი სარ-
გებლობა; არა სკოლას არ გამოუყენია ჯერ ცხოვრებაში შეძ-
ლებისამებრ გონებით განვითარებული შეგირდები, რომელთაც
ცოტათი მაინც გარჩევა ჭკონოდან სრულებით უსწავლელთა-
გან.

ვინ არის ამაში დამნაშავე, თვითონ მასწავლებელი თუ
სხვა ვინმე? სხვისა ვი რა მოგახსენოთ, მაგრამ მასწავლებლე-
ბის დანაშაულობას ვი ჩვენ ვერა ვხედავთ. სოფლის მასწავ-
ლებლები დიდ განწირულებებში ცვივიან. არავინ კარგის თვა-
ლით არ უყურებს მათ და არც არაფერს მოკლიან თავიანთ
მოძაქალში: არც ჯამაგირის მოძატებას, არც რაიმე „ჯილ-
დოს“ სიბერისა და უძღურობის დროისათვის. მართალია, სოფ-
ლის მასწავლებლებმა იციან, რომ იმათ არაფერი მატერიალური
და გარეგანი თვალ-საჩინო ამბდება არ მოკლით და გამოდიან
ბევრნი სოფლად, სურვილით გატაცებულნი ემსახურონ დაბალ
ხალხს,—მაგრამ მატერიალური წარჩინება რომ ჭკონდეთ სოფ-
ლის მასწავლებლებს არ აწყენდათ და იქნება, სკოლებს ის სენიც
ასცდენოდა, რომელიც ახლა სჭირთ მათ—არ იქნებოდენ სად-
გურად ცხოვრების გზაზედ მოტანტალე ჰირთა, არამედ გა-
აკრცვლებდენ ხალხში სწავლა-განათლებას. ეს უნდა ვიფიქროთ
მით უფრო, რომ სოფლის მასწავლებლები ისეთივე გაცნობი არიან
და იმავე ბუნებისანი, როგორც ჩვენ ვეკლანი. არც ისეთი რვი-
ნის სასიამოთისანი არიან რომ მრავალმა შეწუხებამ მათ გული
არ შეუფრთხოს. იმათაცა აქვთ თავის-მოყვარეობა და ისეთი

უნგარობაც არ ეტეობათ, რომ იმათსედ მატერიალურმა წარ-
ხანებად კეთილად არ იმოქმედოს. არამც თუ ჯამაგირის მო-
მატება, ცარიელი სიტყვებით კი გულის უკეთებთ საწყალ და-
ხაგრულ მასწავლებლებს და ასაღისებთ თავიანთ საქმესედ-
უნდა გენასათ—რა აღტაცებაში მოსულიყვნენ სოფლის მას-
წავლებლები, როდესაც წავეითსათ აგანმარტებითი წერილი»
„ივერიის“ მე-XII წიგნში. იმ წერილს ყოველი ტანჯვა-წვალება
დაეკვიწყებინა მათთვის და აზირებდენ ასლად შემოურებილის დო-
ნით შესდგომოდენ თავიანთ საქმეს. თუმცა იმ წერილში მას-
წავლებლებსედ ბევრი არაბევრი არის—უფრო რუსულის ენის
სწავლებასედ არის ღაპარაკი; მაგრამ იმათ ის უხარბანთ, რომ
იმათგან შემჩნეულ უსარგებლობას და სიძნელეს რუსულის ენის
სწავლებისას—ნამეტნავად ზირველის წლიდაძვე, როგორც ასა-
ლი ჰროგრამა უბძანებს მათ, —ისიარებენ სსკანიც. იმათ შესა-
ხებ მარტო ის არის, რომ ისინი არ ეძებენ არც ვილდოს,
არც ჩინს, არც ორდეს. ეს ქება არის იმათი და, ვისაც ეს-
მის, ამაზედ დიდი დაჯილდოება, მგონია, არ უნდა იყოს.

საუურადლებო იყო მასწავლებლების ამ საგანსედ ღაპარაკი,
რომელსაც მე უური მოვეკარი: ბასი აგანმარტებითის
წერილის გამო იყო გამოწვეული; — გაცო, სთქვა ერთმა, მე
ეს მივეიანს, რატომ სოფლის მასწავლებლებს სამსახური არ
გვეთვლება? — იმისთვის, რომ ჩვენ გლეხებს ვემსახურებით, — მი-
უგო მეორემ. — მე მგონია, მომეტებულ ნაწილს სასჯელმწიფო-
სას გლეხობა შეადგენს და ყველა წოდების ჩინოვნობა იმა-
საც ემსახურება: ჯარმა უნდა დაიცვას გარეშე მტრებისაგან,
ზოლიციელებმა და სასამართლოებმა უნდა დაიცვან მშვიდობიან-
ობა გლეხებს შორის. მაგრამ იმ მოსამსახურე პირთ სამსა-
ხური ეთვლება. ამასთანავე, ისინი გლეხებს მხოლოდ მო-

რიდამ ემსახურებიან; ჩვენ კი ვემსახურებით გლეხების იმ იუკი-
სებას, რაც უოკელის კაცისათვის ძვირფასია და ვემსახურებით
თითქმის სხსლში, ჩვენ რატომ არ უნდა ჩაგვეთვალოს შრო-
მა სამსახურში? იმიტომ რომ საღსის ნება-ყოფლობით არის
დაარსებული სკოლები. მე რე მთავრობას რომ ძალ-დატანებით
დაემართა, განა ცოდო იქნებოდა, ან სვინიდისის წინააღმდეგი?
თუ კი ფოსტის ფულის მოკრეფა და გზების გაკეთება ძალ-
დატანებით სვინიდისის წინააღმდეგი არ არის, რადგან-ც საღ-
სის სასარგებლოდ სჩადიან,—სკოლების დამართვა ძალ-დატა-
ნებით სვინიდისის წინააღმდეგი იქნება?... გზების გაკეთებაც
არ მიაჩნდათ გლეხებს სასარგებლოდ და უარობდენ, მაგრამ
ესლა კი ილოცებიან გზების გაკეთებისათვის. საცა არის სკო-
ლები, საღსს უფრო მთავრობისაგან დაარსებულად არ მიაჩ-
ნიათ, ვიდრე თავის დაარსებულად?!

ასე სამწუსარო მდგომარეობაში არის ესლა ჩვენი სკო-
ლები და გულ-შემატკივარი კი არაჩინა ჭყვას, რომ ცოტათი
მანც წამალი დასდოს. ცოტაოდენი წამალი, ჩვენის აზრით,
არის მზრუნველობის დანიშვნა სკოლებში. კეთილ-სვინიდისია-
ნი მზრუნველი ძალიან დიდ სარგებლობას მოუტანს სკოლას.
ის იქნება ამხანაგი მასწავლებლისა სკოლის საქმეში. მასწავლე-
ბელი იმეცადინებს სკოლის გონებით წარმატებისთვის და
მზრუნველი იმავე დროს სკოლის შეძლებისათვის იზრუნებს.
ამ რიგად შეუმსუბუქდება მასწავლებელს ჯაფა და იმ დროს,
რასაც ამასახლისთან ან მაზრის უფროსთან ლაპარაკსა და
ხვეწაში დაჭყარგამდა, შეგირდების გონებით წარმატებას მო-
ახმარებს. გარდა ამისა, მასწავლებლებად სოფლებში ინიშნე-
ბიან პირდაპირ მასწავლებლებიდანვე უმაწვილი-კაცები, სრუ-
ლიად გამოუცდელნი და ცხოვრებაში გამოუსულელნი. სოფ-

ღის მასწავლებლებისათვის კი ეს ორი თვისება—გამოცდილუ-
ბა და ცხოვრებაში გამოსულობა—ძალიან საჭირო არის. გა-
მოუცდელობით მოსდით მასწავლებლებს, როდესაც ჯერ მიწ-
ბიან სოფლებში იმ აზრით, რომ გაანათლონ უბრალო სალ-
სი, და როდესაც დაატყდებით ვაი-ვაგლასი, ანებებენ თავსა და
ისევ უკან მოაბიან, ან ერთის სოფლიდამ მეორეში გადაბ-
ბიან; გამოუცდელობითა ჭხდება მრავალი უსიამოვნობა სოფ-
ლებებსა, ნამეტნავად მოსკლეთა, და მასწავლებელთ შუა, გა-
მოუცდელობითა ჭხდება, რომ სოციალურ მასწავლებელს იტა-
ციებს ქართულთ პურ-მარტობა, ეწეობა ღვინოს და ანებებს
თავის მოვალეობას თავსა. ამისთანა შემთხვევებში კეთილ-სი-
ნიდისიანი & გამოცდილი მზრუნველი ძვირფასი რამ არის. ის
იქნება მასწავლებლის მხრის დამჭერი და გამაფრთხილებელი,
რომ არ მოჭხვდეს ბოროტთა შიშთა ბაღეს & ამით არ დაი-
ცაროს სკოლის საქმე. მარტო კეთილ-სვინიდიისიან მზრუნველს
შეუძლიან ამხანაგობა გაუწიოს აზრების გადაცემ-გადმოცემა-
შიაც და სიამოვნებაშიაც მასწავლებელს. აი სწორედ ამისთანა
სკოლებს ეცვლებათ მალ-მალე მასწავლებლები, სადაც არ არიან
მზრუნველები და არც სწავლის საქმე მიდის იქ კარგად. თუ
სადმე სწავლა უმზრუნველო სკოლებში კარგად არის დაუენ-
ბული, უეტკელია, რომ კეთილ-სვინიდიისიანის მზრუნველის ხელ-
ში ერთი-ორად გარდიქცოდა. მაგრამ ჩვენში, მგონია, არსად
არ არიან მზრუნველები არც სკოლებისა და არც სხვისა. თავს
კი არსად იჩენენ და თუ ტყუილად არიან, არ ვიცით.

ჩვენ სრული იმედი გვაქვს—ამ საგანს უურადლებას მიაქ-
ცივს „წიერა-კითხვის საზოგადოება“ და, როგორც სკოლების
სხვა გვარ საჭიროებიდამ გამოხსნას ცდილობს, ამ გაჭირე-
ბიდაშიც გამოიხსნის. მაგრამ ჩვენ კიდევ სხვა იმედი გვაქვს ამ

საზოგადოებისა: ჩვენ გავიგეთ, რომ მას ჰესურს იეოლიოს უოველ მანრასი აგენტები, რომელთა მოვალეობაც იქნება სკოლების უფრის გდება. თუ ეს ამბავი მართალი გამოდგა, სწორედ უნდა მოგახსენოთ, რომ სასოფლო სკოლებს კარგი ბედი მოელოთ. აგენტობის დაწესება წერა-კითხვის საზოგადოების, მხრით ყველა ნივთიერ შემწეობაზე უდიდესი რამ იქნება სკოლებისთვის. ღმერთმა ბძანოს, რომ ეს ამბავი მართალი გამოდგას. აგენტები იქნებიან სკოლების მეთვალ-ფურედ სწავლის მხრითაც და მატერიალურის მხრითაც. როგორც მხრუნველები—მათზედ უფრო უკეთ—აგენტები შეუმსუბუქებენ მასწავლებლებს შრომას და რადგანაც ასე იქნებიან და უოველთვის შეიძლება სკოლების დათვალეობას, ასე სშირ-სშირად თავს კვლავ დაანებებენ მასწავლებლები სკოლებს და არ წავლენ აქეთ იქით საქეიფოდ. სრული იმედი გვაქვს ამ ამბის გამართლებისა. რასაკვირველია, წერა-კითხვის საზოგადოება იმასაც ეცდება, რომ აგენტების რიცხვში არ ჩაურთოს ისეთნი პირნი, რომელთაც ბძმანების მეტი არა იციან-რა ქვეყანაზედ და არც ისეთები, ვისაც ცოტადენი სმა მანც არა აქეთ მანრის უფროსებთან. უამისოდ არაფერი არა გამოვა-რა, მხოლოდ საქმე ეს არის: სად უნდა სცხოვრობდენ აგენტები? აგენტებად სკოლებს მართო ქალაქის მცხოვრებელნი არ გამოადგებათ, რადგანაც იმათ დაწვრილებით არ იციან სოფლის გარემოებანი და მოშორებულნიც იქნებიან სოფლებზედ: ისინი სკოლების საჭიროებას დაწვრილებით ვერ გაიგებენ. თუმცა იმათთვის უფრო ადვილი იქნება და დროც ექნებათ, რომ მანრის უფროსისაგან შემწეობა მიიღონ, მაგრამ რაზედ, რისთვის, როდესაც საჭიროება არ იციან? არც მართო სოფლებები შეიძლება იყვნენ აგენტებად. მაშინ, თუმცა სკოლების

საჭიროება ყველაფერი ეცოდინებათ მათ, მაგრამ მაზრის უფროსთან კავშირი ანა ექსებათ-ნა და რაც უნდა საჭიროება იცოდნენ, თუ გი ვერ აუსრულებენ სკოლებს ამ საჭიროებას, ამან იქნება მათი ყოფნა. მას ასე უნდა მოხდეს, რომ აგენტები ზოგნი სოფლებში სცხოვრობდენ, ზოგნი ქალაქებში. სოფლელი აგენტები აღვენებენ თვალ-ყურს სკოლების საჭიროებას და შეატყობინებენ ქალაქელებს. ისინი იქ ეცდებიან მაზრის უფროსებთან, ან სხვა უმაღლეს ადგილას, როგორც საჭირო იქნება. იმედია, ამ საშუალებით ცოტათი მაინც გაუმჯობესდეს სოფლის სკოლების მდგომარეობა.

საღწაღელი.

30 იანვარს 1882 წ.

განცხადებანი.

ამა 1882 წელს ყოველწლიური გაზეთი

«დროება»

გამოვა იმავე პრინციპითა და რიგით და იმავე თანამშრომლების დახმარებით, როგორც აქამდის გამოდიოდა. რომ გორც გაზეთის დაარსებიდანვე ცდილობდა რედაქცია. რომ, მუდამ წელიწადს ცოტ-ცოტათი მაინც, შეძლებისა-და კვარან-გაუმჯობესებინა გაზეთი, ისე მომავალ წელსაც ეცდება და იმედი აქვს, რომ ზოგიერთი სასაქუთო ცვლილება შემოიღოს გაზეთში და გაუმჯობესოს იმის გამოცემა.

ხელის-მოწერა მიიღება;

თბილისში: «დროების» რედაქციის კანტონისში, გალაკინის პრინციპსზე, თ. ივ. კ. მუხრანსკის სახლებში, კლუბის ქვემოთ.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთა ამ ადრესით უნდა მოითხოვონ გაზეთი. Въ Тифлисъ, Въ редакцію газеты «ДРОЭВА».

«დროებაზე» და «ივერიაზე» ორივეზე ერთად ხელის-მოწერა მომავალის წლიდან არ მიიღება.

ფასი ხელის-მოწერისა:

ერთის წლით	—	—	—	—	—	—	—	—	9 მან.
ნახევარის წლით	—	—	—	—	—	—	—	—	5 „
სამის თვით	—	—	—	—	—	—	—	—	3 „
ერთის „	—	—	—	—	—	—	—	—	1 „

სხვა ვადით ხელის-მოწერა არ შეიძლება. სვედრი ფუფი ხელის-მოწერა გაზეთის დაბარებისათანავე უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში. ვითხოვთ აგრეთვე, რომ თავის სახელი-და-კვარი და საცხოვრებელი ადგილი გარკვევით დასწერონ.

რედაქტორი სერ. მესხი.
გამომცემელი სტ. მელიქიშვილი.

ამა 1882 წელს

საპოლიტიკო და სალიტერატურო გაზეთით

« შ რ მ მ ა »

გამოვა იმავე პროგრამით და მიმართულებით, როგორც
1881 წელს გამოდიოდა.

გაზეთის პროგრამა:

I. სტატიები თანამედროვე კითხვებზე, II. ტელეგრაფები, III. ადგილობრივი ამბები და შენიშვნები, IV. ახალი სალიტერატურო, სასოგადოებრივი და საპოლიტიკო ცნობები, V. ქრონიკა ადგილობრივის თვით - ძმართველობისა, VI. შინაგანი და გარეგანი წერილები, VII. საპოლიტიკო მიმოხილვა გარეგანი და შინაგანი, VIII. კრიტიკული მაშობილვა თანამედროვე ლიტერატურისა, IX. ფელეტონი: მოთხრობები, სცენები, ლექსები და სსკა-და-სსკა შენიშვნები. X. ისტორიული მიმოხილვა კავკასიის აქეთა მხარისა, XI. სამსახურლო ცნობები და შენიშვნები, XII. ცნობათ ფურცელი და განცხადებანი.

გაზეთი გამოვა ოთხშაბათობით, საშუალო საგაზეთო ქალაქის ფურცელზე, სანდისსან დამატებით.

გაზეთის გამოსაწერი ფასი სახლო მიტანით და სხვა ქალაქებში გაგზავნით: ერთის წლისა—შვიდი მანეთი, სასუგარ წლისა—ოთხი მანეთი, სამას თვისა—ორი მანეთი და ხუთი შაური.

ხელის-მოწერა მიიღება:

ქ. ქუთაისში: 1) გაზეთის რედაქციაში, ნემცების ქუჩაზე, კენინა მაჭუტაძის სახლში, 2) პ. გ. წუუგიძის სტამბაში, თბილისის ქუჩაზე, კრიჭავის სახლში და 3) ძმების ნიკოლაძეების მაღასიაში.

ქ. თბილისში: შავრდოვის გაზეთების სააგენტოში.

ქუთაისს გარეშე მცხოვრებთა თავანთის მოთხოვნილებით პირდაპირ რედაქციას უნდა მიმართონ.

რედაქტორი თ. ღიმ. პ. ლაღიანი.

1-го ЯНВАРЯ 1880 ГОДА

ГАЗЕТА

„КАВКАЗЪ“

ВЫХОДИТЬ ПОДЪ НОВОЙ РЕДАКЦІЕЙ

ежедневно, не исключая понедѣльниковъ, въ количествѣ
345 № № въ годъ.

Редакція приметъ всѣ зависящія съ ея стороны мѣры, чтобы придать газетѣ возможно большій интересъ, какъ расширеніемъ программы, такъ и полнотою отдѣловъ, причемъ преимущественное вниманіе будетъ обращено на разработку мѣстныхъ вопросовъ.

ПРОГРАММА:

Часть официальная: Указанія, дѣйствія и распоряженія правительства. Высочайшіе указы Намѣстника, циркуляры Намѣстника и Главнаго Управленія, извѣщенія, разнаго рода правительственныя и служебныя распоряженія.

Часть неофициальная: I. *Руководящія статьи:* по вопросамъ, имѣющимъ обще-государственное или мѣстное значеніе. Ознакомленіе съ внѣшними политическими событіями, преимущественно въ восточныхъ государствахъ, сопредѣльныхъ съ Кавказомъ.

II. *Мѣстные извѣстія:* а) Корреспонденціи изъ главнѣйшихъ пунктовъ края. б) Столичная и иностранная пресса о Кавказѣ. в) Туземная пресса: армянская, грузинская, татарская. г) Ходъ городского самоуправленія и вообще городскія дѣла, какъ по Тифлису, такъ и по другимъ городамъ края. д) Новости о событіяхъ русской жизни. е) Тифлисская городская хроника. ж) Судебная хроника. з) Отчеты о засѣданіяхъ мѣстныхъ учебныхъ и другихъ обществъ.

III. *Фельетонъ:* а) Этнографическія статьи, бытовые очерки и путешествія по Кавказу. б) Рецензіи на книги,

выходящія въ Россіи и за-границей, касающіяся Кавказа.
в) Обзоръніе общественной жизни. г) Научное обзоръніе.

IV. *Смѣсь*. Курьезы, анекдоты и разныя извѣстія.

V. Справочный отдѣлъ

VI. Казенныя и частныя объявленія.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

	Съ доставкою въ Тифлисъ		Съ пересыл- кою по городамъ	
	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.
На годъ	11	50	13	—
» полгода	6	—	7	—
» три мѣсяца	3	50	4	—
» одинъ мѣсяць	1	50	1	75

Подписка принимается въ г. Тифлисъ, въ конторѣ газеты «Кавказъ», на Дворцовой улицѣ, въ домѣ № 5. Иногородные адресуютъ свои требованія: въ Тифлисъ, въ редакцію газеты «Кавказъ».

Разсрочка платежа подписныхъ денегъ допускается на слѣдующихъ условіяхъ: для городскихъ подписчиковъ: при подпискѣ 5 р., въ концѣ марта 4 рубля и къ 1-му августа 3 руб. Для иногородныхъ: при подпискѣ 6 р., 1-го апрѣля 5 р., 1-го августа 3 р.

Редакторъ-издатель Кн. Д. Г. ЭРИСТОВЪ.

ერთზედ დამოკიდებულება. — რად ჩამოვრჩით უკან ეკონომიური კითხვების განვითარებაში? — ადგილ-მამულის სივიწროვე საქართველოში. — სად და ვინ უნდა იქმნას გადასახლეული ჩვეთის ქვეყნიდგან. — ხმა სწავლების ფასის მომატებაზედ. 92

VIII შლარი და იისი თხზულება «უძველესი თქმულებანი კავკასიაზე» (წერილი ქუთაისი) 115

IX პოლიტიკური მიმოხილვა 140

X წერილი საღაღის მახრიდამ საღსაღესა. ჩვენში ეშუაგები ჯერ კიდევ არ გამოდევნილან. — განათლების მცველი სახელით და განათლებას მტერი საქმით. — ბუდი სასოფლო სკოლებისა. — რა გავლენა იქონია სოფლის მასწავლებლებზედ განმარტებითა წერილმა? — სოფლის მასწავლებლების საუბარი. — სკოლები უმზრუნველოდ და მზრუნველობის ქვეშ. — რა სარგებლობას მოუტანს სასოფლო სკოლებს «წერა-კითხვის საზოგადოება» აგენტობის დაარსებით? — ვინ უნდა იყვნენ აგენტებად და სად უნდა სცხოვრობდნენ? 148

XI ბანტხაღებანი. 156

რედაქცია დიდს ბოდაშს ისდის სელის-მომწუჭლებთან, რომ ამ წიგნმა რედაქციის გასეუე მანესებეს გამო დაავგვინა.

ი 383

1882

განცხადება.

აქა 1882 წელს ჟურნალს «ივერიაზე» ხელის მო-
წერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ფასი მთელის წლისა (თორმეტი წიგნი) შვიდი მანათი.

ვისაც ერთად შემოიტანს გაუძსუდებს, შეუძლიან ჯერ ოთხი
მანათი შემოიტანოს და დანარჩენი სამი მანათი პირველს
მაისამდე.

სელის-მომწერს მიიღება «ივერიის» რედაქციაში, რომე-
ლიც იმყოფება მთა-წმინდაში, სვეის ქუჩასკედ, ფარეასკვი-
ლის სახლებში № 9 და აგრეთვე შაკერდოვის სააგენტოში.

ქალაქს გარეშე სელის მომწერთ წერილი ჰ იუული შემ-
დეგის ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

Въ Тифлисѣ

Въ Редакцію журнала «ИВЕРІА»

ვისაც ჟურნალი თავის დროსკედ არ მიუყიდეს, ვისოვით,
მაღე აცნობოს რედაქციას.

რედაქტორები ილ. ჭავჭავაძე და ი. გაჩაბელი.